

BENDA JENŐ

A béke kálváriaútján

Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról

Pro Minoritate Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Méry Gábor, Németh Zsolt, Tárnok Mária

Benda Jenő

A béke kálváriaútján

Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról

MÉRY RATIO

 KISEBBSÉGEKÉRT
Pro Minoritate Alapítvány

X 191518

Pro Minoritate Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Méry Gábor, Németh Zsolt, Tárnok Mária

Benda Jenő

A béke kálváriaútján

Egy újságíró naplója a párizsi békekonferenciáról

KISEBBSÉGEKÉRT
Pro Minoritate Alapítvány

Szerkesztette és sajtó alá rendezte:
Filep Tamás Gusztáv és Zelei Miklós

A szerző kisportréját írta:
Filep Tamás Gusztáv

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A borítón szemből Georges Clemenceau, mellette Woodrow Wilson
Párizsban, az Hôtel Crillon előtt 1919. május 27-én.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001023382

X191518

© A szerző örökösei

© Filep Tamás Gusztáv, Zelei Miklós (szerk.)

© Méry Ratio Kiadó

© Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány

(Gróf Apponyi Albertnek, a magyar béke delegáció elnökének levele a könyv szerzőjéhez. – „Az a pár hónap, amelynek történetét ez a könyv tartalmazza, életem legjelentősebb korszakai közé tartozik.”)

Igen Tisztelt Doktor Úr!

Azt kívánja tőlem, hogy a Párizsba küldött, Neuillyben internált magyar béke delegáció táborából írt és most összegyűjtött tudósításainak kötetéhez előszót írjak. Ez a kívánság amilyen természetes (minthogy én voltam ama delegáció elnöke) az Ön részéről, épp annyira teljesíthetetlen az én szempontomból. Ismerem ugyanis azokat a tudósításokat, és így tudomásom van arról az arcképsorozatról, amelyben a delegáció vezető egyéniségeit a közönségnek bemutatja, köztük csekély magamat is, mégpedig oly módon, hogy amikor ezt a könyvet bevezetném, önnönmagamnak látszanék reklámot csinálni.

Teljes lehetetlenség tehát, hogy a kívánt előszót megírjam.

Pedig kár, mert az a pár hónap, amelynek történetét tartalmazza, életemnek – de úgy hiszem, mindnyájunk életének, akik ott együtt voltunk – legjelentősebb korszakai közé tartozik, és szívesen mondanék el róla egyet-mást. Alapjában keserves korszak. Fölfegyverezve a megdönthetetlen érvek sokaságával, bízva ez érvek erejében, de a magunkéban is, ha alkalom adatnék azoknak felhasználására, tudva azt, hogy várakozással tekint reánk egész Magyarország, hogy reánk van bízva az ország sorsa, történelmének legválóságosabb órájában: tehetetlenül ültünk a Château de Madridban, vagy sétáltunk a Bois de Boulogne-ban (hogy ezt szabadon tehetjük, még különös kegy volt), Párizsba detektív kíséretében benézhattunk, kirakatokat bámulhattunk, sőt pénzünket is ott hagyhattuk bevásárlásokban, de arra, hogy érveinket összemérjük ellenfeleink érveivel, hogy állításaikra reápiríthassunk, tetteiket reájuk olvashassuk, soha alkalom nekünk nem adatott. A jámbor hazai közönség pedig itthon azt képzelte, hogy mi ott a zöld asztal körül ülve a nemzetek aeropágja előtt összemorzsoljuk őket, diadalra juttatjuk igazainkat, felemeljük nemzetünket. Hiszen így is lett volna, és épp azért kerültek minden tárgyalást, mert amire eleve el voltak határozva, az egy perccig sem állhatott volna meg a diszkusszió keresztüztében.

Mi tehát emésztettük magunkat internáltságunkban, melynek elzártságába még magánlátogatás sem hatolhatott be a legutolsó napokig, tehetet-

lenségünkben az előre lekötött elhatározások zárt kapuja előtt. Csak jegyzékekkel döngöttük, amelyekre választ sem kaptunk, amelyeket azonban ezért hatástalanoknak mégsem mondanék, de akkori kedélyállapotunkat ez a későbbi erőhatás nem érinthette.

És mégis: az az idő, amelyet ilyen lelki kínok közt töltöttünk el, kedves emléket is hagyott bennünk – gondolom, mindnyájunkban – annak a jelenségnek révén, amely azt tűrhetővé tette, sőt időnként kellemessé, lélekemelővé. Mert csoda történt ott Neuillyben, szeretetreméltó csoda, melyet vajha tudnánk itt nagyobb méretekben megismételni: együtt volt vagy hatvan magyar ember, és nem volt sem pártoskodás, sem veszekedés, sem versengés, sem gyűlölködés, sem intrika, sem érvényesülési tülekedés, hanem a legteljesebb harmóniában, a szent cél iránt való önzetlen odaadásban, kölcsönös szeretetben és megbecsülésben, fegyelmezetten végezte ennek a társaságnak minden tagja a reá bízott munkát; a vezető egyéniségektől egész a nyomdászokig és altisztekig (e szerény munkatársaink sokszor rettenetesen meg voltak terhelve sürgős teendőikkel) mindenki csak annak élt, ami közös feladatunk volt, és mindenki azt teljesítette, amire valóban hivatva volt. Ez az ideális magyar mintamikrokozmosz volt az, aminek emléke lelkembe vésődött, és elenyészhetetlen hálával, tisztelettel és szeretettel tölti el azt akkori munkatársaim iránt. És tessék elhinni, akik idegenek a mi társaságunk működésébe és belső életébe bepillantottak, azok szemében nem szállott alá az ország becsülete, és nem vesztenék semmit, ha az a szellem, amely Neuillyben uralkodott közéletünkben, általánossá válnék.

Mivel nem írok előszót, külön megemlékezhetem hírlapírói különítményünkről is (ha azt írnék, nem tehetném), mert az előbb használt „fegyelmeztet” kitélt elsősorban reájuk kell alkalmaznom. Ez pedig a maga nemében épp olyan nagy csoda, mint hatvan magyar embernek pártoskodás nélküli együttműködése. Mert akik a vérbeli zszurnaliszta lélektanát ismerik, meg fogják érteni és át fogják érezni, hogy mit jelent az, ha egy egész csoport újságíró, versenyző lapok tudósítói, állandóan, minden kisiklás nélkül alá tudja rendelni a zszurnalisztikai szempontokat a kockán lévő nagy politikai érdekeknek, ha sikerrel teljesít földérítő szolgálatot, összeköttetéseket szerez és a mindenfelé szedhető – talán tudott – szenzációkat elhallgatja; azok előtt, amik szeme láttára és füle hallatára történnek, szemét, fülét elzárja, mikor a magasabb szempontok így követelik. Ezt okvetlen meg kellett írnom, ha már írok, de egy zszurnaliszta könyvének szánt előszóban mégsem írhattam meg a hízelkedés gyanúja nélkül. Ez a második ok, amiért nagy sajnálatomra meg kellett tagadnom kívánságát.

Tehát ne nehezteljen érte, nem kap tőlem előszót, hanem ha a közönséggel tudatni óhajtja, hogy miért nem kapott, és ha az itt adott magyarázatot kielégítőnek találja, nincs az ellen kifogásom, hogy azt akár nyilvánosságra is hozza – de lehetőleg szerkesztőségi megjegyzések nélkül.

Budapest, 1920. június havában

Igaz tisztelettel maradván
őszinte híve:

Ui. Minthogy ez csak amolyan levél, miért ne lehetne utóirata is? Ön nekem elmondta, hogy egy szomorú családi esemény folytán nem lehetett jelen a békeszerződés aláírásánál, és így a befejezés hiányzik művéhez. Ha netán ehhez hasonló megjegyzés magában a műben is előfordulna, legyen szabad ellene már itt állást foglalni. „Befejezést” annak a szomorú szertartásnak leírása sem jelentett volna; csak egy epizódot abban a nagy békeműben, amelynek voltaképpen most kell megindulni, és amelynek további lefolyása remélhetőleg kedvesebb anyagot fog szolgáltatni tollának, mint az eddig leírt rész – míglen majd az igazi befejezést megifjodott ősi hazánk teljes címere alatt, ragyogó színeivel szegélyezett papíron írhatja meg.

Ezt Isten segítségével még én is meg akarom érní.

A. A.

(A szerző előszava. – Amikor még a háborút éljenzették. –
Hogyan képzeltük akkor a békét? – Új bizonytalanság előtt új kérdőjel. –
A Pesti Hírlap képviselőjében Párizsban. – A história útszéli virágai.)

Visszaemlékezem arra a július végi szép nyári estére, amikor a Pesti Hírlap szerkesztőségében lesve lestük a nagy döntést, amely az egész világ békéje fölött határozott. Végül megszólalt a telefon, Simon Vilmos, a lap Belgrádba küldött tudósítója Zimonyból hívott föl bennünket:

– Szerbia nem adott kielégítő választ az ultimátumunkra! Giessler, a Monarchia belgrádi követe elhagyta a szerb fővárost!

– Ez a háború! – mondtuk egyszerre tízen is. És megdöbbenve, sápadtan néztünk egymás arcába.

Nem volt többé maradásom a négy fal között. Mennem kellett ki a friss levegőre, ki az utcára. Az alkonyodó nap vörös fénye játszott a Margitsziget fölött. A körúton elegáns szépasszonyok, gondtalan járókelők tömege. Jókendő beszéd. Hangos kacaj. Újpest felől munkájukat végezve sűrű rajban özönlöttek a belső részek felé a munkások. Az úttesten kocsi kocsi mellett tolongott. Automobilok, megrakott társzekerek sokasága. Aznap délután jó hírek jöttek Belgrádból. Általában azt hitték, hogy ezúttal is sikerült a háborút elkerülni. Ez a gondtalan, könnyelmű város még nem tudott arról, hogy tíz perccel előbb mi történt Belgrádban! És amint előretolakodtam a hullámozó tömegben, amint átmentem a kocsik és autók életveszélyes torlódásán, a kezem ökölbe szorult, és alig tudtam visszatartani egy föltörő zokogást. Kerestem a férfiak között, kik azok, akik még nem tudják, de már ott viselik homlokukon a halál jegyét. Kerestem az asszonyok között, ki cseréli föl a nyári batisztok és könnyű selymek tarka díszét nemsokára fekete gyászruhával. Bántott a gyermekek kacagása, mert arra gondoltam, nem lesz-e egy-két hét múlva ezekből a szegény ártatlanokból apátlan árva!

Már akkor, első csírájában gyűlöltem ezt a szörnyűséges, gyilkos háborút...

Estére pedig nagy tömegekben tüntetett az utca. Komoly emberek utcai gyerkőcökkel vegyültek össze, ütemesen léptek, és a lépések tempójára úgy kiáltották:

– Vesz-szen Szer-bia! Vesz-szen Szer-bia!

És emberek rohantak be a kávéházakba, fölálltak a székekre, fölolvasták a legújabb háborús híreket, és szónokoltak és véres frázisokat harsogtak bele a levegőbe.

A tömeg éljenzett nekik, és ezzel a kiáltással felelt:

– Éljen a háború!

Katonabandák mentek végig az utcán, a Rákóczi-indulót és a Kossuth-nótát játszották. Magyar katonabandák addig csak a Gotterhaltét tudták. Hogyan tanulták meg egyszerre és olyan hirtelen ezeket a rebellis nótákat? A tömeg nem gondolkozott fölötte. Nyájban csődült a katonabandák után, tele torokkal énekelt, és valahányszor a banda megpihent, újra és újra fölhar-sant a kiáltás:

– Éljen a háború!

A tömegpszichózis úrrá lett a városon, úrrá lett az egész országon. Pe-dig ebből a háborúból a mi számunkra csak pusztulás és romlás fakadhatott. Ebben a háborúban a magyarnak el kellett véreznie. Ha győzünk, még nyo-morultabb szolgálai leszünk Bécsnek és Berlinnek. Ha megvernek bennünket, ellenséges, gyűlölködő kis szomszéd népek martaléka válik belőlünk. Milyen átok, milyen ostobaság és milyen rövidlátás kellett ahhoz, hogy az utca mégis mámoros legyen, hogy a halál jegyesei ünnepeljék azt a könyörtelen kaszást, aki később milliószámra aratta le őket, hogy nemzeti ünnep külsőségei dí-szítsék azt a napot, amelyiken a történelmi végzet az első kapavágást tette meg a magyarság sírba fektetéséhez!

Mindezt nem értettem. De a mámoros városban a lelkem tele volt epé-vel és keserűséggel, gyűlölettel azok ellen, akik csinálták, akik a magyarság százezreit a népek nagy vágóhídjára terelték. Nem. Nekem nem volt szívem, hogy együtt ordítsak az ordítókkal. És azután sem: egyetlenegyszer nem ki-áltottam, és egyetlenegyszer le nem írtam ezt a szörnyűséges káromkodást: „Éljen a háború!”

Nekem már akkor, amikor az első ágyúlövés el sem dördült, csak egy vá-gyam és egy álmom volt: – a béke. A békéről ábrándoztam, amikor az első harctéri jelentéseket olvasva még lázban élt a város. Menetszázadok masíroz-tak az állomások felé, a sapkájuk mellett virág, az ajkukon vidám nóta. Az emberek odarohantak hozzájuk, cigarettát, ennivalót tömtek a kezükbe. „Él-jen a háború!”, kiáltották a katonák. És én arra gondoltam, mennyivel szebb lesz, amikor majd ezek a menetszázadok visszafelé jönnek, amikor majd ők is, mi is együtt azt kiáltjuk, hogy: „Éljen a béke!”

Akkor azt hittük, hogy ez a nap nincs messze. Katonák és közgazdasági tudósok egyaránt arra oktattak bennünket, hogy modern háború, világhá-ború nem tarthat sokáig. A tudósok is, a katonák is csalódtak: a háború nyúlt, egyre nyúlt, és nem akart véget érni. A bajok, a nyomorúságok, az aggodalmak folytonosan szaporodtak, és ahogy telt az idő, egyre többen

és többen lettünk, akik a béke után sóvárogunk. Akkor még valahányszor kimondottuk ezt a szót, nemzetiszínű, lobogós örömnapra gondoltunk, fölszabadult, ujjongó néptömegekre, visszatérő rendre és nyugalomra, új alkotó munkára, a sebhedt és megnyomorodott ország gyors újjászületé-sére.

Most már tudjuk, hogy másképp volt. A háború vége nem jelentette a békét, hanem jelentette a forradalmak, új borzalmak, új vérontások soroza-tát. Ma már tudjuk, hogy még az aláírt béke sem jelenti a békét, a mondat végére nem adja meg a megnyugvó pontot. Ez a béke új bizonytalanság előtt új kérdőjel, amelyre majd a jövőnek kell megadnia a feleletet.

Nekem, aki már a háború kitörésének pillanatában az igazi, az enyhülést és kibékülést jelentő békéről álmodoztam, fájdalmas kötelességem volt az, hogy – mint a Pesti Hírlapnak a magyar béke delegáció mellé beosztott tudó-sítója – a Párizsban írott korcs és gonosz béke létrejövetelének tanúja legyek. Ott voltam a magyar béke kálváriaútjának legfontosabb stációin. Amikor az antant békeföltételeit átvettük. Amikor az antantnak szóló választ átadtuk. A kálváriaút utolsó stációján, amikor a békét aláírtuk, már nem lehettem ott, mert másfelé szólított a magam családi gyásza és családi kálváriája. A béke ügyével kapcsolatos naplójegyzeteimet ebben a kötetben kapja meg az olvasó. A följegyzések legnagyobb része már megjelent a Pesti Hírlap tudósításainak formájában. Vannak azonban olyan részek is, amelyek most látnak először nyomdafestéket. Fogadja az olvasó ezt a könyvet annak, aminek készült: pil-lanatnyi fölvételek gyűjteménye, egy nagy történelmi eseményről. A könyv nem akarja túllépni a napi riportok kereteit. Az írónak nem volt szándéka az, hogy történelmet írjon, hogy lehatoljon a tények gyökeréig. A magyar béke történetét mások fogják megírni, azok, akiknek már módjuk lesz arra, hogy a ma még ismeretlen hiteles forrásokból merítsenek. A könyv írója meg-elégedett a tények külső, dekoratív fölszínével, a história útszéli virágaival. A komoly történetírók munkája mellett azonban ezek az útszéli virágok is hozzájárulnak ahhoz, hogy az olvasót közelebb hozzák küzdelmes magyar sorsunknak ahhoz a fejezetéhez, amelyet a „trianoni béke” neve alatt fog el-könyvelni a történelem.

És még valamit. Az író a saját naplóját írta, följegyzett mindent, amit ér-dekesnek tartott. Addig is, amíg a Château de Madrid foglyai voltunk, zajlott és hullámozott körülöttünk az élet. Idegen, győztes országnak, Párizsnak az élete. A napló elmondja azt is, amit az írója ebből az életből látott. Talán nem érdektelen az sem, hogy a magyar béke vajadásának keserves napjaiban egy Párizsba szakadt bús magyar szemének a rekehartyájára hogyan rajzoló-

dott rá a háború után újraéledő, régi virtusát próbálgató francia főváros élete, ezerkilencszázhusz első hónapjaiban, amikor a háborúban kapott sebek még nem hegdedtek be egészen a metropolis arculatán.

Budapest, 1920. június hó

ELSŐ STÁCIÓ

A békeföltételek átvétele

(Búcsú Budapesttől. – A békedelegáció útnak indul. – Tüntető tömegek.
– Látogatás Apponyi fülkéjében. – A különvonat. – „Az angolok
dolgoznak!” – Átlépjük a magyar határt. – A kihalt Ostbahnhof.)

... január 5.

Átlátszó ködöktől opálos színű téli reggelen dőcög velem a konflis a Keleti pályaudvar felé. Majdnem egészen üres úttesten lassan bandukolunk előre. A bakon a kocsis nagyokat káromkodik, de nem nyúl az ostorhoz. Miért nyúlna? A rúd mellett az a szegény árva, sovány gebe gyorsabban úgysem bírja...

A piszkos ablaktáblán keresztül kósza szempillantással búcsúzom Budapesttől... Sok-sok lefüggönyözött ablak. Az utca lassan éled. Emberek ácsorognak a szemetes járda szélén. Álmos szemű lányok, fiatal fiúk kelletlenül, egykedvűen indulnak napi robotjuk után: be az üzletbe vagy az irodába. Néha egy-egy villamoskocsi zúg el mellettem. Régi időkre gondolok. Amikor ebben az órában a későn fekvő Budapest találkozott a korán kelővel. Amikor a tejeskocsik vidáman dőcögtek végig a körúton, a szemeteskocsi csilingelve bolyongott kaputól kapuig, a járdákon hosszú nyelvű seprűvel sorakoztak a vicék és a házmesterek, a villamosok egymást érték, és mindegyik kocsin szorongott a sok munkába siető ember. Becsípett lumpok, akik nem akarták elhinni, hogy az éjszaka elmúlt, gyorsan száguldozó gumirádlison nyargaltak végig a városon, a kalapjukat lengették, kurjongattak, a jókedvű, korán kelő emberek pedig kacagva visszaintegettek nekik. Akkor még le sem feküdt ez a város, és máris ébredett... Akkor a nappalt meg kellett toldani az éjszakával, lázas hajszában csak így tudtak az emberek eleget élni, eleget dolgozni és eleget élvezni.

Hová lett mindez? A város minden reggel lassan, féláljultan ébred az éjszakai nyugalomból. Siket, hangtalan éjszaka után tétova, roskadozó inakkal indul az új nappal elé, mint a vérszegény neuraszténiás, aki bármennyit alszik, sohasem elég neki a puha ágyból, csendes pihenésből...

Öt háborús év... Egyesztendő forradalom... Bolsevik pusztítás... Román rablás... Ez tette ezt. És az emberek még mindig nem azt érzik, hogy lábuk alatt megszilárdult a föld. Még mindig az a sejtésük, hogy a megzavart, szétszaggatott, megsanyargatott és agyonkeserített népek boszorkányüstjéből újabb és újabb kataklizmák robbannak ki. A járásuk talán ezért olyan habozó és bizonytalan... Az arcuk talán ezért olyan komor és fásultan lemondó...

És Párizs... Vajon Párizs, ahová már sürgetve és türelmetlenül hívnak bennünket, hogy a megtiport magyar nemzetnek kezébe nyomják a győztes országok ítéletét, vajon ez a Párizs tud-e valami olyat adni nekünk, ami új vért, új ütemet, új életet, új élénkséget hoz ennek a szerencsétlen országnak a megnyomorodott szívébe, és újra meg tudja fiatalítani, újra meg tudja szépíteni ezt a szegény, megkopott, elpiszkosodott, elszegényedett és idő előtt megrokkant Budapestet?

Fázósan, didergősen húzódok meg a lassan döcögő konflis szögletében. Édes jó Istenem! Olyan jó volna ezt elhinni! Mi magyarok azonban már régen elszoktunk attól, hogy bízunk abban, ami jó!

*

A Keleti pályaudvaron az indulási oldal első sínparján áll a magyar béke delegáció vonatja. Szerényebb és puritánabb alkalmatossággal aligha indult még útnak hasonló világtörténelmi feladattal megbízott testület. Egy úgynevezett „udvari kísérő kocsí”, öt első- s másodosztályra osztott Pullmann-kocsi, a vonat közepén egy étkező, azután két vagon a nagyobb bőröndök és a béke delegáció hatalmas iratgyűjteménye számára, íme: ez minden. A magyar béke delegáció még a hálókocsik kényelmét sem engedheti meg magának. Apponyi, aki most az egész világ számára Magyarország nevében beszél és cselekszik, éppen olyan egyszerű utas, mint a többiek: ő is egy szimpla első osztályú fülkében utazik Párizsba. Eszembe jutnak azok az idők, amikor már egy államtitkár, sőt egy államvasúti igazgató is szalonkocsiban száguldozott végig Magyarországon, és felsőhajtok: az ilyen apró és kicsinyesnek látszó jelek talán mindennél jobban megmutatják szomorú züllésünket és nagy nyomorúságunkat!

Praznovszky Iván, a béke delegáció főtitkárja előzékeny kedvességgel fogadja az érkező delegátusokat. Mindenkitől megkérdezi, tudja-e, hol a helye. A pontos és gondos rendezésnek hála, mindenki rögtön és fennakadás nélkül megtalálja a fülkáját.

– Nyolcvanegynéhány szalonkocsija volt a magyar államnak – mondja nekünk Praznovszky Iván, amikor a békevonat összeállítására tereljük a szót. – A románok egyetlenegy sem hagytak meg belőlük. Minden könnyebbség és minden előny, amit gróf Apponyinak nyújtani tudunk, annyi, hogy egy úgynevezett „udvari kísérőkocsiban” helyeztük el. Ezt a kocsit azonban már úgy kellett visszalopnunk a románoktól...

Úgy látszik, Pogány, Landler, Vágó és népbiztos elvtársaik lesznek hosszú időre az utolsó „államférfiak”, akik a szalonkocsi luxusát megengedhették maguknak Magyarországon.

A várótermek bejárói felett néhány bágyadtan csüngő nemzetiszínű zászló. Az óriási üvegcsarnok, a mi vonatunkat leszámítva, teljesen üres.

A nagy pályaudvar kietlen pusztaságában az ünnepi váróterem előtt rendőrkordon mögött egy csoport kíváncsi ember. Felállított fotográfusgépek előre lesben állnak, hogy megrögzítsék azt a pillanatot, amikor Apponyi kilép az ajtón, és megindul Magyarország nagy válságának tövises kálváriaútján Párizs felé...

Nyolc óra ötven perc. Megérkezik Apponyi, Huszár Károly miniszterelnök, Somssich József külügyminiszter és Heinrich Ferenc kereskedelmi miniszter társaságában. Gyors léptekkel megy vagonja, a román kapzsiságtól megmentett árva „udvari kocsí” felé. A pályaudvaron kíváncsiskodó tömeg utánuk áramlik, egy pillanat múlva a vasúti kocsik ércgőgye mentében egy eleven, emberfejekből szőtt szalag hullámszik. Az udvari kísérőkocsi feljárójánál a kormány nevében Huszár Károly és a Területvédő Liga megbízásából Raffay Sándor ev. püspök búcsúztatják el néhány szóval Apponyit. Apponyi igen röviden válaszol, és csendes, sima sikamlással máris mozgásban van a vasút... A magyar béke delegáció elindult Párizsba, hogy a földig tiport Magyarországot nevében a győztes antant feltételeit meghallgassa...

És ekkor valami felejthetetlen, csodaszép dolog történt. Amint a vonat kerekei megmozdulnak, a peronon lévő sok száz főnyi tömeg mint egy adott jelre lekapja a kalapját, és elkezd a Szózatot énekelni. Lassan siklik előttem a kép tovább, sűrű emberszalag, az ablakainkba tapadó szemek sokasága, nyitott, éneklő ajkak, sokan a zsebkendőjüket veszik elő... azután már nem látom tisztán a képet. Az én szemem is megnedvesedik. Könnyfátyolon keresztül egy pillanatra közvetlenül az ablakom alatt felbukkan Huszár Károly miniszterelnök arca. Villogó cvikkerje mögött az ő szeme is könnyes, arca komoly és meghatott...

Szomorú, elszorult szívű magyarok így indulunk el arra az útra, amelyen az első lépéstől kezdve a meggyötört, halálra ítélt, de meghalni nem akaró magyar népmilliók fájdalma és kétségbeesése fogja tépni az idegeinket.

A pályaudvar, amelyen végigrobogunk, csaknem véges-végig üres. Néhány rozoga személyszállító kocsí, és egypár rossz, kehes mozdony. Ez minden. A többi elvitték a románok. Ha ezt a képet lefotografálnók, elvihetnők magunkkal Párizsba dokumentumnak. Egy helyen hosszú sorban marhaszállító vagonok tetajén átütött kürtők füstölögnek. Menekült magyar tisztviselők téli szállása. Ez is alkalmas felvétel volna a békekonferencia számára...

És ha a szomorú, ugaron maradt mezők képét elvihetnők magunkkal. Sehol egy dolgozó ember, sehol egy állat... a vetőmagot elvitték az oláhok.

Az igavonó állatokat elrekvirálták ugyancsak a románok, no meg a vörösek. Szamuely pribékvonatja gyakran robogott ezeken a síneken a fehér Dunántúl felé...

A ferencvárosi pályaudvaron rezesbanda játssza a *Himnusz*t, nagy, feketeállító tömeg kalaplevéve énekel, egy nemzetiszínű lobogót meghajtanak a vonat előtt. És azután ez a kép tovább kísér bennünket: Torbágy, Bicske, Felsőgalla, Bánhida, Tatatóváros, Almásfüzitő, mindenütt nagy tömeg ember és jelzőtáblák:

„Erdély a mienk!”

„Magyarország a magyaroké!”

„Nem, Nem! Soha!”

– kiáltják felénk a táblák útravalóul.

És Komárom!... Borús, ólomszürke égbolt alatt mint egy lomha higanyfolyam nyúlik el szemünk előtt a Duna. Túl rajta Komárom, tornyok, házak, kürtők drága összevisszasága, színes halmaza, egy város, szívünkhöz nőtt város, Jókai szülőhelye... és a hídon túl ez a város már Csehország. Legalább így mondják a csehek. És mert ma még megvan hozzá a módjuk és hatalmuk, érvényt is tudnak szerezni akaratuknak. A hídon egy léleknek sem szabad átjönni, szigorúan őrzik a csehek. Maga az állomás azonban a Dunán innen magyar terület, és itt hatalmas tömegbe összeverődve várja vonatunkat a környék népe. Zászlók és feliratok, nagyobb táblák, mint eddig akárhhol:

„Nem, Nem! Soha!”

és egy másik, szívettpőn szomorú, segítségért kiáltó felírás:

„A hídon túl is tiszta magyarok vannak!”

Felzúg a *Himnusz* szava: „Megbűnhődte már e nép a múltat s jövődöt...”

Vajon hallják-e ezt odaát a csehek? Ha a csehek nem is, a hídon túl levő magyarok mindenesetre hallják, és megdobog a szívük tőle. Vajon magunkkal hozzuk-e Párizsból Magyarország egyik legfájóbb sebére az orvosságot? Meddig marad még cseh város Komárom?

Alig hagytuk el Komáromot, fülkájában felkeresem a béke delegáció vezetőjét, gróf Apponyi Albertet.

Az „udvari kísérő kocsí” abban különbözik a közönséges első osztályú Pullmann-vagonoktól, hogy egy kis miniatűr szalon is van benne. Nagy tükröablak. Körül a falak mellett zöld brokáttal bevont kanapék. A középen terjedelmes, masszív, négyszögletű asztal. Az asztal telides-tele írásokkal. Az üvegajtón keresztül látom Apponyit, amint a keze elmélyed ebben az irathalmazban. Az imént még beszélt Komáromban. És már megint itt ül, a munka mellett... A magyar béke delegáció elnökének addig, amíg arra a végzetes akcióra alá nem kanyarította a nevét, nincsen egy percnyi pihenője...

Kopogtatok és belépek. Akkor veszem észre, hogy Apponyi nincsen egyedül. A túlsó sarokban, ahol szem elől a függöny eltakarta, barna egyenruhájában angol generális ül. Már tudom róla, kicsoda: Bridges tábornok, a Közép-Európában működő angol missziók legfőbb parancsnoka. Most tért vissza a missziókat ellenőrző inspekciós újáról. Csak Bécsig lesz a mi vonatunk utasa. Apponyi azonban ezt az időt is fölhasználja arra, hogy komoly államügyeket tárgyaljon vele. Az angol markáns arcán komoly figyelemmel mélyedt el egy okmány olvasásában. Amikor belépek, egy pillanatra fölnéz, könnyű, udvarias fejhajtással, kissé szertartásosan fogadja a köszöntésemet, azután újra elmerül a foglalkozásában. Olyan, mintha itt sem volna.

Apponyi azzal a barátságos, mindig egyformán előzékeny nyájassággal fogad, amely egyik legkedvesebb egyéni jellemző vonása. Sok gondja és sok dolga között is ráér arra, hogy egy pillanatra leültesse. De amikor rátérek arra, ami idevezetett, és megkérdeztem tőle, hogy most, amikor már csak rövid idő választ el bennünket attól, hogy átlépjük a magyar határt, a Pesti Hírlap révén nincsen-e a magyar közönség számára valami üzenőnivalója, lassan elborul az arca:

– Mi mondanivalóm lehetne? – mondja szomorúan, és sóhajt hozzá. – Az embernek most nagyon kell vigyáznia minden szóra, amit kiejt a száján. Odaát mindent ellenünk használnak föl, és akármit mondunk, azt félremagyarázzák! Higgye el, kérem, az ügy érdekében legjobb, ha semmit sem mondok!

A szívet facsaróan szép és bánatosan nagyszerű tüntetésekre terelem a szót. És mindjárt látom, hogy Apponyi is azt érzi, amit én, a nyugatnak robogó békevonat elé vándorló szomorú és mégis konokul bízó magyarok emlékére reszketős lesz a hangja, és nedves fényben kezd csillogni a szeme:

– Ezek a tüntetések – mondja –, ezek az ember szívére fekszenek. Mind méltóságteljesek, szépek, lelkesek. Ez a néphangulat úgy kísér bennünket Párizsba, mint egy utasítás. Utasítás a magyar néptől arra, hogy önrzeties, fölemelt fövel lépünk győztes ellenségeink elé. És én is úgy hiszem, ez a föl-

tétele annak, hogy bennünket ott megbecsüljenek. Hiszen nincsen is okunk egyébre!

Az angol tábornok már az olvasmány vége felé jár. Apponyi egy oldalpillantásából, amely a tábornok szeme járását kíséri, megértem, hogy mielőbb óhajtaná tudni, mi az angol tábornok véleménye a neki bemutatott okmányról?

Gyorsan elbúcsúzom tehát, és nem rablok el többet Apponyi idejéből, ami most az egész ország számára olyan nagyon drága.

Végigjárom a vonatot, amely kétszer huszonnégy órán keresztül olyan otthonunk lesz, mint tengerésznek a hajója. Minden kocsiában a csomaghaló egyik sarkában előre elkészített ágynemű. Este az üléseket kihúzzák, és rendes fekvőhelyet csinálnak rajta. A vonaton a demokratikus egyenlőség tökéletes. Senki sincs egyedül a fülkéjében. Még a Párizsból elibénk utazott kíséretisztek: Hay angol kapitány és Jacomoni olasz főhadnagy is egymással osztják meg a fülkéjüket. Végignézzük az elhelyezkedést: gróf Apponyi Teleki Pállal, Bethlen István Csáky Imrével, Popovics Sándor Kállay Tiborral, Lers Vilmos államtitkár báró Scitovszky Tibor miniszteri tanácsossal utazik együtt. A katonai szakértők: báró Láng Boldizsár és Konek [Emil] sorhajókapitány közös fülkében helyezkedtek el. Előkelő vendége a vonatnak Mikes szombathelyi püspök, aki Salzburgban fog kiszállani.

Amint kocsiról kocsira a gép felé haladunk, utunk végül egy paklikocsiba torkollik. Nagy halomban az utasok bőröndjei. Itt találkozunk a vonatvezetővel, Anderlik Mihály főműhelyvezetővel, aki egész Párizsig kísér bennünket. A vonatvezető két óriási, embermagasságú ládához vezet, ezekben jön velünk a béke delegáció okmánygyűjteménye. Erős acélpántok őrzik a delegáció szellemi fegyvertárát. Vajon adnak-e alkalmat nekünk arra, hogy hasznát vegyük?

Az első személyszállító kocsni néhány fülkéjében hölgyek utaznak, a delegáció irodai személyzete: Éhler Antalné, Demeter Olga, Gretschi Margit, Boronkay Helén, Szalay Etel és Petschacher Hanna képviselik a misszióban a szebbik nemet.

A vonat összes utasainak száma hetvenhárom, beleértve a nyomdászokat, segédszemélyzetet és a vasúti kísérőket is.

Most visszafelé megyünk végig a vonaton. Abban az arányban, amint a vonat vége felé közeledünk, a kocsikon egyre jobban meglátszik a javítás nyoma: zsákvászon behuzat a piros plüss vagy zöld mokett helyett, friss terpentinszag, sőt itt-amott meg nem száradt ragadós festék. Walter tanácsos, az Államvasutak képviselője elpanaszolja, hogy ezt a néhány kocsit is csak nagy nehezen sikerült az utolsó pillanatban utazóképes állapotba helyezni.

A vonat ebben az irányban is paklikocsiban végződik: itt két szedőszekrény és szerteheverő géprészek hangosan csörömpölve futnak velünk. Amint Párizsba érkezünk, azonnal fölállítjuk a nyomdát.

A fülkében a legtöbb helyen élénk munka folyik. A delegáció tagjai előtt iratok halmaza, a kezükben írómappa. A legnehezebb feladata talán Yolland Arthur tanárnak van, aki a szörnyen rázós vonaton egy angol nyelvű memorandum kefélenyomatát javítja. Csodálkozik rajta: a szedés magyar szedő munkája, aki egy kukkot sem tud angolul, de azért aránylag nincs sok korrigálnivalója.

Annál több baja van azokkal az angol fogalmazványokkal, amelyek a Külügyminisztériumban készültek, és amelyeknek a kéziratát adták neki oda revízió céljából. Minduntalan a fejét csóválja, és haragosan igazít egy-egy szón. Amire a kézirattal készen van, alig marad sor változtatás nélkül.

Csodálatos dolog! Ez az ember Angliában született. Férfikorában származott el Budapestre. Megtanulta nyelvünket, és a magyar nyelvvel együtt lelkébe fogadta a magyar lelket. A szívébe átömlött minden érzésünk, minden fájdalomunk és minden szorongásunk. Apró, fürge, csillogó szemében enyhe meghatódás, valahányszor egy-egy állomáson meghajtják előttünk a háromszínű lobogót. Ilyenkor gyorsan pőfékelve eregeti kurta fapipából az illatos angol dohány füstjét. De ideges, okos, sovány arcára furcsa, ravaszkas kifejezés ül azután, és vékony, borotvált ajkán megjelenik egy sokat sejtető mosoly:

– Nem! Nem kell félni semmitől! Nem lesz az a béke olyan rossz, mint ahogy hiszik! – És hamisítatlan angol gesztussal hozzáteszi: – Akar fogadni? Én fogadok erre!

– Tudja, mit mondok magának? – folytatja egy kis idő múlva. – Ezt a békét nem Neuillyben fogják aláírni!

– Hát hol? – kérdezem csodálkozva.

– Londonban! Clémenceau megbukik! Egész bizonyosan megbukik! És az angolok dolgoznak! Angliában nagyon sok barátunk van!

Az angolok dolgoznak! Yolland tanár talán az egyetlen igazi optimista a vonaton: magyar csüggedés fáradt megadásában mindannyiunknak jólesik, hogy megmerülhetünk az angol erély és egészséges bizakodás acélos fürdőjében. Azonban a legcsüggedőbb lemondás mögött is ott bujkál a bágyadt és erőtlen reménység: Hátha! Hátha igaz? Valaki tegnap, elutazás előtt azt mondotta nekem, nagy dolgokat fogunk megérni Párizsban. Az egész helyzet gyökeres változás előtt áll. És ez a valaki is ezt a kifejezést használta: Az angolok dolgoznak!

Szomorú, üres kis állomásokon robogunk keresztül. Az üres raktárak előtt alig egy-két vagon. Egészen az osztrák határig mindössze két vonattal találkozunk. Az egyik egy vöröskeresztes vonat. Német és magyar hadifoglyok utaznak rajta. Az emberirtó háború rokkantjai és egy nehéz, megpróbáltatásokat ígérő, új katasztrófákkal fenyegető gyilkos béke követői néznek egy pillanatig egymásra, amikor az álló vagonok mellett elrobogunk. Később egy kínosan vánszorgó, szomorú személyvonat: a lépcsőkön, a kocsik tetején éjszakai útban összetört, pirosra fagyott arcú és meggémberedett kezű emberek. Ez is alkalmas kép volna a békekonferencia számára.

Még néhány színfolt a gyorsvonati sebességgel befutott magyar földről: Ácson pruszkikos, ingvillas parasztleányok csoportja, egy tucat magyar legény gatyában, lobogó ingujjban, pitykés piros lajbiban, lóháton... itt is a Szózat és zászlóintegetés. Amikor a vonat továbbindul, a legények jó futamodásnyira versenyt nyargalnak velünk, és kalapjukkal integetnek utánunk...

Azután a vonatunk átsiklik arra a területre, amelyet ma „Nyugat-Magyarország” néven szoktak emlegetni, és amelyikről a saint-germaini békekötés máris azt állapította meg, hogy Ausztria.

Az első ilyen állomás Parndorf. A programon semmi változás: nagy, feketéllő tömeg a pályaudvaron, *Himnusz*, nemzetiszínű zászlók, tiltakozó táblák felirata. Minden azt hirdeti, hogy hiába a saint-germaini határozat: a szívekben nincsen semmi változás...

És végül a határállomás: Bruck/Királyhida. Rengeteg ember. Magyar nemzeti színek, tiltakozó táblák: „Nem, nem, soha!” És a szónokok magyarul és németül ugyanazt hirdetik, amit eddig. A soproni polgármester, Thurner Mihály a nyugat-magyarországi németek nevében fogadja, hogy nem akarnak elszakadni az ezeréves Magyarországtól, és nem akarják azt, hogy hírük és tudtuk nélkül úgy tologassák őket át egyik országból a másikba, mint a sakfigurákat. Apponyi adja meg nekik a magyar haza aggódó és meleg ragaszkodást ígérő választ.

A vonat indul. Kísér bennünket az elmaradhatatlan refrén: „Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned s halnod kell”!

Még egy perc. Átléptük a magyar határt.

*

Délután három órakor futott be velünk a vonat a bécsi Ostbahnhofra. Gratz Gusztáv, bécsi követünk vár bennünket, és vele együtt néhány előkelő bécsi magyar. Az osztrák lapok munkatársai interjúrohamot intéznek a magyar

béke delegáció elnöke ellen. Apponyi óvatos, kiszámított szavakkal felelget nekik. Vonatunk három órát fog itt időzni. A delegátusok egy része bemegy a városba. A legtöbben azonban nem hagyják el a pályaudvart. Föl és le sétálnak az üvegtetős csarnokban, amelyik éppen olyan üres, éppen olyan kietlenül elhagyatott, mint a magyar pályaudvarok.

Valamikor egy nagy birodalom forgalmának főútjára volt ez a pályaudvar. Bécs volt az a szív, ahová Csernovictól Innsbruckig és Oderbergtől Cattaróig összefutott a friss, tápláló, eleven vérnek minden áramlása. Valamikor egy ragyogó udvar bíboros pompája feküdt végig ezen a csarnokon: kegyelmes urak és öreg tábornokok hajladoztak az udvari kocsi előtt, ahonnan az ismert „ruganyos léptekkel” szállt le a nagy birodalom ura. Ferenc József, a császár! Most a feloszló birodalom centrumában megbénult a szív, és a szívvel együtt elpetyhüdtek és elüresedtek a főutóerek. Vége az érkező és induló utasok szüntelen népvándorlásának. Vonat nem jön és nem megy. A vasutasok tétlenül és álmos unottsággal ödöngnek a várótermekben és a néptelen csarnokokban. Szomorú, itt felejtett anakronizmusok abból az időből, amikor ez az üvegcsarnok még döngött és dübörgött a túlfeszített élet áramlásától. Az egyik váróterem ajtajában régi posztján öreg portás unatkozik. Megkérdezem tőle, hány vonatjuk van mostanság naponta. Fáradtan int a kezével, és ezzel az intéssel azt akarja mondani, hogy nem érdemes erről beszélni! Megismétlem a kérdésemet, amire a portás kelletlenül ezt feleli:

– Összesen hat. Reggel három és este három!

Kimegyünk a folyosóra újságot venni. Nincsen más lap, csak a Neue Tag, a vörös bolsevizmus hirdetője. Az ablakon kilátunk arra a nagy térségre, ahol a régi jó időkben egy percre sem szünetelt a villamoskocsik, az autók és a híres bécsi fiákeres szédítő forgalma. A tér most egészen üres. Alkonyodik. Nedves, csúnya téli este. Nehány gázlámpa fáradtan és reménytelenül küzd a növekvő sötétséggel... Nem, aki a híres császármétropolist látta, nem kívánczik be a városba, hogy a bolsevizmus mezsgyéjén tántorgó Bécset megtekintse!

Egy kis megkönnyebbülést érzünk, amikor a vonat újra megindul velünk. Pár perc hiányzik a hét órához. Keresztülrobogunk a külvárosokon. A gyéren elszórt utcai lámpások hamarosan elfogynak körülöttünk. Nemsokára vaksötétben rohanunk tovább a magyar végzet elé, amely utunk végén várakozik ránk...

(Az osztrák Alpeseekben. – Piros-fehér-zöld díszben a feldkirchi állomás.
– „Elég volt a színekből!” – Svájci földön. – A francia határ.)

... január 6.

Innsbruck tájékán virradunk. Gyönyörű téli nap, makulátlan hótakaró alatt pihenő völgyszakadékok és ezüst csillogásban ragyogó havas tetők az élénk kék színű égbolt alatt. A bécsi köd, sár és rosszindulatú, konokon szemetelő eső után fölfrissülést és megújhódást jelent számunkra ez a tiszta, alpesi tájkép.

Éppen az ebédünkkel végzünk, amikor berobogunk az osztrák határállomásra: Feldkirchre. Nehány ajkról a meglepetés kiáltása rebben el: az állomás oszlopai piros-fehér-zöld zászlódíszben állanak, két faoszlop között zöld fenyőgallyakkal körített fölírás: „Willkommen!” Az első pillanat oktan és teljesen indokolatlan öröme és meghatódása után már tudjuk, hogy ez az üdvözlés nem nekünk szól. Ugyan ki törődne velünk itt messze, harmadik országhatáron, szegény, szomorú magyarokkal? Leugrom a vonatról és megszólítok néhány vasutast. Hamarosan megtudom, hogy mindez a „Heimkehrendé”-nek szól: a Svájcon keresztül hazafelé igyekvő osztrák hadifoglyoknak. De hogyan és miért kerülnek ide a piros-fehér-zöld színek? Kiderül, hogy nem is a mi drága három színünkről van szó: közelről megtekintve látom, hogy piros-fehér és fehér-zöld zászlócskák díszítik az állomás oszlopait. Az egyik vasutas kisüti, hogy a piros-fehér Tirol színe. Ezzel rendben volnánk. Kérdezem tőlük, hogy hát a fehér-zöld szín mit jelent? Nem tudják megmondani. Öten-hatan csoportosulnak körülöttem, úgy vitatkoznak fölöttem. Nem bírják a rejtély megfejtését kisütni. Végül az egyik – valami fékező vagy váltóórféle – ezzel vágja ketté a gordiuszi csomót:

– Elég volt már a színekből! Olyan mindegy, hogy ez a szín vagy az a szín! Egyetlenegy dolog a fontos: a Nahrungsmittel!

Ebben valamennyien megegyeznek. Fődolog az élelmiszer! A színek és mindazok a dolgok, amiket a színek kifejeznek, mellékesek! Ebben benne van az osztrák nép egész mai politikája, és az a széteső, tehetetlen gyámságtalanság, amit ez a politika Ausztria számára jelent. A feldkirchi vasutasok filozófiája csak érthetőbbé és szemléltetőbbé teszi a számomra azt, hogy a birodalmi centrumban, Bécsben miért sorvadnak el a főutóterek. És ez az igazság még plasztikusabb és frappánsabb lesz, amikor végül mégis sikerül megtudnom, hogy a fehér-zöld Vorarlberg tartomány zászlóját jelenti.

Vorarlberg földjén a feldkirchi vasutas nem tudta ezt, mert hiszen: „Elég volt már a színekből!”

Buchsban érintjük először a svájci területet. Vonatunk még meg sem állt, amikor már minden lépcsőfokon fegyveresen csüng egy svájci katona. A kocsiajtókat sem szabad kinyitnunk addig, amíg az útlevélvizsgálat formáságain túl nem estünk. Azután szabadok vagyunk – az állomás területén belül. Sürgős expresszlevelem volna a Pesti Hírlap számára. A postahivatal azonban már tiltott területen van, néhány lépésnyire az állomástól. Egy fiatal svájci tiszthez fordulok. A tiszt udvariasan és saját fontosságának tudatában komolykodva megnyugtat: az ő társaságában átmehetek a postahivatalba. Szigorú őrizet alatt föladom az ajánlott expresszlevelet (a Pesti Hírlap éppen egy héttel később kapta meg, amikor már semmi hasznát sem vehette!). Amikor visszatérünk, nyugat felől berobog a keleti expressz, amelyik Párizs–Prága–Varsó, Páris–Zágráb–Belgrád–Bukarest között tartja fenn az összeköttetést. Hálókocsik és étkezőkocsik hosszú sora, a mi számunkra hosszú idők óta elveszett paradicsom, a régen eljátszott boldog békeidők álma! Francia egyenruhák és enervált civil arcok. Azon az oldalon, ahol a magyar békevonat áll, kíváncsi fejekkel telnek meg az ablakok... Sokan leugrálnak a kocsikról és közelebb jönnek hozzánk. Egy nyurga, borotvált arcú ember a szivarja csutkáját rágja, mialatt egy mozgékony, selymesre ápolt, fekete bajuszú ficsúr élénken gesztikulálva magyaráz neki valamit. Mind a kettő a szegényes külsejű magyar vonatot nézi, és gúnyosan mosolyog.

Közelebb lépek hozzájuk. Oláhul beszélnek.

Ökölbé szorul a kezem. Úgy látszik, már az első órában nehezebbre esik az embernek, hogy meg ne sértse azt a vendégjogot, amellyel Svájc szabad földje megtisztelt bennünket...

*

Magyarországi időszámítás szerint éjjel tizenegy óra után néhány perccel lépjük át Basel és Belfort között, Delle-nél a francia–svájci határt. Nyomban ezután azonban már csak tíz óra és néhány percet számítunk, mert óráinkat a nyugat-európai időszámításhoz kell visszaigazítanunk.

Alig állt meg a vonat, Praznovszky, a békedelegáció főtítkára és Hauer konzul leugrottak a vonatról, hogy a továbbutazáshoz szükséges formásokat elintézzék. Velük együtt leszállt Hay kapitány is, az antant angol kiküldöttje, aki előzékeny figyelemmel készen állt arra, hogy ha a magyar kiküldöttek valami nehézségbe ütköznének, a megfelelő intézkedéseket megtegye.

Nem volt semmi különösebb akadály. Egy egyenruhás rendőrtiszt mint a francia kormány különmegbízottja jelentkezett, hogy az útleveleket megvizsgálja. A láttamozás egykettőre megtörtént. Azután a vasutasokkal volt egy kis nehézség: Párizsból nem kaptak semmiféle utasítást a magyar különvonat továbbszállítására. Először nem akarták elengedni a vonatot, azután kijelentették, hogy mégis továbbmehet, a Párizsig szóló menetdíjat azonban előre ki kell fizetni. A francia bürokratizmus díszvirága fogadott bennünket, vagy szándékos rosszakarat? A németek és az osztrákok csak a megérkezésük után egyenlítették ki számlájukat. A bolgároktól azonban szintén a határon követelték a viteldíjat. A félreértések nem szoktak megismétlődni. Csak a szándékosságok...

Akár félreértés, akár szándékosság, itt nem lehetett sokáig okoskodni. Praznovszky lefizetett háromezerötszáz francia frankot, és ezzel a továbbutazás üzleti része el volt intézve. A francia vasutas annyi első-, második és harmadik osztályú jegyet számított, ahány utasa volt a különvonatnak. Így kerekedett ki az összeg háromezerötszáz frankra. (Itt talán érdekes megemlíteni, hogy Svájcban vagononkint 1197 frankot kellett fizetnünk az átutazásért. Tekintve azt, hogy a vonat nyolc kocsiból állott s ez az összeg svájci frankban számítható, ami ma több mint kétszerese a francia franknak, Svájcban lényegesen drágábban utaztunk, mint Franciaországban.)

A határátlépés különben egészen simán és könnyen ment. Francia rendőrt, katonát nem láttunk. Csomagjainkat nem vizsgálták meg. Alig tizenöt-húsz percig időztünk az állomáson, s máris robogtunk tovább Franciaország szívé, Párizs felé...

(Megérkezés Párizsba. – A delegáció fogadása. – A riporterek és fotográfusok rohama. – A magnéziumos ember. – Párizson végig. – A Château de Madrid. – Az első séták. – Sötétben!)

... január 7.

A kalauzok hét és nyolc óra között költöztek föl bennünket. Akkor már közeledtünk a francia főváros felé. Az órákra néztünk, arra gondoltunk, hogy Budapesten már délelőtt kilenc óra és teljes világosság van. Itt még csak most kezdett lassan szürkülni. Villatelek mellett rohantunk el, majd a gyárkéményekkel teletűzdelt elővárosok következtek. Minden kémény füstöl – hát itt nincsenek szünetelő gyárak? Apró pályaudvarokon rohanunk keresztül, amelyek tökéletesen hasonlóak. Utasok, Párizsba bejáró hivatalnokok, tisztviselők, munkások várják a helyi vonatokat, hogy napi dolguk elvégzésére a városba bemenjenek. Csodálkozva néznek az ő szemükben különös vonat után, amelyet most francia földön a magyar kocsik számára régen szokatlan gyorsasággal röpit előre a francia mozdony és a francia szén... Már benn vagyunk a világáros óriási sínhálózatában. Beláthatatlan mező: csupa megterhelt francia vagon. Már megnyitják előttünk perspektívájukat a szürke és kietlen külvárosi utcák... Hidakon át és hidak alatt robogunk el... néhány-szor megállunk, várjuk az engedélyt, hogy továbbhaladhassunk. Végre megérkezünk; ez már a Gare de l'Est.

Párizsban vagyunk...

Henry ezredes – aki már a többi béke delegáció fogadtatásával valóságos specialistája lett ennek a missziónak – mint antant megbízott fogadja a magyar béke delegációt. Fölszáll az Apponyi kocsijába. Könnyű meghajlások, kölcsönös bemutatkozások. A kézfogás elmarad. A francia tiszt udvariasan megkérdezi Apponyitól, jól utazott-e idáig.

– Kitűnően! – feleli a magyar delegáció elnöke. – Bárha a mi öreg vagonjaink nem sok kényelmet nyújthattak nekünk!

Apponyi és Henry ezredes együtt szállnak le a kocsiból, és megindulnak a kijáró felé. A delegáció többi tagja is megmozdul. A kis magyar karaván elvész a francia pályaudvar idegen tömegében... Mindez meglepően egyszerűen és természetesen történik. Meglehet, sőt valószínű, hogy a francia kormány a titkosrendőrök egész csapatját mozgósította erre az alkalomra, de mi ezt észre sem vesszük, semmiféle feszélyezést nem érzünk, mintha közönséges

utasok volnánk. Vonatok érkeznek, a pályaudvar közönsége meglehetősen közönyösen viselkedik velünk szemben, csak a kíváncsi pillantások árulják el, hogy mégis tudják, kik vagyunk.

A pályaudvar előtt néhány száz ácsorgó, riporterek, fotográfusok. Apponyit megrohanják és megkérdezik, milyen impressziókkal jön Párizsba? Apponyi azt feleli nekik, hogy még nincsen semmi impressziója, csak nagyon fáradt, mert a szűk kanapén nem valami kényelmes volt az utazás... Autóautó robognak előre, megkezdődik a beszállás és a gépkocsi-felvonulás. A borús, reggeli szürkületben magnézium fénye lobban: óriási fotográfuskamerák örökítik meg a magyar delegáció egyes csoportjait. Két fotóriporter háta mögött egy nyurga fiatalember lobbantja el a fényt, és valahányszor a körülállók a hatalmas sugárzástól összeresszenek, nagyot kiált és hangosan kacag... Szemben, a Rue d'Alsace menedékes följárójánál ácsorgó kíváncsiak dőlnek neki a karfának. Ezek a vidám magnéziumos ember tréfájára nevetéssel és kalaplengetéssel felelnek. Mindez kedves és fesztelen, az utca inkább barátságos, mint nem. Bizonyos, hogy ez még nem rokonszenv, de nem is gyűlölet. Párizs egyszerűen közönyös. Mit érdekli őket itt messze nyugaton az ezer sebből vérző, megalázott, megnyomorgatott, földarabolásra ítélt Magyarországi sorsa? A magyar sorstragédia, a magyar békelegáció szomorú kálváriáútja ennek a tömegnek csak egy negyedórás látványosság, amelynek a főszereplője: a magnéziumos ember.

Apponyi és a főmegbízottak már elmentek az autójukon. A delegáció többi tagjára két autóbusz vár. Amikor az autóbusz már tele van, folszáll a kalauz, és a kalauz után egy vastag, duzzadt, vörös nyakú, polgári ruhás ember, aki a följáró láncát elzárja, s úgy foglal helyet, hogy a levezető lépcsőt eltorlaszolja. Csak egy szempillantás kell hozzá, hogy fölismerjük – úgy látszik, ez a típus Párizsban sem más, mint Budapesten. Az őrizetünkkel megbízott titkosrendőr. Szinte felesleges dolgot művelünk, amikor fél füllel elfogjuk a halk hangú utasítást, amit az indulás percében kap egy másik civil ruhás embertől:

- Personne ne descende, et personne n'y monte.
- Senki sem szállhat le és senki sem szállhat fel a kocsira!

Indulunk... Végig a Rue de la Fayette-en, azután a Boulevard Hausmann, majd az Avenue de Friedland következik, végül az Avenue de la Grande-Armée. Az utcákon lüktető, eleven élet, sok-sok autó, sok kocs! Itt olyan a világ, mintha sohasem lett volna háború... Néhol egy-egy sarkon fut valaki az autóbuszunk után... A titkosrendőr egy kézmozdulattal visszatartja. A lemaradt utas csodálkozva néz utánunk, akik ilyen kísérettel vonulunk végig a

franciák fővárosán. Istenem! Milyen másképpen képzeltek a háború alatt az első megérkezést mi, Párizs felé sóvárgó magyarok!

Minden olyan gyorsan pereg le körülöttünk, mint egy sebes futású mozgófénykép. Egy pillanatra szeretettel megnyugszik szemünk Balzac fehér márványba faragott szobrán. A Place de l'Etoile-on elrévedezünk az Arc de Triomphe hatalmas ívelésén. És már a párizsi híres és kedves Boisja mellett haladunk tovább, egyik oldalon csupasz, téliesen mezítelen fák végtelen sora, a másik oldalon derűs és barátságos villák. Elsuhan mellettünk a Návay-villa. Egy emelet. Nemes, egyszerű vonalak. Aranysárga se-lyemfüggönyök. Még egy forduló, s megérkeztünk a Château de Madrid elé. Rácsos kerítés mögött kétemeletes, koketten vidám külsejű palota: barokk kiugrók és tornyocskák között fekvő boltív alatt kettessel összebújni az ablakok... A homlokzaton eresz alatt, egy boltozott fülkében az eredeti Château de Madrid építőjének, a vidám és mulató kedvű I. Ferenc királynak a lovasszobra. Sok szín és derű a külső falakon. A belső udvaron aszfaltozott terasz, villamos ívlámpák, egy óriási csarnok, amelynek egyik oldala üveg-fal. Nyáron és jobb időben itt zene van és mulatság és kacagás: a Château de Madrid Párizsban egyik legkedveltebb mulatóhelye azoknak, akik lehetőleg kettessel szeretnek szórakozni.

Megkezdődik a delegátusok elhelyezése. Három emeleten szűk folyosók, amelyek lépten-nyomon megtörnek. A legtöbb fordulónál lépcső. Egész labirint, könnyű benne vezető nélkül eltévedni, de azok, akiket vezetnek, simán eljuthatnak egy eldugott chambre séparée-ből egy kényelmes szállodai szobába úgy, hogy más meg nem láthatja őket. A szobák kedvesek és kacérok, de hidegek. A központi fűtés nehezen működik. Az ágy kitűnő. Íróasztalnak azonban se híre, se hamva. Ebben a szállóban nem jártak eddig olyanok, akik itt dolgozni akartak. Hall, vagy más olyan hely, ahol levelet lehetne írni, vagy ahol a delegátusok összegyűlhetnének elcsevegni, magukat otthonosan érezni, megintcsak nincs. Ebben a szállóban nem szoktak lakni az emberek...

Az első reggelit apró, nyolc-tíz emberre számított tükrös, földig ablakos, de gondosan elfüggönyözött, apró helyiségekben szolgálják föl nekünk. Fél egykor ugyanitt van a déjeuner, este fél nyolckor a dîner. Komoly dologban járó borús kedvű magyarok azokra a vidám társaságokra gondolnak, akik itt szórakoztak. Azok is, akik soha ilyen helyen nem fordultak meg, a francia vígjátékok színpadi díszleteiből megismerik a híres chambre séparée-t.

Délután kellemes meglepetés ér bennünket. Az előzőkeny Henry ezredes megengedte, hogy a delegáció tagjai szabadon közlekedhessenek a Bois-ban és Neuillyben. Párizsba azonban – külön engedély nélkül – nem szabad be-

mennünk, és idegenekkel nem szabad szóba állanunk. Kinek-kinek a korrektségére bízunk, hogy megtartsa ezeket a rendszabályokat.

Élünk az engedelemmel. Séta a Bois-ban, ahol a széles utak egészen néptelenek. Néhány kisgyermek a bonne-jával, pár köhécselő öregúr, egy nagyon elegáns hölgy, sarkig érő kanadai rókabundában. Ez minden, amit itt látunk. Fölkeressük Neuillyt is. A modern metropolisok külső részeinek unalmas és egyhangú képe.

Visszatérünk a szállóba. Most már – a változatosság kedvéért – kellemetlen meglepetés fogad bennünket: rövidzárlat történt. Az egész szálló sötét, apró gyertyavégek égnek minden folyosófordulónál.

Az én szobám – isteni csoda folytán – az egyetlen meleg hely a szállóban. Az újságíró kollégák erre való tekintettel megtisztelnak azzal, hogy itt ütik föl a főhadiszállást. Gyertyánk nincs, a kis manzárdszoba fala ferdén felénk hajlik, apró, keskeny ablakon némi fény szűrődik be a szobába. Tíz percig így ülünk itt, csak a szivarok és cigaretták vége világít. Nagyokat hallgatunk, régi diákromantika jár mindenki fejében...

Azután egyszerre kigyullad a villany, vége a romantikának, a valóságra ébredünk a párizsi luxusszállóban...

Díner után, hamarosan elbúcsúzunk egymástól. Mindenki fáradt, mindenki keresve keresi az ágyat. Másfélezer kilométeres útvonalon összerázott, kemény vasúti kanapé szűk fekvőhelyén összetört testünk kényelmesen, kényesen nyújtózik el a csupa rugany, csupa puhely ágyban. Mégiscsak van valami előnye annak, hogy a Château de Madridban, akárcsak azokban a bizonyos francia vígjátékokban, legfőbb bútordarab – az ágy.

(Dolgoznak a Château de Madridban. – Apponyi és a delegáció főmegbízottjainak látogatása Henry ezredesnél. – Kézfogás a négy fal között. – A Szajna áradása. – A francia sajtó malíciái.)

... január 8.

Kora reggel már kattognak az írógépek a Château de Madridban. A zegzugos folyosók, amelyek régi parfümillatokra emlékeznek, a süppedő szőnyegek, amelyeket zizegő selyemszoknyák súroltak, csodálkozva neszelnék föl erre a zajra...

Különös és csodálatos dolog... A Château de Madridban komoly dolgot végeznek az emberek. A magyar delegáció megkezdte rendes napi tevékenységét.

Várjuk, hogy a bizottság megkezdhesse az antantkormányok képviselőivel a rendes, hivatalos érintkezést. Erre nézve ma megtörtént az első bevezető lépés.

Apponyi Albert gróf a magyar békedelegáció főmegbízottjaival együtt a délelőtti folyamán meglátogatta Henry ezredesét, és az antant békekonferenciája elé való terjesztés céljából átnyújtotta neki a megbízóleveleket. Henry ezredes hivatalos feladata az, hogy az antant és a magyar békedelegáció között az érintkezést közvetítse. No és hogy a delegáció tagjait ellenőrizze. Alacsony, köpcös kis katona, hogy egy finom és udvarias francia szóval éljek, az „embonpoint”-je meglehetősen tekintélyes, az arca szigorú, a tekintete zord, alapjában véve azonban kedves és jóakarátú ember, aki a neki kiadott utasítások keretein belül a lehetőségig igyekszik megkönnyíteni a Château de Madridban internált magyar békedelegátusok helyzetét. Bocsánatot kért Apponyitól, hogy tegnap, a pályaudvaron nem üdvözölhette kézfogással. Ő azonban katona, parancs szerint cselekszik, kénytelen arra, hogy bizonyos formásokra tekintettel legyen. Engedélyt kért arra, hogy Apponyinak itt, a négy fal között, ahol nem fenyegeti félreértés, a kezét nyújthassa. Megismételte, hogy a delegáció tagjai Neuillyben és a Bois de Boulogne-ban szabadon sétálhatnak, és időnkint – kellő kísérettel – Párizsba is bemehetnek. Úgy mondotta: a békedelegáció egyes tagjairól kapott információk megnyugtattak őket afelől, hogy ezzel az előzékenységgel senki sem fog visszaélni. A bolgárok már nem kapták meg ugyanezt a kedvezményt: nekik nem volt szabad a Château de Madrid vasráccsal körülkerített kertjéből kilépniük, és csak nagy későn engedték meg nekik, hogy a városba egyszer-kétszer bemehessenek.

Henry ezredes a melléje beosztott tisztekkel együtt a földszinti helyiséget foglalta el. A szálloda szűk és kényelmetlen előcsarnokából üveges ajtóval egy kis fülke nyílik. Itt tanyáznak a detektívek. A rácson túl két francia színnel tarkázott katona-faköpenyeg; körülötte állandó katonai őrség.

Ma megnéztük a Szajna áradását. A „Pont de Neuilly”-n állunk. Alattunk az „Ile du Pont” egészen eltűnik a szürke hullámokban. A fák dereka vízben áll, tarka fabódék körül összecsap az ár, apró léckerítések rendszerenül egymásra dőlnek. Úgy mondják, a szeszélyesen kanyargó Szajna egyike a legcsapongóbb kedvű és legveszélyesebb folyóknak. Hiába minden óvatosság és technikai kultúra, Párizs bizonyos részeit minden esztendőben újra fenyegeti az ár.

Alkonyatra mindenkinek itthon kell lennie. Ilyenkor szoktuk elolvasni az újságokat. Ami a francia lapokban magas politika és komoly értesülés, azt megtáviratozzuk lapjainknak. A magyarkérdés általában nem nagyon foglalkoztatja a francia lapokat, amelyeknek főtémájuk most a közlgő szenátusválasztás és a napokban összeülő úgynevezett „második békekonzferencia” több nagy világpolitikai problémája. A német béke életbeléptetése, az amerikai ratifikáció nyugtalanító késedelve. Törökország szétdarabolása, a bolsevizmus. Ezek a legjobban vitatott kérdések. Köztük mint egy szerény Hamupipőke húzódik meg a magyarkérdés. Elszoruló szívvel olvassuk el azt a néhány sort, ami velünk foglalkozik: kevés kivétellel csupa gyűlölet, tájékozatlanság és rosszakarát. A magyar delegáció megérkezéséről minden újság megemlékezett. A legtöbb tudósításban ott található néhány rosszmájú és malíciózus sor. „Kinézésük elég búskomor – írja a Le Matin a vasúti kocsikból leszálló szomorú és gondterhes magyarokról. – 1914 óta divatból kiment kabátok, háború előtti kalapok, sovány és fáradt arcok.”

Még egy pár szemelvény a Le Matin csipkedő és rosszindulatú megjegyzéseiből:

„A Châteu de Madridban legalább meleg lesz! – mondja egyik tagja a küldöttségnek. – És ez lesz az egyetlen előnye utazásunknak! – feleli a másik ironikus mosollyal. Ezek a megjegyzések azt az impressziót keltik, hogy a magyar követek rezignáltak és nem remélnék nagy dolgokat.”

A lapok legnagyobb része észreveszi, hogy a delegáció tagjai különös figyelemmel kísérik csomagjaik sorsát. „Apponyi gróf – írja a Bon Soir –, úgy látszik, nagyon mérsékelt, jó véleménnyel van vasutunk és hordárszolgálatunk iránt. Nagyon sokat aggódik a csomagjai, a nyomdájá iránt, s panaszkodott, hogy vagonjaink nem sok kényelmet nyújtottak neki.” (Abból, mit fentebb írtam, következik, hogy Apponyi a mi „öreg magyar vagonjaink” kényelmetlenségéről panaszkodott, és nem bántotta a francia vasutakat.)

A Le Journal azt írja Popovicsról: „Úgy látszik, didereg vékony kabátjában, és azt mondja: »Milyen hideg van!« Megjegyezzük különben, hogy az érkezők ruházatának egyszerűsége a jelenlevőket jobban meglepte, mint akármilyen más dolog.”

Végül még egy riportrészlet a Le Matinból: „Irónia, mondja egyik szakállas delegátus, aki egy rossz szívtartó szív, hogy az Arc de Triomphe alatt vittek el bennünket, jobban tették volna, ha a Père-Lachaise temetőn keresztül vezetnek! – A magyar delegátusok fagyos kezüket a zsebükbe dugva, egymás után fölmennek a hotel lépcsőjén. És a szürke ég alatt ez a csendes felvonulás tényleg olyan, mint egy temetés. Temetése a túlzott ambícióknak, az imperialista céloknak, amelyek romlásba vittek egy gazdag, virágzó és boldog népet.”

Rosszindulatú káröröm, kicsinyes, cinikus kötekedés így váltakozik a lapokban egymással. Az egyik delegátus megemlíti azokat a küldöttségeket, amelyek magyar földön elbúcsúztattak bennünket. Az egyik lap ezt fűzi ehhez: „Szükséges-e az, hogy külön kiemeljük ennek a kijelentésnek a célzatát?” Francia földön azt is hibául róják föl a magyarnak, hogy élni akar...

Máris úgy érezzük, hogy Párizs levegője fojtogatja a torkunkat!...

(Bemegyünk Párizsba. – „C'est la guerre!” – Világkoldusai lettünk! – A Rue de la Paix. – Haza kell menni a Château de Madridba.)

... január 9.

Ma néhányan engedélyt kaptunk arra, hogy Párizsba bemenjünk. Detektív-kísérettel természetesen. A detektív azonban – gondosan fésült, szőke bajuszú fiatalember – nagyon kevésbé feszélyez bennünket.

Gyors autóságuldozás végig a Champs-Élysées-n, be a város szívébe. Az Opera mellett szállunk le. Néhány percig benn vagyunk egy nagy áruházban, ahol ugyanaz a tömött bőség, a vásárlóknak ugyanaz a végtelen tolongása, mint békeidőben. Az első felületes benyomás után azonban csakhamar rájövünk arra, hogy egy csomó keresett dolog teljesen hiányzik, hogy azt is, ami van, a békeárak öt-hatszorosával kell megfizetni. Ha erre megjegyzést teszünk, a válasz itt is ugyanaz, ami nálunk, Budapesten:

– Eh bien, Monsieur, c'est la guerre!

A háború az oka mindennek! A háború mindenütt megnehezítette az emberek életét. Bár nem mindenütt egyformán. Ha a koronának megvolna a régi, a frankkal körülbelül egyforma értéke, a budapesti árakhoz viszonyítva nagyon olcsón vásárolhatnánk. Így azonban, amikor egy frankot tizennégy korona értékben kell számítanunk, a mi részünkre minden hallatlanul és ijesztően drága. Annyira, hogy minden, ami otthon található, magyar erszény számára sokkalta olcsóbb Budapesten. Talán ez is egyik érzékeltetési módja annak, hogy milyen világkoldusai lettünk mi, szegény magyarok!

Azután sietős séta a boulevard-okon. Elmegyünk a Palais Royalt körülfutó árkádok alatt, látjuk a Madeleine-templom nemes homlokzatát, azután a Place Vendôme bámulatosan finom és nobilis négyszöge, és végül a Rue de la Paix... Párizs Váci utcája. A világ első ékszerészeinek a kirakatában drága kőcsodák csillognak: briliánsok, olyan kerülettel, mint egy magyar kétfüllés, gyöngyök, amelyek olyan nagyok, mint egy cseresznyeszem... Óriás rubinok piros fénye, smaragdok zöld sugárzása... királyok kincstárára méltó bőség és gazdagság...

Öt óra múlt: a lomhán hullámzó tömegben továbbsiklik egy-egy térdig fedetlen, áttört selyemharisnyába és könnyű félcipőbe bújtatott női láb... Egészen kicsi, sapkaszerű, egyszerű, szinte dísztelen kalapok, vállban széles, lefelé hirtelen szűkülő drága szőrme- és finom bársonybundák. Valószerűt-

lenül piros ajkak és zománcosan púderezett arcok, néhány fülünk mellett elröppenő, halk, csicsergő szó... Ennyi részünk van abból a világcsodából, amit így szoktak emlegetni: „la belle parisienne”...

A detektív megérinti a karunkat. Haza kell menni. Beszállunk egy autóba. Lágyan siklunk végig a Champs-Élysées-n az Arc de Triomphe felé... Alkonyat után a párizsi utcák is meglehetősen sötétek, ez a lágyan lejtős, fás és széles út meg éppen egészen árnyas: a mellettünk elsuhanó, zúgó és züm-mögő autók fényes reflektorszemükkel olyanok, mintha óriási, fantasztikus éji bogarak volnának... Egy darabig szédítő sokasággal rajzanak körülünk, azután lassan megfogyatkoznak; minden elmúlik, mint az álom. A Bois esteli csöndjében járunk. Már nincsen messze a remeteségünk...

(Egy kinoripporter lesben. – Apponyi a Château de Madridban. – Nem lesz szóbeli tárgyalás. – A német béke ratifikálása. – A hatalmak képviselőinek fölvonulása. – Láttuk Clémenceau-t.)

... január 10.

Reggel séta a Bois de Boulogne-ban. A kapunkban felállított géppel ott ácsorog egy kinematográf-vállalat riportere. A Château de Madridban nincs szabad útja. A franciák talán beengednék. Gróf Apponyi Albert azonban kényes ízléssel tiltakozott az ellen, hogy a magyar delegáció szorongással és hazafias gonddal teljes magányát részvétlen és tolagódó kíváncsiság profanizálja... A kinematográfus azzal vigasztalódik, hogy a delegáció tagjait, amint kilépnek a kapun s megindulnak a Bois felé, válogatás nélkül lefotografálja.

Rövid látogatás Apponyinál. Posztóterítővel letakart szék, a kényelmetlen szalonszalkán ország sorsát eldöntő írások. Íróasztalnak itt sincs semmi nyoma. Nehány fotel, a márványkandallóban nagy hasáb fák égnek. Csendes, rezignált szavak. Egy ember, akin egy ország szeme csüng, aki érzi a vállaira nehezedő föladat tragikus nagyságát, és a Château de Madrid magányában keze-lába lekötözve, semmit sem tehet, csak vár... és vár... Vár addig, amíg a gőgös győztesnek úgy tetszik, hogy szóba álljon vele.

Ezt a szóba állást, sajnos, nem lehet szó szerinti értelemben venni. Most már kétségtelennek látszik, hogy velünk is csak úgy fognak tárgyalni, mint a németekkel, osztrákokkal és bulgárokkal. Apponyinak talán alkalmat adnak arra, hogy a békeszerződés átvételekor Magyarország szomorú sorsáról, kétes jövőjéről beszédet mondjon. De ez csak egy beszéd lesz, és több semmi. Néma jegyzékváltások az eleven szó közvetlensége és könnyű meggyőző ereje helyett. Addig, amíg mi a Château de Madridban tespedünk, a francia lapok mindennap más könyörtelen ellenségünk megérkezését jelentik. A budapesti törvényszéki terem nagy freskójára gondolunk, a meztelen emberre, aki balrával kezében védi az életét egy talpig vasba öltözött, pallost forgató lovaggal szemben.

„Istenítélet...”

Vajon lesz-e köze Istennek ahhoz az ítélethez, amit itt kapunk?

Délután újra bemehettünk Párizsba. Ezúttal a Quai d'Orsay-n szállunk ki az autóból, a külügyminisztérium palotája előtt. Pár perc hiányzik még négy órához. Ez az óra világtörténelmi dátum lesz: a nemesen egyszerű, ar-

tisztikus, egyemeletes palotának a földszinti dísztermében Németország és az antant megbízottjai most fogják aláírni az utolsó zárójegyzőkönyveket, amivel egyidejűleg a versailles-i béke életbe lép. A lapok előre hirdették, hogy ez lesz az a nap, amikor Clémenceau kezét fog a német megbízottakkal, s így külső szimbolikus jelét adja annak, hogy a két nagy nemzet között a béke helyreállott.

A palota előtt rendőrség tartja fenn a rendet, a bejáró körül néhány száz kíváncsi ember csoportosul. Pár percre megállunk közöttük. Az aranyozott hegyű rácsos kerítés kapuja nyitva, a palota előtt teljesen kihalt a porondos udvar. Az ablakok lefüggönyözve. Hideg előkelőség, nyugalom és közöny. A delegátusok egymás után érkeznek; autójuk befordul a kapun, végiggördül az udvaron egy hátsó följáró felé. Néhány sárga japáni arc villan meg egy autó ablaka mögött, a sofőr arcát védő üvegtáblán fölragasztott papiroson vérpiros fölkelő nap. Egyszer, amikor egy autó a kapu felé kanyarodik, fölhasanó éljenzés. Alig egy másodpercünk van rá, hogy az ablak mögött meglássunk egy fehér arcot és egy tömött, lefelé hajló, hófehér bajuszt... Clémenceau érkezett meg! Ez az autó nem került a hátsó lépcső felé. A front előtt áll meg, az épület főbejárója előtt. Alig ért céljához az autó, fekete télikabátban kis termetű emberke halad föl a lépcsőn. A háta kevésbé görnyedt, de a járása elég könnyű, egy katonatiszt, aki utána ugrott ki az autóból, alig tudja megelőzni, hogy a külügyminisztérium üvegajtóját mély meghajlással kivágja előtte.

Ez Clémenceau: Franciaország miniszterelnöke, aki ráncos, öreg kezében világok sorsát tartja. S most valami, ami, mint az elvadult, durva pártgyűlölködés példája, följegyzésre kínálkozik. A francia szocialisták lapja, a L'Humanité, miután a minap megírta, hogy Clémenceau házasodni készül, mai számában *A diktátor házassága* címmel a Clémenceau karikatúráját közli. A hajlott hátú öreg ember megrettent gesztussal áll a szoba közepén, a félig nyílt ajtón most lép be a kaszás Halál és ezt kérdezi: „Eh bien! Et moi?” „Nos? És rólam, aki a küszöbön állok, elfelejtkeztél?”

Séta a boulevard-okon. Egy csésze csokoládé a Café de la Paixban. Ma egy kicsit elkéstünk a visszatéréssel. Már fél hét van, amire hazaérünk, holott hat órára mindenkinek itthon kell lennie.

A legfőbb békekonferencia még nem adott életjelt magáról.

(Mise Neuillyben a Saint-Pierre templomban. – Szélvihar a Bois de Boulogne-ban. – Látogatókat nem engednek a Château de Madridba. – A telefonon érdeklődőket elutasítják. – Amerikai sürgöny Apponyihoz.)

... január 11.

Vasárnap. Henry ezredes megkérdezte Apponyitól, hogy a békedelegáció tagjai nem kívánnak-e templomba menni. Apponyi örömmel fogadta az ajánlatot. Ma reggel elmentünk Neuillybe, a Saint-Pierre templomba, kilencórai csendes misére. Fiatal, szinte malterzagú, román stílusú hatalmas templom, szalmafonatú székek, ugyanilyen imazsámolyok. A magyarok kis csoportja észrevétlenül elvegyül a hívők között. Csontos öregasszonyok, szemlesütött fiatal lányok, iskolás gyermekek összecsukszott kézzel, lehajtott fővel járulnak az oltár elé szent áldozásra. Egy vénasszony magánál idősebb, szélütött öreg nőt ültet le a mellettem levő székre. Mennyi gyászruha! Özvegyen maradt feleségek, fiukat vesztett anyák! Ezt is a háború tette! Áhítatos imába elmerült arcok, végtelen keresztvetések. Francia sóhajok, vágyak, titkos szomorúságok közé magyar sóhajok, vágyak, ezeréves bánatok vegyülnek. Francia templom boltozatán keresztül vajon megtalálják-e az utat az ég felé?

Egész nap dühöngő szélvihar. A kandallómban sívít és dübörög a szél. Ablakom a Bois de Boulogne-ra nyílik. A lombtalan, csupasz fák nyugtalanul hajladoznak, görcsös, meztelen ágaik mint óriás karok hanyódnak, vetődnek, fenyegetőznek az ólomszínű, egykedvűen szürke égboltozat felé.

Amíg a szem ellát, vad hullámvás. Rajta túl az Eiffel-torony áll szenvtelenül, mozdulatlanul, nyugodtan. Óriási felkiáltójel, amelyik még nem lehet tudni, mit parancsol.

Az már Párizs...

A lapokban azt olvassuk, hogy az antant ítélőszéke elé csütörtökre hívják meg a magyarokat.

Ma hallottam, amikor telefonon az egyik delegátusunkat keresték. Valaki, régi párizsi ismerőse. Egy detektív volt a telefonnál. Azt mondta, az illetővel nem lehet beszélni. Ha személyesen keres bennünket valaki, azt is elutasítják. Az, akit a telefonhoz, hívtak, vagy akinek a látogatás szólt, a legtöbbször azt sem tudja meg, hogy keresték. Benn a városban senkivel sem szabad beszélnünk, senkit sem szabad fölkeresnünk. Minden irányban jól szövött, erős

hálóba ütközünk, magyar panasznak, magyar igazságnak nincsen rá módja, hogy ezen a hálón keresztülvergődjön.

Ma sürgöny érkezett Apponyihoz, Amerikából. A sürgönyben – aláírás nélkül – egyetlenegy szó volt, magyarul:

– Bátorság!

(Barátaink, a detektívek. – „Seulement pour votre sécurité, Monsieur!” – Tavasz a télben. – A Zeppelin-bombák. – A Notre-Dame még emlékezik a háborúra. – Egy esküdtszéki tárgyalás.)

... január 12.

Bizonyos, hogy mindannyian, akik Párizsban vagyunk és felügyelet alatt a városban kóborlunk, az ilyen séták feszélyezett és kellemetlen érzése dacára a legkedvesebb emléket őrizzük meg kísérőinkről, a francia detektívekről. Finomak, kedvesek és udvariasak, s a világért sem adnák jelét annak, hogy az ő kötelességük tulajdonképpen az, hogy bennünket ellenőrizzenek. Két ízben, két különböző detektív előtt tettem erre valami célzást. Mind a kettő ugyanazzal felelt:

– Dehogy, a világért sem! Nekünk nem az a dolgunk, hogy az urakat ellenőrizzük. Hanem megtörténhetik, hogy valami kellemetlenségük akad, bolsevik támadás, vagy más ilyesmi. Azért vagyunk itt, hogy ebben megvédelmezzük önöket. Seulement pour votre sécurité, Monsieur!

„Csakis az önök biztonsága érdekében, uram!” Az, hogy ezt két alkalommal két különböző detektívtől egyformán hallottam, meggyőzött arról, hogy a derék fiúknak utasításuk volt arra, hogy kellő alkalommal erre hivatkozzanak. A napokban azonban egy fiatal és túlbuzgó detektív, akinek hegyesre kipedrett bajusza fenyegetően meredt az ég felé, akaratlanul is elárulta, hogy nem kizárólag azért járkálnak velünk, hogy a nagybecsű személyes biztonságunkra vigyázzanak. Hosszú séta után voltunk a nagy boulevard-okon; azt indítványoztuk neki, térjünk be a Café de la Paix-be és – déjeuner előtt volt az idő – párizsi szokás szerint igyunk meg egy pohárka wermuthot, vagy valami másféle étvágygerjesztő „apéritif”-et. A fiatalember egy pillanatig gondolkodott, azután azt mondta:

– Ha megengedik, talán inkább valami más kávéházba! A Café de la Paix nagyon forgalmas hely, itt sok idegen megfordul, ismerőssel találkozhatnak az urak!

Azt hiszem, a mi személyes biztonságunknál sokkal fontosabb szempontja a francia kormánynak az, amit ez a túlbuzgó fiatalember így önkéntelenül elárult: teljesen el akarnak zárni bennünket a külvilágtól, lehetetlenné akarják tenni számunkra azt, hogy párizsi barátainkkal, ismerőseinkkel, különösen pedig a francia újságírókkal és politikusokkal érintkezésbe lépjünk. Mind ez

ideig a románok és a csehek igazsága dominál a külföldi sajtóban és a külföldi politikusok gondolkozásában. Hosszú agitációs munka és tervszerű hazudozás eredménye ez. Azok, akik ellenünk ezt a rágalmazó hadjáratot vezették, tudják, hogy az ő igazságuk olyan, mint a kártyavár, nem bírja el a szabad levegő és a meghamisítatlan valóság legkisebb szellőfúvását sem. A francia kormány ezért megtette cseh és román barátainak azt a szívességet, hogy a mi igazságunknak nem engedi meg azt, hogy a mostani döntő napok alatt a francia közvélemény előtt a speciális cseh és román „igazsággal” konkuráljon.

Általában azonban a detektívek nem olyan ijedősek és túlóvatosak, mint ez a fiatal és túlbuzgó kollégájuk. Bizony nagyon sokszor elüldögelünk a Café de la Paix előtt, kinn az utcán, a teraszon, enyhe délutáni napsütésben. Január közepén olyan időnk van, mint Budapesten tavaszt nyitó március végén. Kellemes jóérzéssel terpeszkedünk el székünkön, és vanília- meg csokoládé-fagylaltot kanalazunk gömbölyű, talpas poharainkból. A detektívek pedig, lassankint kedves és megszokott bútordarabok lesznek mellettünk. Autótaxi szereznek, és nem engedik meg, hogy a sofőr megszaroljon bennünket. Mindent tudnak, hol van, mindenhova elkalauzolnak. Ismerik mindennek az árát, a legjobb beszerzési forrását, és ha túl sokat vásárolunk, segítenek a csomagok cipelésében.

Ma az egész napot benn töltöttük a városban. Ezúttal vidám és beszédes fickó volt a kísérőnk, aki megbecsülhetetlen ciceronénak bizonyult. Megmutatta azokat a házakat, amelyekbe a Zeppelin-bombák és a híres messzehordó német ágyúk gránátjai lecsaptak. A francia lapoknak erről annak idején nem volt szabad írniok, most azonban, utólag meg lehet állapítani, hogy a németek jól értettek a dolgukhoz: gránátjaik és bombáik a francia főváros szívét valóssággal körültagogatták. Összesen több mint hatszáz bomba és gránát zuhant le Párizs belső területére. Ezek közül – hogy néhányat példaképpen megemlítsünk – egy a Rue des Capucinesban az Hôtel de Calais-ra, amelynek a két legmagasabb emeletét teljesen összerombolta. Hasonló kárt okozott egy Zeppelin-bomba az Avenue de la Grand Armée egy bérházában, alig száz méternyire az Arc de Triomphe-től. A Quai d'Orsay-n, pár méternyire a külügyminisztérium épületétől a messzehordó ágyú gránátja robbant föl szép nyári délután, 1918 júniusában. Az egész épület megremegett, és csörömpölve megreszkettek az ablakok a Salle de l'Horloge-ban, amelyik arról lesz nevezetes a világtörténelemben, hogy a napokban itt írták alá a német béke ratifikálásáról szóló jegyzőkönyvet. A Notre-Dame-ot is veszedelem fenyegette, alig száz lépésnyire tőle Zeppelin-bomba zuhant a Szajna mellékágába a Petit-Pont és a Pont Saint-Michel között. A Quai Saint-Michel lapos te-

tejjű, öreg házai, amelyek még emlékeznek a hajdani idők kedélyes, kugligró formájú lövedékeire, bizonyára elszörnyedtek ezen a modern romboló csodán, a Préfecture de Police még most is betörött ablakokkal emlékezik a borzalmas robbanásra. A Palais de Justice udvarán a Sainte-Chapelle kápolna, amelyik a régi francia királyok házi temploma volt még abban az időben, amikor a Palais de Justice helyén a később porrá égett királyi palota állott, ma is bedeszkázva viseli gótikus ablaknyílásait. A karikás, színes üvegek biztos helyre kerültek, nehogy kárt tegyen bennük egy robbanó gránát vagy a nyomában járó légnyomás. A szorongatás és ijedelem napjaiban Párizs többi műremekét is így óvták, védelmezték a veszedelemtől. Ma azonban már legtöbbször újra régi, mindennapi állapotukban pompáznak.

A Notre-Dame belsejében ugyanaz az ezerszínű üvegmozaikon megszárt, tompa félhomály fogad bennünket, mint régen; a sekrestyés ugyanolyan készséggel mutogatja meg a kincseskamrát I. Napóleon koronázási ruhájával és III. Napóleon ökölnyi rubintos, gyémántsugaras szentségtartójával egyetemben, mint békeidőben. A bejáró mellett azonban egy kis oltár áll, amelyet az antantállamok két csokorba ölelt zászlói díszítenek. Az oltár előtt két gyászruhás asszony imádkozik... A Notre-Dame még mindig emlékezik a háborúra: ezt az oltárt szentelte a véres emberirtásban elesett katonák emlékének...

Belépünk a Palais de Justice-ba, hogy végignézzünk egy főtárgyalást. Az előcsarnokokban fekete talárban sétálnak a sorokra váró ügyvédek. Négyesgű fehér nyakravalójukkal lutheránus papokra emlékeztetnek – ha fedetlen a fejük. Ha pedig fekete baretjüket felteszik, olyanok, mint a rabbinusok. Amint a főtárgyalási teremhez közeledünk, Justitia istenasszony prédikátorai és rabbinusai már valósággal rajzanak körülöttünk, köztük föltűnés nélkül, kedvesen és mosolyogva siklik el egy-egy hölgyügyvéd.

A nagy tárgyalóteremben vagyunk. Hátról, az állóhelyen. A világraszóló, nagy, szenzációs főtárgyalások színhelye. Hosszú, téglalakú helyiség, komor, barna tónusa van az egész képnek. Faburkolatos falak, faburkolatos tető, amelyről két óriási köralakú csillár csüng alá. A terem túlsó végén a bírói emelvény, az elnök baloldalán az ügyész helye, az ügyész után az esküdtek padjai, jobbra a vádlottak és az ügyvédek helye, azután az esküdtekkel szemben padok az újságírók számára. Az elnöki emelvény előtt kicsi, félkörben kanyarodó korlát, mely éppen csak arra elég tág, hogy egy ember megállhasson benne. Két tárgyalás között a szünetre érkezünk. A hallgatóság padjaiban föltűnően sok nő, az első sorokban csaknem kivétel nélkül elegáns dámák. Itt, ahol mi megálltunk, nagyon vegyes társaság, kizárólag

férfiak vannak. Az arcuk gyűrött, a nyakukban piszkos sál, hanyagon dőlnek a korlátnak és egykedvűen tárgyalnak egymással. Az embernek az az impressziója, hogy mindahányan vannak, vagy már álltak, vagy állni fognak az elnöki emelvény előtt a kis korlát félkarikájában... Csengetés. Bevonulnak az esküdtek. Megtudjuk, hogy egy marokkói arab ügyét fogják tárgyalni, aki gyilkolt.

Két börtönőr között egy jobb oldali ajtón máris belép a vádlott: szürke darócruha rajta, barna arcán zavarodottság, amikor a kijelölt helyet elfoglalja, fekete fejét jobbra-balra forgatja. A hallgatóság körében mozgás, a dámák a színjáték hőseit: a gyilkos arabot igyekeznek minél jobban szemügyre venni. A gyilkos föláll, meredten nézi az esküdteket, azután néhány szót szól az ügyvédjéhez. Az ügyvéd élénk gesztusokkal felel. Ez Henry Robert, Párizs egyik leghíresebb védőügyvédje. Erős kopogás. Mindenki föláll; most vonul be a bíróság: három bíró és az ügyész, mindannyiukon fekete tóga és vörös talár. A harsogó, cinóberszínű talár az árnyas, komor teremben azt a vörös folyamat juttatja az ember eszébe, amely a guillotine bárdja nyomában támad... A bíróság helyet foglal. Az elnöki székekben a híres Bouchardon, aki Boló pasát halálra ítélte. Ő ítélte Lenoir, Charles Humbert fölött is. És Mata Hari is itt állt előtte, a csodaszép táncosnő, akit elítéltek azért, mert a németek javára kémkedett. Bouchardon megnyitja a tárgyalást. Az arab föláll a helyén, tolmács segítségével elmondja a személyi adatait. Bouchardon fölolvassa az esküdtek eskümintáját. Az esküdtek fölállnak, jobb kezüket a szívükre teszik. Az elnök olvassa a neveket:

– Monsieur Vestard!

Monsieur Vestard felel:

– Je jure!

És így tovább: „Je jure!” – ez a refrén minden egyes névre. Az arab zavart, ijedt szemmel nézi ezt a misztikus ceremóniát. Azután a jegyző hadarva fölolvassa a vádiratot. Egyetlenegy szó csapja meg a fülünket: „előre megfontolt szándék...”

Sorsára hagyjuk az algiri arabot. Ebéd a Restaurant Saint-Michelben. Külön szobába vezetnek bennünket. A maître d'hôtel megemlíti nekünk, hogy ugyanennek a kis szobának tegnap Millerand volt a vendége. Vakító fehér abrosz, ragyogó evőeszközök, empire gyertyakarok a fehér burkolatos falon, kis tálalóasztal az egyik sarokban, a másikban masszív, faragott tokban földig érő ingaóra, a fal mellett sárga damasztterítő. Halk, diszkrét fölvonulása a pincéreknek, az ablakok a Szajnára néznek, a háttérben a Notre-Dame két monumentális csonka tornya.

A detektív természetesen velünk van. Látható élvezettel szürcsöli az osztrigát, a sült után a kezébe fogott kenyérdarabbal jól kitörli a tányért. Elmondja, hogy Monsieur Caillaux, aki a Szajna túlsó oldalán, a Palais de Justice-ban ül, innen szokta hozatni az ebédjét és a vacsoráját. Megállapítjuk, hogy ami az élvezést illeti, Monsieur Caillaux-nak nincsen oka panaszra...

(A békedelegáció irodája. – Nyomda a *chambre séparée*-ban. – Félnapos fogság a *Château de Madrid*-ban. – Konferencia Apponyinál. – Bizonytalan helyzet. – Az első kurír.)

... január 13.

A békedelegáció irodájában volt dolgom. Két szűk szobácska a második emeleten. Két vagy három szekrény, tele írásokkal. Három kezelő tisztviselő.

Az egyik hivatalnok figyelmeztet arra, hogy a magunkkal hozott nyomda már megkezdte a működését... Lemegyek, hogy megnézzem a nyomdát. Az udvaron óriási földszintes pavilon. Ez az étterem. Most üres és gazdátlan, mert nem lehet átfűteni. A terem egyik fala földig üveg, a másik földig tükör. A használatlan asztalok, székek nyáját a terem egyik végébe terelték. Egy ott felejtett pianínó vigyáz rájuk. A terem másik végében földre terített papíros védi a kényes parkettet, a papirosszőnyegen ólomszedések. Angol nyelvű jegyzék várja, hogy a gépbe beemeljék.

Egy oldalbenyílóban, hajdan vidám *chambre séparée*-ban állnak a szedőszekrények és az alkatrészeiből összeállított, kézi erővel hajtott gép. A magyar államnyomda kis kézisajtója furcsán, idegenül néz körül ebben a környezetben. Az ablakon keresztül kilát az esőáztatta, szomorú és elhagyatott udvarra, a háta mögött tükör, amelyikben tetőtől talpig gyönyörködhetik önmagában. Fölötte művészi veretű barokk csillár. A kis gép vidáman dolgozik, alatta dübörög a parkett, amelyik azelőtt táncos lábak alatt döngött, két szedőszekrény az ablak előtt, jól ismert ólom- és olajszag abban a levegőben, ahol régen idegcsiklandozó parfümök felhője úszott...

Az egész házban élénk munka. A referensek és szakértők elzárkóztak a szobáikba, a kisasszonyok lakosztálya felől élénk írógépkattogás. Mit dolgoznak? És egyáltalában: érdemes-e még dolgozni? Hol van az a jóhiszemű szem, amelyik a végtelen memorandumok hosszú sorát elolvassa? Hol van az az elfogulatlan szív, amelyik megnyílik a mi igazságaink előtt?

Ma volt az első nap, amikor a franciák korlátozták a tőlük kapott szabadságunkat. A L'Humanité erős támadást intézett az úgynevezett magyarországi „fehérterror” ellen. Ezzel egyidejűleg a francia rendőrség értesítéseket kapott arról, hogy a kommunisták tüntetni akarnak a magyar békedelegáció ellen. Ennek a következménye az lett, hogy reggel nem volt szabad kilépnünk a *Château de Madrid* kapuján. Úgy látszik azonban, hogy a rendőrség hírei

nem bizonyultak valónak, mert délutánra már megszűnt a szigorított fogság, és a városba is bemehettünk.

Séta a boulevard-okon. Sűrűn szemetelő tavaszias eső. Üres bérautót sehol sem találunk. Metróra szállunk. Sorban állás a pénztárak előtt. Végtelen emberkigyók a föld alatti alagutakba vezető lépcsőkön. Túlzsúfolt vonatok. Mindebből meggyőződünk, hogy Párizs is kapott némi ízelítőt a háborús közlekedés örömeiből.

Ez a közlekedési zavar ezúttal nagyon kellemetlen a számunkra. Apponyi Albert gróf a sajtó képviselőit értekezletre hívta össze este hét órára, és attól kellett tartanunk, hogy nem leszünk otthon kellő időre. Hét óra már elmúlt, amikor a metróból kiszállunk a Porte Maillot-nál. Itt sikerül egy autótaxit kapnunk. Az autó nekivág a Bois de Boulogne-nak. Milyen sötét van! Egyetlenegy lámpa sem ég a híres Bois-ban! Pár pillanat múlva a Château de Madrid előtt vagyunk. Fölrohanunk a lépcsőn. Benyitunk Apponyhoz. A meghívott társaság már együtt van. Csak mi hiányzunk. Aggodalmas arcok fogadnak: nem tudták megérteni a szokatlan késedelmet, azt hitték, hogy valami kellemetlenség esett meg velünk a városban. Apponyi néhány kedves szóval adja meg nekünk a fölmentést: azt mondja, a földolog az, hogy semmi bajunk sem történt.

Fesztelen, kellemes eszmecsere a helyzetről. A helyzet elég bizonytalan és kényelmetlen. Az antant részéről még semmi életjel nem érkezett. A megbízóleveleinket még át nem vizsgálták és el nem fogadták. Lehet, hogy ez a helyzet egy hétig sem változik. Márpedig ennek az a következménye, hogy a magyar békedelegáció meg sem kezdheti tulajdonképpeni működését. Holott az előzetes jegyzékek egész sorát hoztuk magunkkal, és ezeket még a békeföltételek átadása előtt kívánnánk átnyújtani az antant urainak. Ezt a módot is szeretnők fölhasználni arra, hogy őket a magyar helyzetről fölvilágosítsuk. Megállapodunk abban, hogy gróf Teleki Pál holnap délelőtt együttesen fogadja a sajtó képviselőit, és tájékoztatja őket arról a legfontosabb jegyzékről, amelyik arra van hivatva, hogy Magyarország általános helyzetéről nyújtson összefoglaló képet a békekonferencia számára.

Ma érkezett az első kurír Budapestről. Újságokat, leveleket hozott a számunkra.

(Teleki Pál dolgozószobája. – Az előkészítő jegyzék. – Magyarország védőirata. – Harminckét melléklet. – Az antant képviselőinek váratlan látogatása. – Az első megaláztatás. – Az antant képviselői bemutatják megbízóleveleiket.)

... január 14.

Ma egy kis betekintést kaptunk a magyar delegáció szellemi fegyvertárába.

Színhely a Teleki Pál gróf szobája. Körülöttünk a Château de Madrid ismeretes kacér és gáláns berendezése. A szoba közepén egy óriási ág, amelyik két személy számára is eléggé széles. Az ajtó fölött nehéz függöny, amelyik nem engedi be a hangot. Vékony lábú mahagóni szalonsztalka. Világos se-lyemmel behúzott fotelek. A léha célokra berendezett szoba bútorai azonban most szinte eltűnnek a magyar békedelegáció jegyzékeinek és térképeinek az áradatában. Közvetlen reggeli után vagyunk, az ág még vetetlen, a visszahajtott paplan és a gyűrött párna fölött halomban tornyosodik a nyomtatott papiros. A székeken, a foteleken is mindenfelé jegyzék, valóságos örvénnyel áradnak körülöttünk a magyar delegáció érveivel telenyomtatott árkusok. És ez mind, vagy legalább legnagyobb részében a Teleki Pál munkája. A francia, angol, olasz szövegek buja bősége közepette ott áll Teleki Pál, és azzal a csodálatos világossággal, amelyet csak a tárgy tökéletes ismerete szokott az előadónak megadni, magyaráz. Amíg beszél, az ajkán megjelenik egy-egy futó, fanyarkás mosoly, amelyik azt kérdezi: „Hogyan lehetne az ilyen egyszerű, természetes igazságokban kételkedni?” Nyugtalan, csillogó szeme éles tekintettel hol az egyik, hol a másik hallgatójának a szemébe mélyed, mintha a hatást akarná kikémleni.

A magyar delegációnak az úgynevezett előkészítő jegyzékéről van szó, amit rögtön az igazolások megejtése után, még az antantválasz megkapása előtt szeretnénk átnyújtani.

Ez a jegyzék mellékleteivel egyetemben csodálatos türelemmel, hozzáértéssel megszerkesztett monográfiája Magyarország mai állapotának, keményen hadakozó védőirata nemzeti jogainknak és állami létünknek. Az a történelmi, etnográfiai, politikai, közgazdasági, népesedési adathalmaz, amely benne összefoglalódik, kincsestára és forrásmunkája lesz sokáig azoknak, akik Magyarország elvesztett javainak a visszaszerzéséért fognak harcolni. Valóságos bibliája a magyar revindikációnak. Annak a hallatlan tudós és ala-

pos munkának, amely ezt a páratlan jegyzéket összehozta, a kezdetei egészen 1918 októberéig visszanyúlnak. Az adatgyűjtést eleitől fogva gróf Teleki Pál vezette az elsőrendű szakember páratlan hozzáértésével.

Mi minden van ebben a harminckét melléklettel felszerelt monstruózus jegyzékben? Miután a magyar békedelegáció védelmi munkája véges-végig ezeken az alapokon fog továbbfejlődni, talán érdemes itt adnom mindazt, amit a Teleki Pál szagztatott, száraz és mégis közvetlen módon előadott szavaiból följegyezni sikerült:

A jegyzék mindenekelőtt az antantnak azt a tévedését igyekszik eloszlatni, amelyik már az osztrák békeszerződés egyik vagy másik pontjában megnyilatkozik, amikor Magyarországot úgy tekinti, mint a volt Ausztriával egy államot! Rámutat arra, hogy Ausztria és Magyarország nem volt egy állam, hanem kettő, s hogy a kettő közül Magyarország volt az életképesebb.

A jegyzék ezután Magyarországot mint földrajzi, történelmi és gazdasági egységet ismerteti, majd a szétदारabolás gazdasági következményeinek a fejtegetését tartalmazza. Kifejti azt, hogy az ország területének szétszakításával mit veszítenénk mi, és mit veszítenének az elszakított részek úgy velünk, mint külön-külön egymással szemben. Hivatkozik például arra, hogy a Délvidék érceit eddig a fölvidéki kohókban dolgozták föl. Most a bányák kohó, a kohók pedig érc nélkül maradnának.

A jegyzék következő része a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, és felöleli a magyarországi és ausztriai nemzetiségi mozgalmak történetét. Kifejti azt, hogy a mi nemzetiségi mozgalmaink még egészen új keletűek. Mikor keletkeztek tulajdonképpen? Ha az elnyomás vádját hangoztatják ellenünk, magyarok ellen, még kell vizsgálni, ki kezdte ezt az állítólagos elnyomást, és mikor kezdeményeztük azokat a törvényeket, amelyek öszerintük nemzeti-ségi elnyomást foglalnak magukban?

A tizenkilencedik század elejéig nálunk úgyszólván nem is volt nemzeti-ségi kérdés. Ezt a problémát Ausztria fejlesztette ki, ő növelte nagyra Magyarországon, mert Ausztria volt az, aki a nemzetiségeket mindig kijátszotta a magyarság ellen. És kiknek a nevéhez fűződnek azok a magyarságot védelmező törvények, amelyek állítólag nemzeti-ségi elnyomást foglalnak magukban? A Bánffy Dezső és az Apponyi Albert nevéhez. Ezek a politikusok nem ahhoz a többséghez tartoztak, amely Magyarországot évtizedeken át kormányozta. Mind a ketten a Kossuth-eszmék irányában működő ellenzék emberei. Annak a Kossuthnak a politikáját folytatták, aki 1848-ban hiába kért segítséget az antanttól. Miért tartották Bánffy és Apponyi szükségesnek azt, hogy olyan törvényeket hozzanak, amelyek a magyarság javára bizonyos

védelmi intézkedéseket foglalnak magukban? Azért, mert az Ausztriát kiszolgáló pártok a rendelkezésükre bocsátott hatalom eszközeivel a maguk képére teremtették meg a parlamentet, s mert ezt a Bécsből dirigált többséget mindig a nemzetiségi kerületek támasztották alá. A Kossuth politikájának folytatói ezért, amikor Bécs ellen védekeztek, védekezni voltak kénytelenek a nemzetiségek ellen is. Különben is Magyarországon a magyar állammalvet erősebben kellett körülbástyázni, mint máshol, más államban, mert – megintcsak Ausztria miatt – hadseregünkben német volt a nyelv. A hadsereg osztrák szelleme és német nyelve azzal a következménnyel járt, hogy német szupremácia alá kerültünk, s a német nyelvet az iskoláinkban is erősebben kellett tanítanunk. A magyar nyelv védelme tehát nem volt egyéb, mint védekezés Ausztriával szemben, amelyik azt az imperialisztikus elvet képviselte, ami ellen az antant – saját kijelentései szerint – harcba szállott, mi pedig azt a nemzetiségi elvet képviseltük, amelyet az antant ugyancsak a saját kijelentései szerint védelmébe vett.

Következik a háborúban való felelősség problémája. A jegyzék fölveti a kérdést, hogy a magyarságot miért teszik inkább felelőssé, mint azokat a nemzetiségeket, amelyeket az antant dédelget. Kimutatja, hogy a Monarchia különböző nemzetiségei milyen arányban vettek részt a Monarchia sorsa fölött döntő közös intézményekben és hivatalokban. A bécsi katonai irodában 26 osztrák volt és 6 magyar. A hadügyminisztériumban 65% osztrák, 5,6% magyar és 29% cseh. A hadügyminisztérium politikai osztályában 3 magyar, 63 osztrák és 21 cseh, a gazdasági osztályban 7 magyar, 180 osztrák és 61 cseh. A jegyzék kitér a Tisza és Berchtold szerepére, és kimutatja, hogy Tisza ellenezte a háború megindítását, Berchtold pedig, éppen úgy, mint sok más diplomata, akinek a működését a magyarság számlájára igyekeznek írni, tulajdonképpen sohasem volt magyar ember. Rátér azután Bosznia okkupációjára, s Szilágyi Dezső és Apponyi Albert akkori szereplésére hivatkozva kimutatja, hogy Magyarország ellene volt az okkupációnak.

Végül kifejti a jegyzék azt a sok kárt és szenvedést, amely Magyarországot a háború befejezése után érte. Elmondja, hogy a bolsevizmus, majd a román megszállás következtében hogyan rongyolódott le, hogyan szegényedett el az ország, hivatkozik arra, hogy ezt tekintetbe kell venni a fizetési képességünk megállapításánál. A mi fizetési képességünk aránylag is lejjebb csúszott, mint Németországé vagy Ausztriáé, mert ezek az országok csak a háború csapását szenvedték el, bennünket azonban azután még két olyan csapás ért, amely a háborúval egyenrangú, a román megszállás és a forradalom.

A jegyzéket az értékes adathalmazokat tartalmazó mellékletek gyűjteménye egészíti ki.

Az első számú melléklet Magyarország természeti egységét pompásan megrajzolt, szinte domborszerűen ható térképen dokumentálja.

A mellékletek között van Teleki Pál ismert nemzetiségi térképe, amelyik a különböző színek elrendezésével nemcsak a nemzetiségi eloszlást, hanem a népsűrűséget is bemutatja.

Egy melléklet – Kovács Alajos munkája – Magyarország népességének a növekedési statisztikáját dolgozza föl.

Egy másik melléklet térkép segítségével bizonyítja azt, hogy a magyar határokon belül nem centralizáltunk mesterségesen. A térképre berajzoltuk a mai vasútvonalakat és a XIV. század közlekedési útjait. A középkori főutak mindenütt a mai vasútvonalak mentében haladnak, és mindannyian Budapesten futnak össze.

A következő grafikonon nyolc statisztikus tíz hétig dolgozott. Ez a grafikon azt mutatja, hogy a terméseredmények az utolsó évtizedek alatt hogyan ingadoztak az Alföldön és az ország többi részében. Ez a grafikon azt akarja bizonyítani, hogy miután az Alföld sokkal gyakrabban ki van téve a szárazságnak és az ezzel járó rossz termésnek, elpusztulunk, ha tisztára az Alföldre utalt mezőgazdasági állam leszünk.

Egy másik melléklet három területre osztja föl Magyarországot. Az egyik az a rész, amit nekünk meg akarnak hagyni, a másik az, amit a határállamok tőlünk követelnek, a harmadik pedig az a terület, amelyet a nemzetiségi elv legszigorúbb keresztülvitelével nem magyar ajkú területnek lehet nevezni. Kiderül, hogy a románok, csehek és szerbek az ország területének 23 százalékával követelnek többet, mint amennyi a szigorú nemzetiségi elv alapján megilletné őket, s erről a 23 százaléknyi területről származik az ország termésének 40 százaléka. Ami azt bizonyítja, hogy az a béke, amit nekünk adni akarnak, nem az igazság, hanem stratégiai terjeszkedés mellett a gazdasági hódítás békéje.

Az ezután következő melléklet sok memorandum leszűrődésének eredménye. Ez a statisztika Hoor Tempis [Mór] egyetemi tanár és Pap Károly számítása alapján közös nevezőre hozza a Magyarországon fölhasználható víz-, szén-, földgáz- és tőzegenergiákat. A vízi energiák összes hatékonysága 263, ebből megmaradna nekünk négy és fél százalék. A szénenergiák hatékonysága 1100, ebből megmaradna 500, de negyven év múlva ez is tökéletesen kimerül.

Dr. Krisztics Sándor érdekes összehasonlító táblázatot állított össze a magyar nemzetiségi politika megvilágítására. Kiderül, hogy a mi nemzeti-

ségi törvényeink még a legliberálisabbak. Angliában, Szerbiában, Romániában például minden angol, szerb és román nyelven történik, tekintet nélkül a nemzetiségekre.

Egy melléklet felöleli a birtokviszonyokra, a városi és falusi népesség megoszlására és értelmiségére vonatkozó adatokat.

Egy melléklet azokat a hűségnyilatkozatokat tartalmazza, amelyeket Pop-Csicsóval élükön a nemzetiségi politikusok a háború kitörésekor tettek.

Nagyon érdekes az a térképgyűjtemény, amely az 1861-től 1911-ig tartott választások eredményeit dolgozza föl, s színes foltokban szemléltetően bemutatja, hogy az osztrák- és németellenes politikát a színmagyar vidékek támogatták, a bécsi imperializmusnak pedig a nemzetiségek voltak leghívebb támaszai.

Egy melléklet arra a kérdésre felel, hogy mit nyert volna Magyarország az imperialista bukaresti békével. Kiderül, hogy majdnem semmit, néhány olyan koldus falut, amelynek lakossága legtöbbször csak egy-kétszáz lelket számol.

A következő melléklet – amelynek Csáky István a szerzője – bővebben fejtegeti azt a kérdést, hogy a magyarság mennyire felelős a háborúért.

Egy másik a magyar vármegye lényegét magyarázza.

Egy mellékleten Illés József röviden ismerteti a magyar nemzetiségi kérdés fejlődését a parlament kebelében.

Külön ki kell emelni két pompás térképmellékletet. Az egyik térkép Magyarország nemzetiségi eloszlását ábrázolja. Teleki Pál vezetése alatt már 1918-ban kezdték csinálni. A munka 30 rajzolt és sok statisztikust foglalkoztatott. Alapul az 1:200 000 katonai térképet használták föl. Amikor azután ezen az alapon elkészültek, a térképeket háromszoros kicsinyítéssel sokszorosították. A térkép telides-tele van hintve kisebb-nagyobb piros, kék, zöld stb. karikákkal. A nagyobb karikák ezres, a kisebbek százas embercsoportokat jeleznek, de ennél kisebb számokat is ki lehet velük fejezni. A színek a különböző nemzetiségeket jelzik. Ezzel a szellemes módszerrel meg lehet állapítani pontosan, hogy egy-egy faluban hány magyar, hány oláh stb. lakik, s a térkép egyúttal rögtön tájékoztató, szemléltető képét adja a nemzetiségi eloszlásnak. A térkép szerkesztői a lelkiismeretességet addig vitték, hogy a legkisebb alföldi tanya lakosait jelző karikákat is a megfelelő helyre rajzolták be.

Hasonlóan szellemes az ötlete annak a másik térképcsoportnak, amelyet Edvi Illés [Aladár] szerkesztett. Egyes térképek jelzőkarikákkal mutatják, hogyan oszlik meg Magyarország állatállománya, mezőgazdasági, ipari és bányászati termelése.

*

Teleki még javában magyarázott, sőt éppen nekimelegedett és újabb térképet teregetett szét az ágyon, amikor izgatottan, kipirult arccal Praznovszky Iván nyitott be a szobába:

– Pali kérlek! Gyere át Apponyihoz! A francia külügyminisztériumból telefonoztak, hogy az antant képviselői mindjárt itt lesznek! Bemutatkozó látogatásra jönnek!

A váratlan szenzáció elképedésével nézünk egymásra. Talán hiba volt és mulasztás, talán csak a magyar delegáció szomorú, szívet facsaró és szánalmas magárahagyatottságának természetes következménye: az imént még sejtelmünk sem volt róla, hogy a világtörténelem színpadján a szegény megtört és agyongázott magyar nemzet jelenése következik. A magyar delegáció még arról sem kapott értesítést, hogy megbízóleveleit elismerték az antantmegbízottak. Itt, a Château de Madridban azt gondoltuk, hogy a magyar ügy ezek után a jövő hét műsorára marad. Közben elnökválasztás lesz, a Népszövetség alakuló ülését tartja. Úgy hittük, mindez jobban érdekli a franciákat és az antanthatalmakat, mint az, hogy Európa keleti sarkában van egy kis nép, amelyik nyitott sebekről vérzik, és a Château de Madridban van egy maroknyi magyar, aki szorongó szívvel és aggódó lélekkel várja, hogy hazája fölött a végzet beteljesedjék.

Most azonban egyszerre belekerültünk az események sodró forgatagába. Fél tizenkét órakor telefonoztak a francia külügyminisztériumból, hogy egy fél óra múlva az antant képviselői megjelennek a Château de Madridban, és átadják a megbízóleveleiket. Apponyi szerencsére a szobájában volt, a főmegbízottak nagy része azonban ebben az időben éppen szokott sétáját végezte Neuillyben és a Bois de Boulogne-ban. Praznovszky Iván nagy kapkodással dolgozott rajta, hogy az urakat az antantküldöttek fogadtatására szükséges számban hirtelenében összegyűjtse. Akit közben sikerült előkeríteni, fölsietett a szobájába, hogy hamarosan redingot-kabátot húzzon magára a vendégek tiszteletére. Mi újságírók közben a Château de Madrid bejárója előtt üttünk föl a tanyánkat, hogy megfigyeljük az érdekes vendégek megérkezését. Nem kellett sokáig várakoznunk. Autóikon gyors egymásutánban robogtak az ajtó elé Anglia, Olaszország, Japán képviselői, és eltűntek a Henry ezredes szobája felé vezető folyosó kanyarulatánál. Utoljára jött a francia képviselő: Cambon volt berlini nagykövet. Öregesen, hajlott háttal szállt le az autójáról, fekete keménykalapja a tarkóján kissé hátracsúszva, a titkárja követte. Ők is a Henry ezredes szobájába mentek.

Az újságírógárda most a szálloda előcsarnokában helyezkedett el. Magától értetődő dolognak tartottuk, hogy az antant képviselői hamarosan fölmennek az első emeletre, és Apponyi lakosztályában tisztelegnek. Úgy hittük, ezt így hozza magával a nemzetközi szokás és az elemi illendőség. Tizenkettő után megnyílt a Henry ezredes ajtaja, és egy francia tiszt fölment az emeletre.

– Most bejelenti az antant urakat! – mondotta valaki.

Egy perc múlva azonban mindannyian megdermedünk a csodálkozástól és megdöbbenéstől. A piros szőnyeggel letakart, élesen kanyargó keskeny csigalépcső felső végén megjelenik az Apponyi alakja, amely a szűk helyen fekete redingot-ban, a fején cilinderrel a szokottnál is szikárabbnak és magasabbnak látszik. Ideges mozdulattal rángatja föl kezére a fehér kesztyűjét. Elképedésünkben elfelejtkezünk arról, hogy üdvözlöjünk.

– Jó napot, urak! – int felénk Apponyi.

Már fölhúzta a kesztyűt, és eltűnik a Henry ezredes ajtajában. A nyomában gróf Teleki Pál, gróf Csáky Imre, gróf Csáky István, Praznovszky Iván. Mindannyian zavartak és izgatottak egy kissé. Velők a francia tiszt, akit Henry ezredes azért küldött föl az emeletre, hogy a magyar urakat lekértesse a szobájába. Apponyi után ők is eltűnnek. Egy pillanat múlva még egy elkésett magyar delegátus: Lers Vilmos. Ő is betér a Henry ezredes szobájába. Végül a kezében cilinderrel egy kétségbeesett inas. Az egyik delegátust keresi. Már késő! Ez a magyar delegátus cilinder nélkül jelent meg az antant urak előtt.

Sápadtan, az ajkunkat harapdálva nézünk egymásra. Ez a kínos, szomorú jelenet mindannyiunknak a szívébe markolt. Azután elpirultunk, mintha ez a pofoncsapás, ami most a magyar nemzetet érte, a mi arcunkon csattant volna el...

Az egész dolog nem tart sokáig.

A magyar urak kissé kipirult arccal már jönnek visszafelé, újra fölmennek a lépcsőn. A találkozás alig két percig tartott. Az antantmegbízottak is oszladoznak. Először elmegy az angol és a francia, azután Macui, a japán követ, a titkárával. A két kis teremű, sárga arcú, ferde szemű, fekete színbe öltözött japán ember, amint halk, könnyű lépéssel, szótlan ajakkal végiglebeg az előcsarnok vastag, süppedő szőnyegén, a mi számunkra olyan egyforma, hogy csak a típust látjuk bennük, és a világért sem tudnánk megmondani, melyik a titkár, melyik a nagykövet.

Utolsónak megy el Cambon. Henry ezredes egészen az automobilig kíséri. A francia államférfi, aki még pár perccel azelőtt a magyar urakkal szemben maga volt a fagyos szenvtelenség, most csupa kedvesség és elevenség, moso-

lyog, élénken beszélget: kétszer is kezét ráz Henry ezredessel, aki mélyen meghajol előtte.

Azt, ami a zárt ajtók mögött történt, hamarosan megtudjuk. Cambon tudatta a magyar delegátusokkal, hogy a legfőbb tanács megbízóleveleiket átvizsgálta, és rendben levőnek találta. Azután pedig átadta az antantképviselők megbízóleveleit. Az antant megbízólevelek átvétele kifogástalan udvariassági formák között, de olyan szertartásossággal történt, ami már közel áll a ridegséghez. Megtudjuk azt, hogy holnap, csütörtökön, megkapjuk a békeföltételeket.

Az első találkozás külsőségei után elszorul a szívünk. Attól tartunk, hogy a holnapi ceremóniák még jobban megalázzák gyászunkban és szerencsétlenségünkben is büszke és öntudatos magyarságunkat...

Este, dîner után Apponyi odajön az asztalunkhoz. Leül hozzánk, és a mai nap eseményeiről beszélgetünk. Nyomott, szomorú, elkeseredett hangulat. Valakinek a száján erősebb kritika siklott ki az antant tapintatlanságáról. Apponyi még jobban elkomorodott, azután ezt felelte:

– Az ilyesmit én nem veszem észre. Nem akarom észrevenni. Mert ha észrevenném, egyszerűen föl kellene állnom és elmenni innen. Ehhez nincs jogom, mert én itt a nemzetet képviselem. És én azt hiszem: kötelességünk, hogy személy szerint eltűrjünk minden bántalmat, minden megaláztatást. Csak a nemzet presztízsét ne érje csorba!

Amikor Apponyi ezt mondotta, egy kicsit mindannyian meghajtottuk a fejünket előtte...

Az antant legfelsőbb tanácsához különben ma délután jegyzéket intéztünk, amelyikben azt kérjük, halassza el néhány nappal a magyar békeföltételek átadását, hogy időnk legyen az antant megbízólevelek átvizsgálására.

Mire való ez? Valaki azt mondotta nekem, időt akarunk nyerni, mert azt várjuk, hogy a hangulat megenyhül velünk szemben. És azután hátha? Lehet, hogy az idő jelenti a számunkra az életet, mert néhány hét vagy néhány hónap alatt sok minden történhetik Európában.

Nagyon gyengén állhat az ügyünk, ha már csak ilyesmiben reménykedünk. Ez a magyarázat jobban elszomorított, mint akármi más a mai szomorú nap benyomásai között!

(Az előzetes jegyzék benyújtása. – Nem kapunk haladékot az antant megbízólevelek átvizsgálására. – Indulás a Quai d'Orsay-re. – Amikor a sofőr nem tudja az utat. – A békekonzferencia színe előtt. – Átadják a békeföltételeket. – Szomorú este a Château de Madridban.)

... január 15.

Az antant elismerése megadta a formai lehetőséget arra, hogy a delegáció volt ellenségeinkkel szemben úgy léphessen föl, mint Magyarország hivatalos képviselője, és tulajdonképpen munkáját megkezdhesse. A munkát a magyar delegáció azzal kezdte meg, hogy már tegnap délután Henry ezredes útján átadta azt az előzetes jegyzéket, amelyet közvetlenül a Cambonék látogatását megelőzőleg Teleki Pál ismertetett előttünk. Csáky István grófra várt az a feladat, hogy a francia, angol és olasz jegyzékek tömegét a francia külügyminisztériumhoz eljuttassa. Egy autó színültig megtelt a rengeteg aktaalmazzal. Ez a papirosáradat valósággal megdöbbenetette a külügyminisztérium tisztviselőit.

Ma délelőtt hirtelen mozgalom támadt a delegáció főmegbízottai között, akik tanácskozára gyűltek össze az Apponyi szobájában. Megtudom, mi történt: az antant tanácsa rideg, majdnem goromba hangú jegyzékben elutasította azt a kérésünket, hogy a békeszerződés átadását elhalasszák. Együttal tudtunkra adta, hogy a békekonzferencia délután négy órakor fogadja a magyar békedelegátusokat. Azonban csak a főmegbízottak és egy sztenográfus kísérhetik el Apponyit. A többi delegátus és a magyar újságírók számára nincsen hely, mert az ülést nem a Salle de l'Horloge-ban, az ünnepi fogadtatások termében tartják, hanem a Pichon külügyminiszter dolgozószobájában. Különben is – így mondja a hivatalos magyarázat –, sem az osztrák, sem a bolgár, sem a német delegáció nem vonult föl nagyobb számmal. A magyar újságírókat pedig már csak azért sem lehet beengedni, mert a francia és külföldi sajtó képviselői is kívül maradnak. A hivatalos magyarázat tehát elég bőségesen tudta fölvolnultatni az érveket annak az igazolására, hogy mi, a magyar nyilvánosság képviselői miért nem lehetünk jelen azon a történelmi aktuson, amikor a magyar delegátusok kezükbe kapják a Magyarországnak szánt békeföltételeket. A hivatalos magyarázat kertelése mögött azonban megsejtjük és kitaláljuk az igazat. Nem az a fontos, hogy mi ne legyünk ott. Az a fontos,

hogy a francia, az angol és az amerikai újságírók kizárásával az Apponyi nagy védőbeszéde minden nyilvánosság nélkül maradjon, és ne gyakorolhasson hatást az antant közvéleményére.

Pár perccel négy óra előtt indul a magyar delegáció. Gyülekezés a szálloda előcsarnokában. Fekete redingote-ok és fényes, vasalt cilinderek, komoly, megilletődött, fájdalmas és aggodalmas arcok. Egymás után érkeztek az előcsarnokba gróf Apponyi Albert, gróf Teleki Pál, gróf Bethlen István, Lers Vilmos, Popovics, gróf Csáky Imre, gróf Somssich László, Praznovszky Iván, Hegedüs Lóránt, gróf Csáky István. Halk beszélgetés, csendes, várakozásteljes szomorúság. Az egész társaság nagyon hasonlít egy gyászoló ház hozzátartozóihoz, akik egy kedves halott végtisztességtételéhez gyülekeznek. Az előcsarnok pódiumra állított kasszájában magas széken ül a szálloda gazdasszonya. Valószínűtlenül szőke-sárga hajú hölgy. Hirtelenzöld kötött kabát rajta. A számlákat rendezi, és hosszú számsorokat ír be egy nagy könyvbe. Az arca egykedvű és mereven hideg. Neki semmi köze a mi magyar szomorúságunkhoz. Az ő számára a legfontosabb ma is csak az, hogy ha a nagy könyvben a számokat összeadják, hibátlan legyen az „addition”... Teljes szolgálati díszben megjelennek az idegen tisztek: Henry ezredes, Hay százados, Jacomoni főhadnagy, megkezdődik az elhelyezkedés az autókban. A sajtó részéről – a franciák kívánsága szerint – nem megy el velük más, csak dr. Fabro Henrik, a hivatalos tudósító.

Mi is útnak indulunk. Némi idő telik el addig, amíg sikerül autót szereznünk. Gyorsan utánuk robogunk. Amikor a külügyminisztérium elé érkezünk, egy autó kanyarodik el előttünk, és hozzácsatlakozik néhány másik autóhoz, amely már teljes sebességgel befordult a Pont Alexandre-III-ra. A kapuhoz sietünk, ahol fekete egyenruhájában néhány rendőr ácsorog.

– La délégation hongroise? – kérdezzük.

– Elle est déjà partie! – feleli a rendőr, s az utolsó autóra mutat, amelyik elvegyülve a francia főváros autóforgatagában, éppen akkor érkezik a hídra.

Már túl vagyunk rajta.

Az egész ülés pontosan négy percre tartott. A L'Intransigeant előadása szerint a hivatalos sofőrök ügyetlensége következtében a magyar delegátusok nem jelenhettek meg a diplomatákra kötelező pontossággal a Quai d'Orsay-n. Egy olasz sofőr eltévesztette az utat, s némi késedelemmel érkezett a külügyminisztérium palotájához. Ennek a következménye az volt, hogy a delegátusok egy része akkor lépett be a Pichon dolgozószobájába, amikor a rövid ceremónia befejezéséhez közeledett.

A résztvevők benyomása? Futó és zavaros impressziók. Aránylag kis szoba. Amint belépnek az ajtón, Clémenceau-val állnak szemben, aki egymaga ül átellenben az ajtóval az íróasztalánál. Jobbra-balra tőle egy-egy asztalsor, mind a két asztalsor merőleges a Clémenceau asztalának a hossz tengelyére. Az asztalokon különböző színű ernyővel borított lámpák, amelyek éles fényt vetnek az asztalon levő iratokra, de tarka színű homályban hagyják a terem felső részét... Harminc-negyven ember a szobában, de lehet, hogy több is. Számtalan ellenségünk valamennyi képviselője. Akik az asztalnál ülnek, azoknak az arca éles megvilágításban, a többiek sötét tömegbe folynak össze az árnyékban. Clémenceau a középben, mint egy furcsa, mozdulatlan bálvány. Ajkán azonban nincs az a maró gúny és lenézés, amitől – az egyéniséget ismerve – félni lehetett. Kifogástalanul finom és udvarias, amikor megszólal:

– Messieurs les délégués de l'Etat hongrois!

Azután elmondja, hogy „el vannak ragadtatva” („nous sommes saisis”) attól az ötlettől, hogy Apponyi „Magyarország és a magyar kormány helyzetét” előttük vázolni akarja. A békekonzferencia „egyhangúlag” elhatározta, hogy Apponyinak erre alkalmat ad, „à la condition, conformément aux précédents, cet exposé ne sera suivi d'aucune discussion” (azzal a föltétellel, hogy a precedenseiknek megfelelően ezt az expozét semmiféle vita sem fogja követni).

– Gróf Apponyi úrnak meg fog felelni holnap – mondjuk – délután fél három? – fordult azután Apponyihoz.

– Kérem! – felelte Apponyi könnyű meghajlással.

Clémenceau ezután az antantdelegátusokhoz, elsősorban Lloyd George-hoz fordult:

– És önöknek, uraim, megfelel ez az óra?

Bólóngató fejek feleltek neki.

– Ha mindenkinek megfelel, akkor rendben van! Uraim, megállapodtunk abban, hogy holnap fél háromkor újra összejövünk és ugyebár, ezek után a mai ülést bezárhatom!

Az öreg államférfi mindezt meglehetősen közvetlenséggel intézte el. A föltételek akkor már a magyarok kezében voltak. Az iratcsomót Dutasta, a békekonzferencia főtitkára, Clémenceau felhívására átadta Apponyinak. Apponyi nyomban továbbadta Praznovszky Ivánnak, a magyar delegáció főtitkárának, aki azt viszont gróf Csáky István kezébe nyomta. Ezzel vége volt az egész ceremóniának.

A magyarok gyorsan visszamentek a Château de Madridba, nekiestek a föltételek tanulmányozásának.

Abban a percben, amikor a térképet kibontják, általános elhűlés és elszörnyedés... Szomorú, nagyon szomorú este volt ez a Château de Madridban...

Ezen az éjszakán arról a kis városkáról álmodtam, amelyben születtem s amely most Ruszka-Krajnával egyetemben ott rekedt Csehországban. Vajon elszakadt magyar földről, magyar városokról meddig fogunk lidércnyomásos álmot álmodni, szegény, kifosztott magyarok?

(Készülődés Apponyi expozéjára. – Pichon dolgozószobája. – Apponyi csodálatos szónoki bravúrja. – A világ urai. – „Beszélni kívánok gróf Apponyival!” – Lloyd George kérdései. – Teleki térképe a Conseil suprême asztalán.)

... január 16.

Apponyi nagy expozéjának napja...

Egész délelőtt lázas készülődés és munka a Château de Madridban. Apponyi, amikor az antant nagytanácsa előtt elmondandó beszéde első vázlatát elkészítette, még nem ismerte a magyar békeszerződés föltételeit. Kétségtelenül nagy előnyünk, hogy a tegnapi nap váratlan fordulata után most már a föltételek ismeretével lesz alkalma beszélni az antant urai előtt. Ehhez azonban egészen át kell dolgoznia a beszéd szövegét. A szakreferensek ma reggel korán keltek. Nagy sietve, kutyafuttában áttanulmányozzák a hatáskörükbe tartozó szakaszokat, megjegyzéseiket hevenyészve fölírják egy ív papírosra, azzal azután besietnek Apponyihoz. Apponyi egész ebédig nem hagyja el szobáját. A nagy beszéden dolgozik.

Délután a külső kép ugyanaz, ami tegnap volt. A szálloda előcsarnokában ott szorong mindenki, aki a delegációhoz tartozik, az előrobogó autókba egymás után felszállnak azok, akik Apponyit mai útjára elkísérik. A találkozás óráját ezúttal sokkal korábbra tűzték ki, még teljes napvilág van, amikor a mieink belépnek a Pichon dolgozószobájába. Maga az ülés meglehetősen sokáig tartott, a delegátusoknak elegendő idejük volt arra, hogy mindent jól megnézzenek és megfigyeljenek. Teljesen egybehangzó és részleteikben egymást kiegészítő előadásukból így tudom megrajzolni a történelmi ülés képét:

Először maga a terem. A gobelinek tompa szürke és barna színei dominálnak. A főbejáróval szemben a falon hatalmas, triptichonszerűen megosztott szőnyeg, Medici Mária lóháton és a győzelem istenasszonyának az apoteózisa. A többi falat is körös-körül gobelin borítja, a gobelin alatt világosbarna faburkolat. A győzelem istenasszonyának a képe alatt egy Louis Quinze kori íróasztal. Itt ül az, akinek a törhetetlen makacssága Franciaországnak a győzelmet megszerezte: Clémenceau.

Tőle jobbra XVI. Lajos korabeli íróasztalok mellett ülnek a nagyhatalmak képviselői. A sorrend Clémenceau-tól számítva a következő: Curzon (Anglia), Lloyd George (Anglia), H. Wallace (Amerika), Nitti (Olaszor-

szág), Macui (Japán). A nagyhatalmak képviselőinek háta mögött három ablak, a középső ablak elfüggönyözve, a másik két ablakon szabadon ömlik be a derűs nap fénye. A fal mentében nyolc széken ülnek a delegátusok titkárai. Szemközt, a harmadik fal mentén, ismét íróasztalok, itt a gyorsírók ülnek: egy francia, egy angol, még egy francia, még egy angol gyorsíró, és végül a mi részünkről dr. Fabro Henrik, aki egyformán jegyzi úgy az angol, mint a francia beszédet. Valamivel feljebb, már a Clémenceau asztalával egy vonalban, egy asztal mellett három hely a titkárok számára. Az asztal mögött a sarokban ajtó. Azalatt, amíg Apponyi beszélt, ez az ajtó gyakran nyílt és záródott, a titkárok az asztal körül folyton váltakoztak. Úgy látszik, a külügyminisztérium emberei érdeklődtek Apponyi beszéde iránt, és hogy valamit hallhassanak belőle, felváltva játszották a teremben a titkárok szerepét.

A nagyhatalmak képviselőin kívül nincs jelen más; Románia, Csehország, Jugoszlávia stb. képviselői hiányoznak, csak az úgynevezett Conseil suprême, a Legfelsőbb Tanács van jelen.

Clémenceauval szemben, közvetlenül az ajtó előtt áll az Apponyi asztala, karosszék az Apponyi számára, vele egy vonalban két szék, a háta mögött négy szék a kísérei számára. Összesen csak hat kísérő részére van hely; a franciák a helyiség szűk voltára hivatkozva azt kérték, hogy a magyarok ne jöjjenek annyian, mint előző napon. A terem csakugyan nehezen fogadja be ezt a sok embert. A Clémenceau keze eléri a lord Curzon vagy a titkárok asztalát. A főbejárattól balra a fal mellett néhány szék, Sermage őrnagy, Hay, Jacomoni és Henry ezredes számára. Apponyi asztalától jobbra egy gazdátlan szék.

A szcenárium ezzel tökéletes. A drámaian érdekes ülés lefolyása pedig a következő:

A magyarok belépnek, helyet foglalnak. Apponyitól balra Teleki, tőle jobbra Popovics, háta mögött Bethlen, Lers, Praznovszky és Somssich.

Apponyi leül, az asztalon elhelyezi sárga, bőr irattáskáját, a legnagyobb nyugalommal kirakja belőle az irományait, maga elé teszi az óráját, orrára illeszti a szemüvegét. Clémenceau mindezt türelmesen megvárja, azután int, hogy a szó a magyar delegáció elnökéé:

– Méltóztassék! – mondja udvariasan.

Apponyi föláll, hogy beszédét elkezdje.

– Kérem, ha úgy tetszik, méltóztassék ülve maradni! – jelenti ki Clémenceau.

– Engedjék meg, hogy állva maradjak – feleli Apponyi –, mert így szoktam meg és így jobban szeretem!

– Méltóztassék! – egyezik bele udvariasan Clémenceau.

És Apponyi beszélni kezd franciául. Kezdi azzal, hogy mi nem azért jöttünk ide, hogy elsírkuk a magunk szerencsétlenségét. Hiszen azt meg sem értenék. Nem is az a célja, hogy a magyarság érdekéről beszéljen. Hiszen azzal itt nem sokat törődnek. Hanem beszélni akar Európa érdekéről, arról, hogy az a béke, amelyet Magyarország tönkretételével terveznek, egész Európának állandó veszedelme lesz. Néhány mondat után már föllendül a legemeltettebb politikai és történelemfilozófiai magaslatra. Amikor egy eszmekör nyugvópontjához ér, Clémenceau félbeszakítja:

– Talán megengedi, hogy azt, amit eddig elmondott, most angolul tolmácsolják!

– Bocsánatot kérek, jobban szeretném, ha ezt a tolmácsolást magam végezhetném el!

– Tessék! – feleli Clémenceau.

És Apponyi most azt, amit eddig elmondott, kissé az angol gondolkozásmóddhoz alkalmazva, megismétli angolul. És ez így megy tovább: francia és angol szakaszok váltakozva követik egymást. Apponyi egyforma könnyedséggel, tiszta kiejtéssel és választékossággal használja mind a két nyelvet. Bárha eredeti terve az volt, hogy előbb franciául, azután angolul beszél, most tízpercenként váltakozva, apróra darabolva mondja végig a beszédet.

És ez a csodálatos bravúr, amelyet ma talán nem tudna utánozni a világ egyetlenegy szónoka sem, így folyik tovább, ötnegyed óra hosszáig.

Most valamit a hallgatóságról. Ez a hallgatóság olyan emberekből tevődött össze, akik saját hazájukban régi és kipróbált parlamenti szónokok, a szónak igazi művészei és mesterei. Bizonyos, hogy Apponyi produkciójában megragadja őket a dolog mesterségbeli része is. Különösen Clémenceau-n meglátszik, hogy úgy figyel Apponyira, mint ahogy egy kiváló vívómester lesi egy másik nagyszerű vívó minden kardvillanását.

A legfőbb tanács annak idején a bolgár delegáció elnökének, Sztambulinszkinak is megadta a jogot arra, hogy a békeföltételek átvételekor beszéljen. Clémenceau akkor a tájékozatlanság bántó és arcu csapó fitogtatásával elég hallható hangon kérdezte meg a titkárjától:

– Mondja csak, kérem! Mi is az a Bulgária? Királyság vagy köztársaság?

S miután megadta a szót Sztambulinszkinak, lehunyta a szemét, és összefont karral, kövé meredten, úgy maradt ott addig, amíg az be nem fejezte a beszédét.

Most Clémenceau egészen más. Az ülés elején még nagyon, nagyon öreg ember. Törődötten ül a helyén. Középen erősen dudorodó kopasz feje, le-

csüngő, vastag, fehér bajusza és bozontos, ősz szemöldöke – ezek azok a vonások, amelyek az embert első szempillantásra megkapják. Azonban, mielőtt beszélni kezd, teljesen átalakul, sárga, összeaszott, ráncos arca megélnkül, a szemében fény villan, és a hangja ércesen csengővé válik. Egyszerre tizenöt esztendővel lesz fiatalabb. Most, hogy Apponyit figyeli, hallgatva is így visszafiatalodik. Valahányszor szól, kifogástalanul finom és udvarias, egészben véve jórahaló, kedves öregúr benyomását teszi.

Lloyd George-on hosszú, ősz haja, és sima, borotvált, piros, egészséges színű angol arca karakterisztikus. Addig, amíg Apponyi franciául beszél, írásai között kutat és jegyezget. A francia szónoklás nem érdekli, mert egyetlen nyelven tud csak: angolul. Az angol szóra azonban egyszerre fölfigyel, teljesen hátradől a székével, és hátraszegzett fejjel le nem veszi szemét Apponyiról. Walesi származásához híven az élénk, mozgékony angol típus képviselője.

Curzon lord – az angol parlament egyik legkitűnőbb szónoka – teljes ellentéte Lloyd George-nak. Kopaszodó fejével, szikár, hosszú, vékony természetével a szigetlakók száraz, kimért, ösztövért típusához tartozik. Amint Apponyi minden kiejtett szavát figyeli, éles profiljáról sugárzik az intelligencia.

Nitti természetes, joviális külsejű bácsi, akinek derűs, mosolyra hajló arcáról le lehet olvasni, hogy társaságban nagyon népszerű, kedves ember lehet. Telt, tokás arca van, kis bajusza, alacsony alakja. Nagyon elhízott, és a neki jutott karosszéket teljesen betölti.

Macui a sárga típus szenvtelen, minden kifejezést egykedvű közönnyel leplező arcával egyformán végighallgatja úgy az angol, mint a francia beszédét.

Apponyi érvet érv után csoportosít, azután a beszéd vége felé nekilendül: arra kéri az antant urait, ne engedjék meg, hogy csalogdjunk a nyugati kultúrába vetett bizalmunkban, és egy bölcs, igazságos béke szerezzen nekik nagyobb és maradandóbb dicsőséget, mint amilyen a fegyvereik dicsősége volt. Ezt franciául mondja, azután leül. Clémenceau szemmel láthatólag szívesen hallgatná tovább is.

– El méltóztatott felejtetni elmondani ugyanezt angolul! – szól oda Apponyinak.

– Oh, bocsánatot kérek – feleli fesztelenül Apponyi, és elvégzi az angol tolmácsolást. Azután Nitti felé fordul, és még egy pár mondatot mond olaszul. Tudja, hogy Nitti megértette az ő francia beszédét, ezért nem szükséges, hogy megismételje azt, amit eddig mondott. Csak arra akarja emlékeztetni Olaszország képviselőjét, hogy volt idő, amikor a magyar és olasz fegyverek nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdöttek.

A legtisztább toszkánai kiejtéssel mondott első olasz szavakra Nitti joviális arcán kellemes meglepődés tükröződik: előre hajlik a székén, és mosolygós arccal így hallgatja végig Apponyit.

Apponyi újra leül. Clémenceau azonban ismét csak fölállítja:

– Azt, amit olaszul mondott, szíveskedjék nekünk tolmácsolni franciául is!

Apponyi megteszi. Újra leül. Clémenceau azonban most meg arra kéri, foglalja még egyszer össze röviden, melyek a fő magyar kívánságok. Apponyi elmondja: népszavazás a vitás területen, antantbizottságok a megszállott területen az okozott károk és az elkövetett visszaélések megvizsgálására, a hadifoglyok mielőbbi hazabocsátása.

És most következik az ülés legérdekesebb és talán legfontosabb epizódja, amely azt mutatja, hogy ha az antanturak érdeklődése elsősorban Apponyi szónoki bravúrára vonatkozott is, ennek a kivételes beszélő talentumnak a maga ékesszólásával sikerült figyelmet ébreszteni a magyarság léte problémái iránt.

Apponyi beszédében fájdalmasan emlékezett meg arról a három és félmillió magyarról, akit tőlünk elszakítanak, cseh és román rabságra adnak. Nyomban ez után a rész után Lloyd George néhány szót írt egy papírszeletre, hátrahajolt a titkárához és jelt adott neki. A titkár egy ugrással mellette termett, Lloyd George átadta neki a papírszeletet. A titkár fogta és odavitte Clémenceau-hoz. Clémenceau egy kicsit csodálkozó arccal fogadta a szokatlan postát, jó messze eltartotta magától, megnézte, azután fogta az okuláréját, föltette, és az írást elolvasta. Először megütődve hátrakapta a fejét, azután a száját biggyesztette, majd egy kis habozás után Lloyd George-ra nézett és bólintott a fejével.

A cédulán, úgy látszik, ilyesmit üzent Lloyd George Clémenceau-nak: „Beszélni kívánok gróf Apponyival!” Mert amikor Apponyi befejezte mondanivalóját, Clémenceau egészen váratlanul ezt mondotta:

– Van-e valaki, aki kérdezni óhajtana valamit gróf Apponyi úrtól?

És Lloyd George felé fordult.

– Yes, I would like! (Igen, én szeretnék!) – hangzott egyszerre a Lloyd George hangja. Azután Apponyi felé fordult: – A Magyarország számára kijelölt határokon túl laknak-e egy tömbben magyarok?

– Bocsánatot kérek, nem hallom jól! – felelte Apponyi, fogta az asztalától jobbra gazdátlanul álló széket, odavitte Lloyd George asztalához, és leült.

– Kérem, most! – mondta Lloyd George-nak.

Lloyd George megismételte a kérdést.

– Oh, igen – felelte Apponyi –, sőt ezt térképen is bemutatathatom!

Azzal visszament az asztalához, a sárga táskából kivette gróf Teleki Pálnak a maga nemében páratlan nemzetiségi térképét, és kiterítette Lloyd George elé az asztalra. Erre a térképre kék ceruzával már rá volt rajzolva az antant akarata szerint való határ.

És most közbevetőleg el kell mondani, hogyan, milyen véletlenül került ez a térkép Apponyihoz. Dél előtt történt, amikor Apponyi a beszédére készült. Saját gondolatainak rendezése céljából szüksége lehetett rá, mert egyszerre átment gróf Telekihez, kezében az ismert piros, zöld stb. színű térképpel.

– Nem tudnád nekem erre hamarosan rárajzolni az új határokat? – kérdezte.

– Dehogynem! – felelte Teleki. – Jó lesz kék ceruzával!

– Jó! – felelte Apponyi – hiszen úgyis csak nekem kell!

Teleki fogta a kék ceruzát, és berajzolta a határokat.

– És most – kérdezte Apponyi – ott, ahol nagyobb vörös folt rekedt kívül a határon, meg tudnád nekem mondani, hogy ezek a foltok hány magyar léleknek felelnek meg?

– Megmondhatom – felelte Teleki –, mert Kovács Alajos ezt is összeál-
lította!

Újra fogta a ceruzát és a nagyobb vörös foltokba beírta a megfelelő számokat. Apponyi alaposan megnézte a térképet, azután betette a sárga táskába. Így történt, hogy Lloyd George kérdésére azonnal szemléltetően be tudta mutatni a magyarság nagy nemzeti tragédiáját.

Lloyd George érdeklődve hajolt a kiterített térkép fölé. Lord Curzon is közelebb húzódott. Nitti fölállt a helyéről, és szintén a térkép fölé hajolt. A titkárok is csoportosultak, és illendő távolságból kíváncsiskodtak. Macui, a kis termetű japán is közeledett, nyújtogatta a nyakát, hogy valamit meglásson, a Nitti széles háta azonban minden kilátást elfogott előle. Apponyi elkezdte részletesen megmagyarázni a térképet. Clémenceau pár percig a helyéről figyelte mindezt, azután maga is fölállt, és odalépett Apponyi mellé, aki egymás után mutatott rá a Csallóközben, Ruszka-Krajnában, Erdélyben, Arad környékén, a Bácskában rekedt nagy vörös foltokra: a magyar nemzet test vérző sebeire.

– És ezeket az adatokat önök dokumentumokkal is tudják igazolni? – kérdezte Lloyd George.

– Természetesen! – felelte Apponyi. – Ezt az igazolást meg méltóztatik találni a már eddig beadott jegyzékeinkben is, a jövőben azonban még több bizonyítékkal kívánunk szolgálni!

Apponyi végül följánlotta Lloyd George-nak a térképet, amit Lloyd George örömmel elfogadott. A nagyhatalmak többi képviselőjének holnap reggel fognak szétküldözni hasonló térképeket.

A magyar urak ennek a végső jelenetnek a hatása alatt tértek vissza a Château de Madridba.

Vajon ma éjjel miről fogok álmodni? Az angol becsületről s az angol igazságérzésről, amelyik egyszerre tudatára ébred annak a gazságnak, amit itt egy művelt, szorgalmas, tehetséges nemzet ellen akarnak elkövetni? Egy erős kézzel, amelyik visszavezeti hozzánk az új határral tőlünk elzárt magyar véreinket, újra Magyarországot csinál a szülőföldünkéből, ahol most idegen hordák garázdálkodnak?

Nem. Erről nem szabad nekünk álmodnunk. Ez túlságosan szép volna. Ma pedig a rózsás álmok még veszélyesek, mert valószínű, hogy nyomukban jár a kiábrándulás.

(Teleki a békeszerződésről. – „Magyarország számára csak egyetlenegy határ lehetséges, és ez: a Kárpátok vonala.” – Stratégia... vasútvonalak... zsákmányolási vágy... Hogyan született meg a Teleki nemzetiségi térképe? – „La Carte Rouge.” – Clémenceau bukása.)

... január 17.

Amióta a békeföltételeket megkaptuk, Apponyi Albertnek nincs nyugta Párizsban. Tegnap beszélt a Legfelsőbb Tanács előtt, és már ma este menni akart. Technikai okokból azonban csak holnap, vasárnap estére lehetett kitűzni az indulást.

Ma délelőtt Teleki Pál gróftól látogattam meg a szobájában. Nagyon érdekelt, mi a véleménye a békeszerződésről ennek a kiváló tudósaknak, aki pár esztendő előtt vaskos könyvet írt arról a kérdésről, hogy egy országnak milyenek lehetnek a legegészségesebb és legállandóbb határai. Jól tettem, hogy a csüggedt szomorúság óráiban hozzá fordultam: vigasztalás és megnyugvás árad abból, amit Teleki Pál mond, amikor ezt a lehetetlen szerződést a maga tudományos meggyőződésének a megvilágításába állítja.

Idejegyzek néhány markánsan kifejező mondatot abból, amit tőle hallottam:

– Ha nem magyar, hanem hottentotta geográfus volnék, akkor is az volna a véleményem, hogy Magyarország számára csak egyetlenegy határ lehetséges, és ez: a Kárpátok vonala.

– Tekintet nélkül arra, hogy a kérdéses területen most magyarok vagy más nemzetek laknak, ez a terület csak egységes szuverenitás kezén maradhat meg tartósan. Mihelyt több szuverenitás osztozik rajta, kikerülhetetlenné válik, hogy ezek a szuverenitások összevesszenek, mert a terület megosztása azzal a következménnyel fog járni, hogy minden nép, amely rajta él, elégedetlenné válik.

– Ha lehetséges volna is, hogy Magyarországon más határokat állapítsanak meg, mint az eddigiek, akkor a békeszerződésben megállapított határ volna valamennyi között a lehetséges legutolsó és legrosszabb.

– Hát miért csinálták az antant urai akkor ezt a határt? Azért, mert először is előnyös stratégiai határt akartak biztosítani szomszédaink részére. Azután pedig azért, mert ellenfeleinknek akarták juttatni azokat a gazdag területeket, amelyek az Alföld szélén vannak, és amelyek az ország legjobb termőterületei.

– Azután kellett nekik vasútvonalaink. Azért, hogy az oláhok megkapják a Szatmár–Nagyvárad–Nagyvárad vonalát, oda kellett nekik adni három-négyszázezer magyart. Még sokkal cifrább a cseh határ, ahol a rutének mellett, akikhez a cseheknek annyi közülük van, mint például a szerbeknek a lengyelekhez, tekintettel arra, hogy a ruténlakta terület földrajzi formája teljesen lehetetlen, oda kellett adni egy nagy darab magyar területet, amelyen szintén háromszáznolcvanezer magyar ember él. Éspedig majdnem teljesen tiszta nyelvterületen. Mindezt csak azért, hogy a csehek megfelelő vasúti összeköttetést kapjanak a ruténekkel.

Stratégia... Vasútvonalak... Kapzsi zsákmányolási vágy... Az a szükségszerűség azonban, ami a történelmi Magyarországot ezer éven keresztül együtt tartotta, ezután is tovább működik. S ez a szükségszerűség erősebb lesz, mint a győzők akarata. Azokat a határokat, amiket Párizsban rajzoltak rá a magyar glóbusra, ki lehet gumizni onnan. A Kárpátokat azonban maga a természet helyezte el a föld arculatán. Nincsen olyan hatalom, ami ezeket el tudná mozdítani a helyükről. Ha az ember Teleki Pál érveit meghallgatta, egy pillanatig sem kételkedik többé abban, hogy az antanthatárok nem maradhatnak meg állandóan.

Azután arról a térképről kezdünk beszélgetni, amit gróf Apponyi tegnap bemutatott az antant legfelsőbb tanácsának.

– A térkép annak köszönheti létrejöttét, hogy amikor a Hadigondozó Hivatal elnöke voltam, spanyolbeteg lettem – meséli Teleki Pál, és mosolyog hozzá. – Ez 1918. november végén történt. Ha meg nem betegszem, a Hadigondozóban végzett sok munkám mellett aligha csináltam volna meg valaha. Így azonban három hétig az ágyat kellett őriznem, és ott érelődött meg bennem ennek a térképnek az ötlete. Rajztáblával az ölemben csináltam meg a térkép első vázlatait. Egészen új feladatot tűztem ki magam elé. Minden eddigi nemzetiségi térkép megelégedett azzal, hogy ugyanazzal a színnel festette be mindazt a területet, amelyen valamely nemzetiség többségben volt. Azzal, hogy az egyik területen sűrűbb, a másikon ritkább volt a népség, semmit sem törődött. Az ilyen nemzetiségi térképen Budapest városának és környékének vagy a fogarasi hegyeknek ugyanaz volt a jelentőségük, pedig az egyik helyen néhány ember, a másik helyen pedig sok száz vagy sok ezer lakos esik egy négyzetkilométerre.

– A nemzetiségi térképeknek ez a rajzoló módja mireánk nézve nagyon kedvezőtlen volt, mert a magyar területek sűrűbben lakottak, míg az oláh és rutén területeknek nagyon kevés a lakossága. Azonban nemcsak magyar szempontból, de általában tudományos szempontból is érdekelt ennek a kér-

désnek a megoldása, mert eddig még nem voltak olyan térképek, amelyek a népsűrűséget és a nemzetiségi eloszlást ugyanazon a lapon ábrázolták volna.

– Amikor a lázam elmúlt, sokáig gondolkodtam azon, hogyan lehetne ezt a problémát megoldani? Egyik skiccet a másik után csináltam, végre az ötödik kísérlet sikerült.

– Olyan térképet igyekeztem csinálni, amely nem komplikált, áttekinthető, és a laikusnak is rögtön mindent megmagyaráz. A feladat ez volt: aránylag annyi színmenyiség legyen csak a térképen, amennyi nemzetiség az illető területen tényleg él, és minden nemzetiség lélekszámaránya megfelelő viszonyban legyen a neki juttatott szín mennyiségével. Azt a tételt állítottam fel, hogy egy négyzetmilliméter terület az én térképemen megfelel száz embernek. Akkor azután körzővel és plajbásszal a kezemben egész nap háromszögeket és négyszögeket mérícskéltem, szövetkezve báró Nopcsa Ferenc barátommal, Magyarország egyik legkitűnőbb geológusával, aki önzetlen lelkesedéssel állott segítségemre. Sokszor dolgoztunk úgy, hogy délutántól kezdve késő éjszakáig, sőt a hajnali órákig az íróasztal fölött görnyedtünk, ő folytonosan osztott és szorozott, én pedig körzővel és vonalzóval dolgoztam. Mikor azután én a sárga helyett már pirosat láttam, ő pedig már azt mondta, hogy négyszer öt az huszonkettő, akkor kijelentettük, hogy mára elég volt, most már nem megy tovább. Másnap pedig újrakezdjük.

– Teával, feketekávéval igyekeztünk magunkat ébren tartani. A munka befejezése sürgős volt, mert idegen missziók érkeztek, és mi azt akartuk, hogy ezek már kész térképet vigyenek magukkal. Járásról járásra, városról városra haladtunk tovább. December 20-ától kezdve nem voltam többé a Hadigondozó elnöke, és így egész időmet ennek a célnak tudtam szentelni. Január elejére készen voltunk. A munka hat hetet vett igénybe.

– A magyarság piros színt kapott a térképen. Ez nem volt véletlen vagy kiszámított technikai fogás, mert nemzetközi szokás, hogy az ilyen térképeken minden nemzet piros színnel jelzi önmagát. Ennek a színezésnek az eredménye és a nemzetiségi viszonyok helyes relációba állításának a következménye azonban az lett, hogy a mappa csak úgy piroslott a magyarságtól. A franciák ezért hívják az én térképemet La Carte Rouge-nak. (A vörös térkép.) A kihozott hatásban azonban nem volt semmi számítás. A térképet sürgősségére tekintettel rögtön kőre rajzoltuk, s így amikor az Alföldön dolgoztam, még sejtelmem sem lehetett arról, hogy milyen lesz Erdélynek az ábrázata a térképen. Az eredmény frappánsága magamat is meglepett, arról azonban én nem tehetek, hogy a románok igazsága a térképen is kedvezőtlen.

Azt mondtam Teleki Pálnak, ilyen körülmények között nagyon örvedes és szerencsés dolog volt, hogy a spanyolnáthát megkapta. Teleki Pál mosolygott erre. Azt hiszem, a híressé vált térkép tegnapi sikere után maga sem bánja, hogy a kellemetlen betegség meglátogatta.

*

Délután bennjártunk Párizsban. Hallatlan néptömeg hullámozott a boulevardokon. Szombat délután volt, amikor a gyárak, az üzletek, áruházak, hivatalok bezárnak, s az egész munkás- és hivatalnoktömeg az utcákra tódul. Ma azonban még nagyobb volt a nyüzsgés-mozgás, mint egyébkor. Versaillesban ma választották meg Poincaré utódját. Az újságpaloták előtt folytonosan dagadó, kövérédő csoportok lesték az új és új kiírásokat. Deschanel győzelme nem keltett meglepetést. Azután, hogy Clémenceau a jelöléstől visszalépett, az eredmény nem lehetett kétséges: Deschanel megválasztását mindenki bizonyosra vette. Amikor hat óra felé autónk Neuilly felé robogott, a máskor kihalt Champs-Élysées-n végig fekete embertömeg hosszan elnyúló, szakadatlan szalagja. Az új elnököt várják vissza Versailles-ból... Még egypár nap előtt mindenki azt hitte, hogy ezek az éljenek Clémenceau-nak fognak szólni... És ma már Deschanel a nap embere, az utca népe órá várakozik, hogy a legfelsőbb hatalom felé vezető úton végigéljen. Az öreg tigris, aki meg tudta csinálni azt a csodát, hogy a csüggedés és kétségbeesés napjaiban a maga konok és makacsul kitartó akaratát ömlessze át a nemzet lelkébe, valahol keserű magányban ül, félredobva, meggyűlölvé...

Igen, ez érdekes és az impulzusokra könnyen hajlamos francia karakternek jellemző adata: ma sokan gyűlölik Clémenceau-t. Bukása nemcsak politikai intrika eredménye volt, maga a nép, a közvélemény is betelt vele, az ő minden ellenvéleményt lenyűgöző, túltengő despotizmusával. Íme, egy nyilatkozat, amit Neuillyben lestünk el egy borbélyműhelyben:

– Mit akar ez a vénember?! – mondotta az egyik vendég egy nappal még azelőtt, hogy Clémenceau visszalépett. – Hiszen olyan öreg, hogy azt sem tudja, mit csinál. Paralitikus lett már a vénségtől!

Aki ellen ilyen robbanó hévvel és brutális gorombasággal tör ki a gyűlölet, azt nem egy-két szavazás véletlen számkombinációja buktatta meg. Hanem egy magasabb és általánosabb erő...

(Búcsú Párizstól. – Sötét és néptelen utcák. – Beszélgetés Romanelli ezredessel. – Elindulunk hazafelé. – Szomorú ajándék szegény Magyarországnak.)

... január 18.

Egész nap útra készülődés izgalma a Château de Madridban. A delegáció legnagyobb része hazajön. Bethlen István és Praznovszky Iván vezetése alatt csak néhány delegátus marad Neuillyben. Lázás pakolás. A katonai autók rögtön ebéd után megindulnak a csomagokkal a pályaudvar felé. Este hat órakor pedig egy féltucat katonai autó és a már ismert autóbusz megjelenik a Château de Madrid előtt, hogy a pályaudvarra szállítson bennünket. Néhány kíváncsi megáll a rácsos kerítés előtt. Azok, akik ott maradtak, a kezükkel és a zsebkendőikkel integetnek utánunk. És a következő pillanatban már elrobogunk a Gare de l'Est felé. Az utolsó impresszió, amit Párizsból elviszünk, szomorú és kietlen. Vasárnap este van: a kirakatok lehunyták fény szemüket, és az üzletek kölcsönvett világossága nélkül a párizsi utcák is megdöbbenően sötétek. A járdák az előző napi zsibongás után szinte néptelenek...

Künn, a pályaudvaron Romanelli ezredessel találkozom, aki a bolsevizmus alatt felejthetetlené tette nevét a magyar fővárosban. Az ezredes civil ruhában, fekete puhakalapjában, mosolygós arcával olyan, mint a derűs meglepődés megtestesülése. Nyájasan fogadja üdvözlésemet. Jacomoni főhadnagy kedvéért jött ki a vonathoz, aki a magyar küldöttséget visszakíséri Budapestre, és aki neki unokaöccse. Örül azon, hogy budapesti emberekkel és magyarokkal találkozik. Mondom neki, hogy milyen kedves emléket hagyott közöttünk:

– Oh, én is a legjobb és legkedvesebb emlékeket hoztam el magammal Budapestről. Adja át üdvözlétemet ottani barátainknak!

Jacomonin kívül visszajön velünk Hay százados is. A franciák részéről gróf Sermage őrnagy kíséri el a magyar delegációt.

A pályaudvaron élénk sürgés-forgás. A vonatok gyors egymásutánban érkeznek és indulnak. Akárcsak nálunk, valamikor békében. Az utasok lármásan hullámoznak körülöttünk, a francia nyelv éneklő lejtésébe idegen idiómák vegyülnek. Messziről érkező emberek beleütköznek másokba, akik messzire indulnak. Boldog, bátor ütemű áramlása a szabad emberek for-

galmának, amiből mi egy örökkévalóság óta kikapcsolódtunk. Ránk óvatos detektívszemek figyelnek. Amikor egy kicsit eltávolodom a vonattól, hogy újságot vásároljak, akkor is érzem, amint utánam fordul egy ilyen ellenőrző tekintet.

Hét óra után néhány perccel halk siklással velünk is megindul a vonat. Amint Párizs gyér világossága elfogy körülöttünk, vaksötétben robogunk tovább. Francia földet magyar szemek elől gyűlölködő, óvatos féltékenységgel eltakarja a francia éjszaka. Mintha ez is az internáltság folytatása volna, fekete örvényen keresztül száguld velünk a vonat – hazafelé.

Édes Istenem! De szomorú ajándékot viszünk magunkkal szegény Magyarországnak!

(Apponyi a békeszerződésről. – „A kapott békeföltételek lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok!” – „Nem szabad hibának történni!” – A Szózat Innsbruckban.)

... január 19.

Gyönyörű, napsütéses téli nap kísér bennünket egész Svájcra végig. Forgalmas pályaudvarok, rendes, tiszta falucskák, piros tetejű, ragyogóan üde világ, nyugodt tekintetű, boldog emberek. Ebben az országban nem ismerték a háborút!

Osztrák területen járunk. Feldkirchet éppen elhagyta a vonatunk, amikor fülkéjében fölkeresem gróf Apponyit. Apponyi Albert a párizsi napok izgalmai után is csodálatos frissességgel bírja a hosszú út izalmait. Hosszú nyilatkozatot diktál a Pesti Hírlap számára. Addig, amíg beszél, a szeme ott csüng az elfutó tájékon. Néha egy pillanatra elhallgat, a tekintete ottragad egy-egy irgalmatlan magas hegycsúcson vagy feneketlen mély völgyszakadékon. Ilyenkor nem tudom, a kilátás szépsége nyűgözi-e le, vagy a mondanivalóján gondolkodik. Az ő pozíciójában most végzetesen súlyosakká és jelentősegesekké váltak a nyilvánosságnak szánt szavak. De nyomatékkal és komoly határozottsággal hangoztatja:

– A kapott békeföltételek lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok!

Amikor az antant legfőbb tanácsa előtt tartott előadására terelődik a szó, megélenkül a hangja:

– Úgy hiszem, sikerült kimutatnom, hogy Magyarország tervbe vett feldarabolása sem a nemzetközi igazságnak, sem a nemzetiségi elvnek meg nem felel, hanem ellenkezőleg, mindezeket egyenesen arcul üti. Gondolom, sikerült kimutatnom azt is, hogy Európa nagy problémáit: a nyugalom, az állandóság, a gazdasági rekonstrukció és a szociális béke kérdéseit ezek a föltételek a legnagyobb mértékben veszélyeztetik.

Azután azt fejtegeti, hogy milyen rettentően nehéz a békedelegáció helyzete. Neki egy órája vagy másfél órája volt arra, hogy a magyar nemzet nagy igazságait kifejtse, ellenségeink pedig az antant urainál szabadon ki s be járnak. Csüggednünk nem szabad, de nagy illúzióink se legyenek, földolog az, hogy odahaza a dolgok rendbe jöjjenek.

– Nem szabad hibának történni!

Úgy látszik, mindabból, amit az otthoniaknak üzen, Apponyi ezt tartja a legfontosabbnak, mert megismétli:

– Igen! Nem szabad hibának történni!

És egy darabig elmélázik rajta. A vasúti ablak négyszögére a pirkadó alkonyati fényben élesen rajzolódik rá a hetvenhárom éves nemes pátriárkafej sziluettje. Milyen jó volna, ha orthon megértenék és megfogadnák azt, amit ez a bölcs, tapasztalt öreg ember üzen! Milyen boldog ország volnánk, ha nem történnének többé hibák Magyarországon!

Lassan egészen bealkonyodunk.

Amikor Innsbruckba berobog a vonatunk, egy pillanatra azt hisszük, hogy a szemünk káprázik: mintha két sastollas Horthy-vitézt láttunk volna a tömegben... Éppen elhatároztuk, hogy ez csak tévedés lehet, amikor megáll a vonat, és Apponyi kocsija felől tiroli hegyek közt magyarul fölhasran az ének:

– Hazádnak rendületlenül...

A delegáció tagjainak könny szökik a szemükbe, gyorsan leugrálnak a kocsikról, és az Apponyi vagonja felé sietnek. Apponyi ablaka előtt harminc-negyven magyar, közte az innsbrucki egyetem sok fekete reverendás növendéke levett kalappal énekel, az első sorban két tollas süvegű magyar katona ének közben mereven áll és tiszteleg...

Amikor az éneknek vége, az egyik katona, Gunde főhadnagy előlép, és lelkes beszédben köszönti Apponyit. A főhadnagy mint a hazatérő hadifoglyok fogadtatására kiküldött bizottság vezetője került Innsbruckba. Maga is rokkant és sebesült, a feje fekete kendővel bekötve, a hangja elcsuklik, amikor erről a békéről szól, amellyel Magyarországot el akarják temetni, de ércesen fölhasran, amikor azt mondja:

– Kegyelmes uram szavára, ha kell, mindnyájan elmegyünk és mindnyájan meghalunk!

Apponyi a tüzes szónoknak bölcs mérséklettel válaszolt.

– Az utolsó pillanatig nem csüggedünk – mondotta. – Iparkodunk törhetetlen elhatározottsággal áttörni azt az abroncsot, amellyel bennünket körülvettek. A többi azután Isten kezében van... De amit most nem tudunk elérni, azt biztosan elérjük a jövőben, mert amit a békeszerződés tartalmaz, mindaz nem életképes, össze fog omlani belső tarthatatlansága miatt. Minden attól függ, hogy a nemzetben meglesz-e a bizalom a jövőben, férfias összetartás, komoly munkakedv nagy céljaink megvalósításáig. Az bizonyos, nem kell temetésről beszélni akkor, amikor újraébredésről van szó.

A tiroli hegyek aljára szakadt magyarok éljeneznek. Megint fölzug a Szózat. A vonat indul. Kendőlengetés és élénk integetés, a kis csoport magyar ott marad Innsbruckban, a többi nehéz szívvel folytatja útját Budapest felé...

(Újra magyar földön. – „Nem! Nem! Soha!” – Fekete zászlók. – Megérkezés Budapestre. – A fogadtatás. – Emberek a vonat tetején. – Nem vagyunk egyedül!)

... január 20.

Déltájban kétórai pihenő Bécsben.

Délután két óta harminc perckor átlépjük a magyar határt. Magyar földön, Bruck/Királyhidán áll meg velünk a vonat. Magyar föld... Meddig még? Talán csak addig, amíg a békét alá nem írtuk. Most azonban még a Területvédő Liga plakátjai csüngnek az állomásépület falán. Két hét óta először virít a szemünkbe a magyar címer piros-fehér-zöld színe. Viszontlátjuk piros mezőben a tiltakozó szavakat: „Nem! Nem! Soha!” Az állomáson hatalmas tömeg. Szónoklat. Az emberek Apponyit akarják hallani.

És ez azután így megy tovább állomásról állomásra. Küldöttségek, óriási tömegek, Apponyi nevét kiabálja minden ajak. Némelyik állomáson fekete zászló. Még fájóbban nyilall a szívünkbe annak a tudata, hogy milyen nemzeti gyászt és milyen szerencsétlenséget jelent az az írás, amit magunkkal hozunk.

Vonatunk hét óra előtt néhány perccel robog be a Keleti pályaudvarra. A mozdony fekete embertömegbe tör magának utat: a túltömött pályaudvar zúg és zsibong a delegációra várakozó emberáradattól. Alig lépek ki a kocsimból, magával sodor az emberi testek áramló dagálya és apálya. Apponyi megjelenik kocsija lépcsőjén. Az üvegkupola dübörögve visszhangzik az éljenzéstől. Valaki beszélni kezd. Nem látom, kicsoda. Nem értem, mit mond. Azután újabb mozgolódás a tömegben. Az Apponyi hangját hallom. Most közelebb sodródok Apponyi kocsijához. Így sem értem, mit beszél. De a körülötte állók időnként éljenzésben törnek ki. Olyankor előttem, mögöttem, jobbról is, balról is fölhasan egy-egy dobhártyát tépő éljen. Komoly, megilletődött arcokat látok. A Párizsból érkezett vagonok teteje megnépesedik. Az emberek így igyekeznek közelebb férközni Apponyihoz. Közvetlen fölötte, a vasúti kocsi lapos, kormos tetején térdüket maguk alá húzva ülnek, összekuporodva guggolnak az emberek. Az egyik kocsitetőn, egy fiatalember ölében rajzolómappa. A vállalkozó szellemű művész pillantása szabályos időközökben a papirosról a beszélő Apponyi felé röpköd. Minden újabb pillantás után a kezében fürge iramodásnak indul a gyors vonalakkal vázolgató ceruza.

Apponyi befejezte beszédét. Most még erősebben, még hatalmasabban zúg föl az éljen, a tömeg erős sodrása előre-hátra ragad. A lélegzetem elfúl a szörnyű tolongásban. A szívem azonban úgy kalapál, mintha nagy öröm elragadtatása érné. Miután két hosszú héten keresztül messze idegenben magunkra hagyatva fáj a lelkünk szegény Magyarországért, olyan jóleső, olyan nagy dolog ez: az ember végre azt érzi, hogy nincsen egyedül! Itt a pályaudvaron most tízezer vagy húszezer ember lelkében tombol ugyanaz a dacos elkeseredés. És odakinn a városban százezrek, a városon túl az országban milliók vannak, akik éppen így éreznek, akiknek éppen így fáj ez a kegyetlen, ostoba és igazságtalan béke. És magyar földön keresztül hiába vont vonalat Clémenceau... Ez az érzés nem akad meg a mondvacsinált határokon!

MÁSODIK STÁCIÓ

A magyar válasz átadása

(A magyar béke delegáció újra Párizsba indul. – „Kétségbeesés nélkül megyünk Párizsba, bár a helyzet nagyon szomorú.” – Beszélgetés Bandholtz tábornokkal. – Egy gyermekvonat.)

... február 9.

A magyar békezarándokok második útja... Sebzett szívű, megtört, szomorú magyarok második kálváriajárása...

Amikor – öt héttel ezelőtt – első utunkra készülődtünk, fáradt nemzeti színű zászlók, kopott piros-fehér-zöld színek csüngtek az ünnepi váróterem ajtaja fölött. A nemzeti színek helyén ma zászlótlan szürkeség... Akkor még csak előre sejtettük, most azonban már szó szerint ismerjük azokat a föltételeket, amelyeket a gögös és kegyetlen győzők szabtak nekünk...

Az első sín páron ott várnak bennünket a jól ismert Pullmann-kocsik. „A mi öreg vagonjaink!” – így említette őket első párizsi megérkezésünk után a francia újságírók előtt gróf Apponyi Albert. Akkor egy kicsit haragudtunk ezekre a rozoga, kezdetleges vagonokra. Szidtuk a románokat, akik annyi szalonkocsit, hálókocsit elraboltak tőlünk és minden modern úti kényelemtől megfosztottak bennünket. Ma azonban már szeretettel ismétljük meg az Apponyi szavait: „A mi öreg vagonjaink!”, és szemünk gyöngédséggel simogatja végig a vedlett kocsikat. Derék sorsostársaink a magyar végzet tövisekkel telehintett kálváriaútján! Szürkén, kopottan vártak ránk a párizsi pályaudvar elrejtett zugában addig, míg mi a Château de Madridban lestünk arra, hogy a Magyarországnak szóló halálos ítéletet megkapjuk. És most megint itt vannak, szürkeségükben és kopottságukban kedvesek, lezüllött szegénységükben is rátarti, urasan nobilis öreg vagonok, hogy kétszer huszonnégy óráig megint hajlékot adjanak nekünk, és fáradt ruganyaikon ezernégyszáz kilométeren keresztül Párizsig ringassanak bennünket. A legtöbb ember visszakerül régi kocsijába, régi fülkéjébe. Még el sem indult a vonat, már mindannyian itthon vagyunk.

A pályaudvar csaknem üres. A vonat utasai az ünnepi váróteremben gyülekeznek. Apponyit ezúttal Huszár Károly miniszterelnök és Horthy Miklós fővezér kísérik ki az induláshoz. Amikor a vonathoz kimegyünk, a civil ruhák közt feltűnik az antanttiszték barna egyenruhája: sorban viszontlátjuk régi, rokonszenves, kísérőinket. Sermage őrnagy haragosan borzas macskabajuszával és villogó szemével. Napóleon öreg katonáit szoktuk így elképzel-

ni. Kemény lépésekkel megy végig a peronon, kurtán szalutál mindenkinek, s azután eltűnik a fülkéjében. Az indulásig azután nem is látjuk többet. Hay százados és Jacomoni főhadnagy azonban az utolsó pillanatig ott sétálnak a peronon. Az angol kimért flegmával és nyugodt előkelőséggel járja újra és újra végig a pöfékelő mozdony és a vonat végéhez függesztett paklikocsi között levő távolságot. Jacomoni – mint egyébként is rendszeren – csupa ideg és mozgékonyág, mosolygás, kedvesség és előzékenység. A delegátusokat úgy üdvözlí, mintha valamennyien régi, személyes, szeretett barátai volnának. Az antantegyenruhák száma megsokasodott azzal, hogy a vonat Bandholtz tábornokot és kíséretét is magával viszi.

Pár perccel az indulásra kitűzött idő előtt Apponyi Albert elhagyja az udvari várótermet, és elfoglalja helyét a vonaton. Huszár Károly miniszterelnök és Horthy Miklós a feljáróig kísérik, kézfogás, néhány szó búcsúzás. Ezúttal nincsenek beszédek, nincs éljenzés, nincs ének. Síri csöndesség van, amikor a vonat megindul. Azok, akik hátramaradnak, egy néma sóhajjal engednek útnak bennünket, és az a néma sóhaj, amelyet a lassan előregördülő vonatról visszaküldünk nekik, a mi szívünket éppúgy elszorítja, mint azokét, akik itthon maradnak...

Gyönyörű, napsugaras téli nap, az állomások gyorsan maradnak el mellettünk.

A kis állomásokon ezúttal nincsenek sehol várakozó küldöttségek, nincsen himnusz és nincsen zászlólobogtatás. Komáromban és Győrben azonban már hivatalos üdvözetek vannak, nagy tömegek várják, hogy Apponyi szóljon.

– Kétségbeesés nélkül megyünk Párizsba, bár a helyzet különösen szomorú – mondja nekik Apponyi.

És amikor a fülkéjében fölkeresem, még határozottabb rezignáció, majdnem pesszimizmus nyilatkozik meg a beszédében.

– A helyzetet rosszabbnak tartom, mint amilyen az első alkalommal volt – feleli a hozzá intézett kérdésre.

Visszaemlékezem arra, amikor három héttel ezelőtt hazafelé vezető utunkban ugyanebben a fülkében a tiroli hegyek közt beszélgettem Apponyi Alberttel. A magyar delegáció elnöke akkor jókedvű, majdnem optimista volt. Három hét alatt mi történt a kulisszák mögött, ami előidézte ezt a kedélyváltozást? Akkor a kormányfővel álltunk szemben, most pedig a nagyköveti értekezlettel kell folytatnunk a tárgyalást. A nagyköveti értekezlet pedig nem dönthet véglegesen, és még ha – valami csoda folytán – közvetlen érintkezést találnánk is vele, és ha ez a közvetlen érintkezés némi benyomást keltene föl

benne, a döntés joga az antant kormányférfiaké, akik nem volnának ennek a benyomásnak a hatása alatt. Emellett minden megnyilatkozásunk új, ideges mozgolódásba hozza ellenfeleinket, akik már az első alkalommal is hatalmas erőfeszítéseket tettek arra, hogy az állításainkat megcáfolják. Ez könnyű dolog akkor, amikor az antant urainak az értesülései meglehetősen hiányosak, nekünk pedig nincsen módunk arra, hogy az ő cáfolataikat újra megcáfoljuk.

Olyan rettenetesen egyenlőtlen harc ez, amelyben csak valami csoda folytán lehet eredményeket remélnünk! – teszi hozzá egy sóhajjal Apponyi gróf.

Fülkéjében fölkeresem Bandholtz tábornokot, aki addig, amíg Budapesten időzött, igazi jó barátunknak bizonyult.

Az amerikai tábornok kedvesen fogadott, joviális és szíves modorban felvetett a kérdéseimre. Megemlítettem azt a táviratot, amely külföldi forrásból azt jelentette, hogy Bandholtz tábornok a magyar békelegáció munkájának támogatására utazik most Párizsba.

– Egy szó sem igaz belőle – mondja a tábornok, és mosolyog hozzá.

Ez a jóakarató, kedves mosoly elárulja, hogy a tábornok szíve szerint örömmest vállalkoznék erre a feladatra, talán igaz is, hogy ilyen szándékai vannak, de hát nem beszélhet róla. Azt is megmondja, hogy miért nem:

– Én katona vagyok, és nem diplomata!

Missziója véget ért Budapesten, most hazautazik Amerikába. Megkérdezem, nem jön-e vissza Magyarországra, ahol annyi rokonszenvet hagyott maga után.

– Hivatalosan már nem, talán mint magánember!

És újra megjelenik ajkán az a kedves, nyíltszívű mosoly... Bruck/Királyhidán vékony gyermekhangok éljenzése hangzik fel, amikor berobogunk. Egy vonat teli gyermekekkel. Magyar gyermekek, akik Hollandiába utaznak, ahol néhány hónapon keresztül nemes emberbarátok fognak gondoskodni az ellátásukról. Tegnap délután indultak Budapestről. Jókedvűek, meg vannak elégedve a sorsukkal, a kocsik melegek, nem fáznak, élelmezésük jó, csak a kenyér kevés.

– Majd több lesz Hollandiában! – mondja vígan az egyik gyermek.

Itt fogadtatás, beszéd nincs. Néhány percnyi pihenés után megindulunk, és hamarosan átlépjük a határt.

(Megérkezés a Gare de l'Est-re. – A magyar delegáció fogadtatása.
– Újra a Château de Madridban. – Szűken vagyunk a szállodában. –
Kisebb lett a „petit pain”.)

... február 11.

A magyar béke delegáció vonata reggel nyolc órakor érkezett Párizsba a Gare de l'Est-re. A hivatalos fogadtatásnál az antanthatalmakat ezúttal is antantisztek képviselték. Velök együtt megjelent az állomáson Praznovszky Iván, a magyar béke delegáció főtitkárja is.

Megérkezésünk most még kevesebb föltűnést keltett, mint az első ízben. A riporterek és a fotográfusok ezúttal teljesen elmaradtak. A magyar delegátusok a Gare de l'Est kijárója előtt csoportosultak, és elhelyezkedtek a számukra odarendelt járóművekben. Négy vagy öt autó, a delegátusok közül azok, akik ezekre nem fértek föl, újra külön autóbuszokon kaptak helyet. A delegátusokkal együtt fölültek az autóbuszra a detektívek is, és rövidesen megindultunk a Château de Madrid felé...

Nagyjából ugyanazt az útvonalat követtük, amelyet az első megérkezés alkalmával. Huszonöt perces út után megérkeztünk a Château de Madridba. A kapu két oldalán piros-fehér-kék csíkos faköpenyegek, a faköpenyegek mellett őrt álló katonák. A kapuban és az előcsarnokban meleg fogadtatást rendeznek nekünk azok a magyarok, akiket első alkalommal Párizsban hagytunk: Bethlen István, gróf Csáky Imre, gróf Csáky István, báró Láng Boldizsár és a többiek. Az elhelyezkedés hamarosan megtörténik. Apponyi Albert az első emeleten azt a két szobát foglalja el, amelyekben az első alkalommal lakott.

A delegáció többi tagja is nagyjából a régi szobáját kapja vissza. A két napos utazáson eltörődve nem álljuk meg, hogy kedves és szeretetteljes pillantást ne vessünk arra a finom, ruganyos ágyra, amelyikben három hét előtt olyan jókat aludtunk! Fogkefétől a cipőig és a magunkkal hozott könyvekig mindennek megvan már a régi, megszokott helye, és ebben van valami kedves és otthonias. Úgy érezzük magunkat, mintha valahonnan hazaérkeztünk volna. És sajnáljuk azokat a delegátusokat, akik emeletről emeletre vándorolva még csak most várják, hogy helyet szorítsanak nekik valahol. A delegációnak ezúttal sok új tagja van, nagy a baj a szobák kiosztásával. Ha lehet, most még szűkösebben leszünk itt, mint az első ízben.

Csak éppen annyi időt szakítunk magunknak, hogy megmosakodjunk és megborotválkozzunk, azután a jól ismert zegzugos utakon lemegyünk a földszintre az első déjeuner-hez. A csokoládé éppen olyan jó, mint első ízben volt, a „petit pain” azonban azóta megbarnult és sokkal soványabb lett. A Château de Madrid menüjének már az első alkalommal is jellemző vonása volt a szigorú takarékoság. Az ízletes francia kenyér megromlása és megfogyatkozása azt ígéri, hogy ez a hajlandóság itt a távollétünk alatt csak még jobban megerősödött. Nem nagyon biztató kilátás a jövőre, és ezért az sem nagy kárpótlás, hogy a ház úrnője, a vörös hajú gazdasszony, amikor magas sarkú cipőjén eltipeg mellettünk, szirupba mártott mosollyal üdvözlö bennünket.

(Lejárt az antant határideje. – Megtörténik a magyar jegyzék átadása. – Praznovszky Iván és Csáky István Henry ezredesnél. – A jegyzékhalom költözködése. – Ahol még a tőke is gyűlölködik.)

... február 12.

Ma délután három órakor járt le az a határidő, amelyet az antant a magyar válaszigjegyzékek benyújtására megszabott. A német és az osztrák béketárgyalások során is az volt a szokás, hogy a békedelegációk és az antanthatalmak között a delegációkhoz beosztott antant összekötő tisztek közvetítették az érintkezést. A magyar béketárgyalások során ugyanezt a gyakorlatot követték. Ma délután fél háromkor Praznovszky Iván főtitkár és Csáky István gróf megjelentek Henry ezredes szobájában, és megkérték, hogy a magyar békedelegáció jegyzékeit vegye át, és juttassa el az antanthatalmak elé azzal, hogy ezek csak első részletét alkotják a magyar válasznak. A többi jegyzék átnyújtására újabb tizennégy napos határidőt kérünk az antanttól.

Mialatt ez a közlés megtörtént, a magyar jegyzékek már óriási halomban feküdtek a Château de Madrid előcsarnokában a fal mellett. Két nyelven készültek: franciául és angolul. Mindegyik nyelven néhány eredeti példányt nyújtottunk be Apponyi Albert gróf saját kezű aláírásával, és egy csomó másolatot. A jegyzékek külön apróbb csomagokba osztva várták az átadást, mindegyik csomag borítékán megjelölése annak, hogy az illető kötegben milyen jegyzék milyen nyelven, hány eredeti vagy másolt példányban található. Csáky István gróf egész éjszaka dolgozott, amíg emberei a jegyzékeknek ilyenforma csomagolásával elkészültek. Hosszú listával a kezében most ő maga adja át a csomagokat az egyik antanttisztnek. Egy francia közlegény kiválogatja az egyes aktakötegeket, és átrakja őket a szemben levő falhoz. Amire az utolsó csomag is átköltözik, az átadás annak rendje s módja szerint megtörtént. Csáky István meglegedetten mosolyog... Nagy gondtól szabadult. Egészen a legközelebbi jegyzékáradatig...

A delegáció egyik tagja ma délután benn járt a városban. Márkát szeretett volna frankra becserélni. A bankban az idegenpénzváltó osztályban többen voltak, néhány percig várakoznia kellett. Egy úr közvetlen előtté lépett a pénztárhoz:

– Márkát kérek!

– Nem adunk el márkát! – mordult rá mérgesen a hivatalnok.

Most a magyar delegátusra került a sor:

– Márkát akarok beváltani!

– Nem veszünk márkát! – mondotta a hivatalnok egy cseppet sem barátságosabban, mint az előbb.

Természetes, hogy ezek után a mi delegátusunk és a márkát kereső úr hamarosan megtalálták egymást, és az ügyletet szépen lebonyolították maguk között a bank előcsarnokában. Mind a ketten megtakarították azt a pénzt, amit a bank nyert volna rajtuk. Milyen erős lehet itt a lelkekben most is a németgyűlölet, ha még a tőke is olyan hatalmasan tud gyűlölni, hogy annak a kedvéért lemond arról, ami a lelke és lényege: a profitról?

(Az esztendő első virágjai. – Rezignált hangulat a Château de Madridban. – Tehetetlenek vagyunk a kis országok agitációjával szemben. – A magyar válaszigjegyzékek. – Érvek a magyar igazság mellett.)

... február 13.

Néhány héttel eléje utaztunk a tavasznak... A Bois de Boulogne-ban már erősen zöldülnek a korán hajtó bokrok, a fák pedig rügyeznek. A Boulevard Richard Wallace és a Boulevard Maillot villái előtt a parkokban mindenütt erős munka folyik: egyik kertben a zöldülő gypet gereblyézik, a másikban bokrokat ültetnek, a harmadikban az öreg fák száraz gallyait vagdoszák. A Château de Madrid kertjében, egy palántákkal sűrűn teleültetett ágyban pedig fölfedeztem az esztendő első virágjait: százszorszépek apró piros és fehér tányérkái, azután egypár árvácska hamvasan bársonyos, alig kibomlott gyöngéd szirma.

A párizsiak bizonyára megkönnyebbült sóhajjal üdvözik ezt a korai tavaszt. Mert a szénkereskedők ajtóin itt is nagy betűkkel olvasható ez a fölírás: „Plus de charbon disponible.”

Az itteni szénkereskedők tehát éppen olyan gögös nagyurak, mint a budapestiek, s kiáltvány formájában adják tudtára a népnek, hogy nincsen szénük a számára.

Az első meleg napsugár azonban azt az ígéretet hozza a párizsiaknak, hogy már nem kell sokáig fűteni, s ezzel megszabadulnak a szénhiány nyomorúságaitól és a szénkereskedők zsarnokságától.

Vajon nekünk, magyaroknak mit hoz a párizsi tavasz?

A Château de Madridban a hangulat meglehetősen rezignált: lassan hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy ne sok jót reméljünk. A kastély udvarán a nagy, üveges étteremben a gép egész nap dolgozik, négy szedő nagyszerű, szorgalmas munkát végez, jegyzék készül jegyzék után, minden érvünk megdönthetetlen igazság, minden állításunk pontos, becsületes igazmondás. Elfogulatlan ítélőbírók kezébe boldogan, jó reménységgel tehetnők le az ügyünket. Azonban elfogulatlanok-e a mi bíránk? Lesz-e közöttük csak egyetlenegy is, aki lelkiismeretesen elolvassa azt, amit mi Magyarország ügyének a védelmére összeírtunk?

A megkötött tehetetlenség nyomasztó érzése fekszik rajtunk. Már abban is kételkedünk, hogy jó-e, hasznos-e, ha valahol döntő fontosságú helyen

egy kis érdeklődés mutatkozik a magyar igazságok iránt. A múltkor egy kis fénysugár volt a sötétségben az a kérdés, amelyet Lloyd George Apponyi-hoz intézett. Mintha az antant lelkiismerete nyilatkozott volna meg ebben a kérdésben, a felelősség föleszmélő tudata, az az akarat, amelyik az igazság megkeresésére készül... Az Apponyi csodálatos szónoki tornája azonban a múlté és a történelemé lett abban a pillanatban, amikor Clémenceau az ülést bezárta, s a mi ügyünk védőjét hazavitte a békevonat. S az az antantexpressz, amelyikkel Buchsban találkoztunk, már hozta Vajda Sándort, aki újabban már csak a Voivoda Sándor nevet ismeri, meg a cseh és szerb ágensek és politikusok sokaságát, akik mind azzal a szándékkal rohantak elő, hogy a mi igazságunk erejét és az Apponyi sikerének a hatását gyöngítsék. Apponyinak legfőljebb tíz perce volt arra, hogy Lloyd George-nak egy megjegyzésre a mi álláspontunkat kifejtse. Vajda-Voivoda Sándornak, ha úgy tetszik, órák hosszáig van alkalmja, hogy Lloyd George-ot egy tiszta pillanat föleszmélése után a hazugságok özönével elkábítsa.

Ebben a kétségbeejtő helyzetben mi lehet az ember vigasztalása? Az, hogy a beadott jegyzékeket újra és újra átolvassa. A történelemnek is van logikája, a földrajzi, gazdasági és kulturális erőknek is vannak törvényei. Hazugságok és ferdítések csak ideig-óráig akadályozhatják meg azt, hogy ezeknek a törvényeknek a logikája érvényesüljön.

A magyar jegyzékek legújabb csoportja itt hever az asztalomon. Lapozgatók közöttük. Magyar érvek sokaságával igyekszem élesztgetni a hitemet. A történelmi Magyarország romjain olyan államokat akarnak teremteni – mondja az egyik jegyzék –, amelyek nemzetiségi szempontból éppen olyan keverték volnának, mint mi voltunk. Magyarország azonban már olyan alakulat volt, amelyet a történelem kipróbált, míg ezek a mesterséges, rögtönzött államalakulások ingatagságukban és bizonytalan voltukban folytonos veszedelmei lennének Európa békéjének.

Az antant eddigi intézkedéseiben nagyon gyakran hivatkozik a történelmi jogokra. A történelmi jogok alapján adja oda Kelet-Galíciát Lengyelországnak, pedig Kelet-Galíciát rutének lakják. A történelmi jogra hivatkozva ítélte oda Németországnak Felső-Sziléziát. Pedig itt a lakosság többsége lengyel nyelven beszél. Azokat a németeket, akik a történelmi Csehország határain belül laknak, kényszerítették, hogy Csehországban maradjanak és a csehekkel együtt dolgozzanak „a nemzeti egység kifejlesztésén”. Miért csak Magyarország határainál szűnik meg a történelmi jogok érvénye?

És ha a népek akaratára hivatkoznak, miért akarják Magyarországot az elszakadásra ítélt népek akaratának a megnyilvánulása nélkül szétarabolni?

Minden okunk meg van annak a föltételezéséhez, hogy még az idegenajkú polgárok sem kívánnak elszakadni az ezeréves magyar állam testétől. Magukat a nemzetiségeket akarjuk hát döntőbírákká tenni abban a kérdésben, vajon tényleg olyan nagyon rossz dolguk volt-e a magyar államiság keretein belül, amint ezt ellenségeink állítják? Elismerjük azt a jogukat, hogy elszakadjanak tőlünk, ha úgy kívánják, de kérdezzék meg tőlük, mit akarnak! Ezért népszavazást kérünk a vitás területekre. Ünnepeyes formában kijelentjük, akármilyen lesz is a népszavazás eredménye, azt úgy erkölcsi, mint jogi szempontból kötelezőnek ismerjük el, ami Közép-Európa békéjét teljesen biztosítja. Népszavazás nélkül viszont az erőszakos intézkedések sem jogi, sem erkölcsi szempontból nem volnának ránk nézve kötelezők. Még a magyar nemzetgyűlésnek sem volna meg a joga arra, hogy ezeknek a területeknek az elszakadását szentesítse, hiszen ebben a nemzetgyűlésben éppen azok a polgártársaink nincsenek képviselve, akiket ki akarnak tépni a magyar állam testéből!

Másik jegyzéket veszek a kezembe.

Ez az adatok egész halmazával kimutatja, hogy a kijelölt határok milyen lehetetlenek és milyen képtelenek. A régi Magyarországon 54,5%-os volt a magyarság többsége. Az új államok közül Romániában volna az uralkodó nemzetiség aránya a legkedvezőbb. Azonban még itt is csak 66,7% volna a románajkú polgárok száma. Csehországban már csak 45,9% lenne a cseh, az új Szerbiában 38,7% a szerb. Egy természetes abronccsal körülfogott és ezeréves viszontagságok alatt kipróbált nemzetiségi állam helyett három újat alkotnának, három sokkal rosszabbat, sokkal veszedelmesebbet.

Az új államokat tisztára stratégiai szempontok szerint kerekítették ki, hiszen az új határok mentén 58 ezer olyan négyszögkilométert szakítottak el Magyarországtól, amelyen 3 825 000 színmagyar ember él.

A cseh határ harminc kilométerre közelíti meg Budapestet. Azok között az érvek között, amelyekkel Nyugat-Magyarországot Ausztriának ítélték oda, az a szempont is szerepelt, hogy ennek a területnek az odaadása nélkül Bécs mindössze negyven kilométernyire lenne a magyar határtól, ami az osztrák fővárost teljesen védtelenné tenné. Hogy van az, hogy az antant az ilyen igazságokat csak akkor ismeri föl, ha azokat ellenünk lehet alkalmazni?

Azután sorban előveszem a többi jegyzéket. És akárhová nyitok, egész kincsházát találok a mellettünk szóló érveknek.

Magyarország gazdasági egységének a megbontása a termelés, a munka csökkentésével nyakunkra zúdítaná mindazokat a szociális veszedelmeket, amelyek ezzel együtt járnak.

A világháború alatt az európai országok legnagyobb része egy ok miatt szenvedett: a háború miatt. Magyarország gazdasági erejének megbecsülésénél azonban figyelembe kell venni azt a háromszoros pusztítást, amelyik Magyarországot a háború, a bolsevizmus és a román megszállás hármasságával érte.

A békeföltételek egyáltalában nem törődnek a nemzetiségi kisebbségek védelmével, és az elszakításra ítélt magyarokat teljesen kiszolgáltatják a csehek, románok és a szerbek bosszújának. Ebben a tekintetben reciprocitást kívánunk és biztosabb garanciákat kérünk, hiszen a megszállással együtt járó tapasztalatok eléggé bizonyítják, hogy ilyen garanciákra szükség van.

Hogyan várhatják azt, hogy rendet tudunk tartani a határainkon belül és a rend és a konszolidáció őrei leszünk Közép-Európában, amikor a hadseregünket törpére nyomorították?

És a háború legszerencsétlenebb áldozatai, a magyar hadifoglyok, akik már hatodik éve sínylődnek idegen országban! Az antant csak a békeszerződés érvénybe lépése után akarja hazaengedni őket, akkor is csak úgy, ha a költségeket Magyarország fedezi. Hat esztendeje özvegyi sorsban sínylődő asszonyok, hatodik esztendeje árva gyermekek sírnak a messze idegenben szenvedő hadifoglyok után. Ezt a kérdést szívvel kell megoldani és emberies érzéssel. Nem lehet megvárni azt, hogy beteljesedjék a szerződés írott betűje. És nem szabad elnézni azt, hogy Magyarország a maga szegénységében, amelyet még rémesebbé tesz a valutája rosszassága, egymaga legyen a segítségükre. Becsületbeli adósságunk lesz minden fillér, amit erre a célra hiteleznek nekünk, de a hatalmas, gazdag antant maga legyen a megváltójuk.

És így tovább... Amint tovább olvasok, minden évrre, minden újabb panaszra megdobb a szívem: Igaz! Így van! Lehetséges-e az, hogy valaki föl ne ismerje az ilyen színtiszta igazságot? Lehet valaki olyan gonosz és olyan érzéketlen, hogy a szívétől távol tartsa egy pusztulásra ítélt nemzet jajkiáltását?

Bizony igen! Olyan nyomorultak, olyan elhagyatottak és olyan szerencsétlenek vagyunk, hogy a mi kárunkra minden lehetséges!

(Hírek a magyar békeszerződés rendelkezéseinek az enyhítéséről. – Új remények, új kétségek. – Balfour a magyar határokról. – Nyolcnapi határidőt kaptunk a hátralékos jegyzékek benyújtására. – Az Anilin Tubus és a villany.)

... február 14.

A Le Matinben ma reggel azt olvassuk, hogy a londoni tanácskozásokon az egyik nagyhatalom azt a követelést állította föl, hogy a Magyarországnak átadott békefeltételeken enyhítsenek.

A szívünk megdobban erre a hírre:

– Hátha?!

Azután egy szkeptikus mosollyal letesszük az újságot. Bizonyos az, hogy nem egy nagyhatalom, hanem valamennyi kezdi most már érezni, hogy a békekötésnek az a módja, amelyet velünk, a leverett ellenséggel szemben alkalmaztak, nem vezethet állandó megnyugvásra. Az antant urai, olyankor, amikor maguk között vannak, talán azt is belátják, hogy gonosz, igazságtalan és lehetetlen feltételeket szabtak Magyarországnak. Vajda-Voivoda Sándor, Masaryk és Magyarország többi hóhér ellensége azonban kezében tartja az antant váltóját, a magyar béke ma már nem az igazság, de az antantígéretnek hitelének, az antant presztízisének a kérdése.

Mély sóhajjal nyúlunk a többi újság után. Akkor azt olvassuk, hogy az antant nem követeli többé Németországtól a háború bűnöseinek a kiszolgáltatását, hanem beleegyezik abba, hogy azok fölött német bíróságok ítéljenek. Ez a békülékenység a megértés, a józan ész hangja. És újra megdobban a szívünk:

– Hátha?!

Olyan nehéz lemondani minden reményről!

De itt van a Times, és a Times Balfour beszédét közli, amelyikben az angol államférfi azt mondja, hogy az ő véleménye szerint a megállapított magyar határ az elképzelhető legjobb határ.

Megint sóhajtunk egyet, és eldobjuk kezünkől az újságot. Nem! Sok okunk és sok jogunk nincsen arra, hogy valamit reméljünk!

A békekonferencia ma értesített bennünket, hogy a még hátralékos jegyzékek beadására csak nyolcnapi haladékot kaptunk.

A gépirókisasszonyok szobái felől olyan sűrű írógépkopogás hallatszik, mint a gépfegyverkattogás.

A következő napok alatt még hajszásabb lesz a munka a Château de Madridban!

Az Anilin Tubus őszinte bosszúságára bizonyára. (Lángoló vörösre festett hajára tekintettel Anilin Tubusnak keresztelték el a delegáció humoristái a Château de Madrid erélyes és takarékos szellemű gazdasszonyát.) Nos, az Anilin Tubus már ma reggel is elkeseredve tiltakozott az ellen, hogy a delegáció tagjai annyi villanyt fogyasztanak. A legtöbb ember hajnalig fönn van a szobájában és dolgozik. A kardos hölgyecske véleménye szerint ez nem volt benne a megállapodásban. A megállapodás szerint ezért a szállodáért, amelynek csak a nyári hónapokban van közönsége, naponta 1700 frankot fizetünk, és ezt akkor is behajtották rajtunk, amikor a delegációnak csak néhány tagja volt Párizsban, és a szobák legnagyobb része üresen állott. A hirtelenvörös hölgy véleménye szerint ebből az 1700 frankból nem futja villanyra.

(A Bois ébredése. – Az elegáns világ kocsikorzója. – A vasárnapi pihenők. – Csónakázók és horgászok. – Futballmeccs ingyen publikummal. – Ki emlékezik még a háborúra?)

... február 15.

Téli álmából fölébredt a Bois...

Gyönyörű szép vasárnap délután. Egészen enyhe tavaszi idő. A Château de Madridot környező halotti csend egy varázscsapásra eltűnik. Párizs – amelytől elzártak bennünket – felkerekedett és kijött hozzánk. A Bois de Boulogne hemzseg a néptől.

Csodálatos, kábító nyüzsgés a sétány minden zegében-zugában. Az egymást keresztező két főúton: az Allée de Longchamp-on és az Allée de la Reine Marguerite-en magánautók, taxik, fényes fogatok szakadatlan sora. A gépkocsik téli védőernyőik egy részétől már megszabadultak. A szem szabadon látja a bársonybundák, jól fésült bajuszok, kócsagtollak, merev képű gavallérok, prémek, fehér asszonyarcok, petyhüdt világfiak, hőszerű eszki-mókosztűmbbe öltöztetett kisfiúk és illedelmes kislányok fölvonulását.

A kocsizó, elegáns világ némán, mereven suhan el mellettünk, mint egy látomás.

Körülöttünk pedig lármásan zsibong, zajlik és kavarodik a közönséges mindennapi élet. Az üzletek, hivatalok, gyárak és műhelyek népe, lányok és asszonyok, sihederek és meglett férfiak, akik számára az egy napi megpihenést és szabadságot, a friss levegőt és az átlátszó kék ég Párizson, ötemeletes házakon diadalmaskodó végtelenségét jelenti ez az egy délután: a vasárnap. Letérnek az utakról, elszélednek a zöldülő gyepen, leülnek a földre, s mialatt az arcukat süti a februári nap, boldogok abban az illúzióban, hogy tavasz van. Siheder fiúk ingujjra vetkőzve rúgják a labdát, az egyik cigánykereket vet féktelen kedvében. Biciklisták rajban repülnek el mellettünk, mint a vándormadarak. A tavakon töméntelen csónak, evezőcsapdosás, asszonysikongatás. A Lac Supérieur partján hosszú bambuszrúddal a kezükben, mint a megmeredt szobrok, sorakoznak egymás mellé a horgászok. Szakállas, komoly bácsik nem fogyó, konok türelemmel órák hosszáig leselkednek az apró, hüvelykujjammal alig nagyobb halacskákra. És a kis halak ellen mozgósítják a legmodernebb és legtekélyesebb halászati felszerelést: finom horgászbotok, horogtartók, összecsukszerű szék, halkosarak, mesterséges csalétek...

minden-minden együtt van itt, ami méltó volna a legfürgébb és legravaszabb pisztránghoz is.

Az auteuili lóversenytéren futtatás. Ott, ahol a pálya a szabad sétányok felé kanyarodik, lábujjhegyen ágaskodó, egymásba kapaszkodó ingyenpublikum. A tribünök mögött tarajos, ezüstszerű sisakba és a pompe funèbre emberekre emlékeztető fekete ruhába öltözött köztársasági gárdisták kővé merevedve sorakoznak, és kezükben fogják lovaik kantárszárát.

Szemben a gyepen ingyennézők négyszögében rendszeres futballverseny, dresszbe öltözött játékosokkal, kapukkal, élesen sípolgató bíróval.

– Gól! – ordítja a tömeg.

És ez a szó fölhördülésszerűen, az öröm és a meglepetés mellézköngéivel az elnyújtott ó betűben éppen úgy hangzik, mint Budapesten.

Nyomban ezután kacagás, az élő embersövény az egyik helyen megtágul, hogy azután újra összesűrűsödjék. A labda az ingyenközönség közé repült, s egy komoly, cvikkeres úr fejére pottyant, aki most a fejét rázva egyengeti ki behorpadt kemény, kerek kalapját.

Háború? Ebben a gondtalan, jókedvű, a tavaszi napsugárban sütkérező tömegben gondol még valaki a háborúra?

A Porte de Madrid előtt négy lábatlan emberrel találkoztam. Könnyű, nikkelfényű kis kocsikban ültek, minden kis kocsinak három kereke van, a féllábú ember bal kezében a kormányrúd, amelyik az első kerékhez vezet, jobb kezében egy kis fogantyú, aminek a forgatása gyors pördítéssel lendíti tovább a pehelykönnyű alkotmányt. A négy lábatlan ember együtt kocsikázik, együtt fordultak be a Porte de Madridon keresztül a Bois-ba.

Azt hiszem, ezek még emlékeznek arra, hogy háború volt...

(Közeledik a jegyzékek benyújtásának a határnapja. – A francia és angol fordítók erőpróbája. – A francia tisztek megdicsérik a magyar delegáció munkáját. – A nyomdászok nagyszerűen dolgoznak.)

... február 16.

Közeledik az a határnap, amikor az utolsó magyar válaszjegyzéket is el kell juttatni a Quai d'Orsay-re. A Château de Madridban alig jut perc a pihenésre. Most elsősorban a nyomdának és a francia, angol fordítóknak következett el az erőpróbájuk. Apponyi Albert ebből a munkából is ki akarja venni a részét:

– Adjanak nekem is valami fordítanivalót. Ma ráérek, nagyon szívesen megcsinálom.

A delegáció mellé beosztott francia tisztek, akik már a német, osztrák és bolgár delegáció mellett is ellátták ezt a szolgálatot, elismerő figyelemmel nézik ezt az erőfeszítést. Az egyik tiszt nem állhatta meg szó nélkül és megjegyezte:

– Ilyen munkát eddig még nem láttunk! Tagadhatatlan, hogy eddig a magyar delegáció tette ránk a legjobb benyomást!

Lenn az udvarban, az üveges étterem chambre séparée-jában kora hajnaltól késő éjszakáig zörög, csörög, dübörög a kis kézi sajtógép. A magyar nyomdászok nagyszerűen, fáradhatatlanul dolgoznak. Csak úgy dül a kezük alól a sok francia és angol jegyzék. S ami a legérdekesebb: egyikük sem tud angolul vagy franciául. Ezt a kényes, fontos szöveget betűről betűre silabizálni, kiszedni, úgy, hogy hiba ne legyen benne! A türelem és a lelkiismeretesség csodája!

(Mardi gras. – Az első a háború kitörése óta. – Megszürkült és unalmassá vált a híres farsangi ünnep. – A Montmartre-on. – Párizs keresi a régi vidámságát. – Tangótea.)

... február 17.

Mardi gras...

Amióta a háború kitört, Párizsban nem volt karnevál, nem volt álarcos bohóság, farsangos jókedv, nem volt mardi gras. A háború tragikus komolyságával nem fért össze a bohócintor és a kicsapongó vidámság. Hat esztendő óta ma van az első megengedett farsangi ünnep. De édes jó Istenem! Ma is annyi minden tilos, és annyi minden elmarad, ami azelőtt hozzátartozott a mardi gras képhez! Tilos a konfetti, tilos a szerpentin, tilos a színes papiroshó és a zizegve repülő papiroskígyó csatája. Elmaradnak a maszkokkal telerakott és játékos fantáziával földíszített pittoreszk kocsik és társzekerek. Elmaradnak a jelmezes, álarcos fölvonulások. És elmarad az egész ünnepség clou-ja, a „boeuf gras”, a kiválasztott, rendkívül kövér ökör, amelyet jókedvű mészároslegények fölshalagozva és fölcicomázva sétáltatnak meg a városban az ujjongó tömeg között. „A kövér ökör ironia volna ma, a sovány tehenek korszakában, amikor tizenkét frankot kell fizetni egy kiló húért” – írja a Temps. Az embereknek sok a gondjuk, sok a bajuk, győztes országban is sokkal lassabban és nehezebben hegednek a sebek, semhogy egyszerűen ott lehetne folytatni, ahol hat esztendővel ezelőtt a boldog, gazdag béke bőségében abbahagyták az emberek...

De konfetti, bohócszekér, jelmezes fölvonulás, boeuf gras nélkül mi maradt a mardi grasból?

Nem sok maradt. Amit láttunk belőle, az a következő volt:

Zárt üzletek a boulevard-okon. Az utcán folytonosan sokasodó néptömeg. A kávéházak előtt ember ember hátán. Gyönyörű, ragyogó nap. Kora délután az egész kép nagyon hasonlít egy szép vásárnaphoz. Vásárnapi arcok, vásárnapi kalapok, vásárnapi nyakkendők, kis bolti lányok és kereskedőlegények, sok munkás és a semmittevésre rendelt nap boldog nyugalmát élvező polgárosszony és kispolgár. Az utca képe még egészen normális, az úttesten a megszokott, szédítő autóforgalom, az emberek bámészkodnak és ácsorognak, mosolyognak és megbámulják egymást. Más néznivaló nem nagyon akad. Karnevál bohócainak, álarcos szépeinek és jelmezes lovagjainak

egyelőre sem híre, sem hamva. Külvárosi gyerkőcök színes papírsüveggel a fejükön előretörnek a sokaságban, és hangosan rikoltoznak. Fiatal munkásleányok, akik férfiruhát húztak magukra, egy kicsit mulatva, kicsit zavartan és ijedten, apró, tipegő lépésekkel mennek a tömegben a barátjuk karjába kapaszkodva. Azután megint gyermek és gyermek, iskolásfiúk, akik bajuszt és álszakállt ragasztottak, egy spanyol grandnak öltöztetett jólnevelt kisfiú, aki a mamája kezét fogja, és komolyan, illedelmesen megy végig az aszfalton, azután kislányok, ezek is a mamájuk kezét fogják, és könnyű, fekete selyemálarcot viselnek az arcukon.

Eddig olyan a kép, mintha gyermekek mulatsága volna az egész. A dolog hamarosan egyhangúvá és unalmassá válik. Letérünk a boulevard-okról. Nekivágunk a Montmartre hegyre fölkapaszkodó szűk sikátorainak, öreg utcák, vedlett, kopott házak, kiskorcsmák és apró kávéházak között csavargunk. Megállunk egy hegyes szakállú, kopott köpenyegbe burkolt festő háta mögött, aki egy pittoreszk utcasarkot mázol a vásznára. Benézünk a Saint-Pierre bazilikába, ahol a bizantinus-római kupolák alatt az árnyas, színes üvegen átszűrt félhomályban égő gyertyasövény sorakozik a főoltár két oldalán. Elálldogálunk a templom előtti teraszon – itt csupa földhányás, homokbucka, deszkakerítés és kőrakás minden; még nem fejezték be teljesen az ódon templom újrabeépítését – és a lábunk alatt, ameddig a szem ellát, mindenütt Párizs, barna háztetőtengerbe beletűzdelve a Notre-Dame két csonka tornya, az Hôtel des Invalides kupolája, az Eiffel-torony merészen fölnyúló egyenes vonala...

Pár órával ezelőtt itt mozgalmas volt az élet. A montmartre-i művészek a régi tradíciók fölújításával farsangi ünnepet rendeztek. „Sans-Culotte de 17 Ventôse de l'an 128 de la République” – ez volt forradalmi ízű címe ennek az ünnepélynek. Fiatal festők és szép lányok a Ça irát énekelték és a Carmagnole-t táncolták. Ettől azonban már elkéstünk. Visszamegyünk a boulevard-okra.

És itt megváltozott kép fogad bennünket. Hatalmas, meglepően nagyra dagadt a tömeg. Az emberáradat elfoglalta az úttesteket, teljesen kiszorította az autókat. Amikor egy magasabb pontról végignézzünk az utca hosszában, a lejtősödő vonalon csak emberfejek hullámozását látjuk. A tömegben még mindig uralkodó szín a szürke és a fekete, azonban már pittoreszk kosztümök keverednek a hétköznapi színek közé. Bő bugyogós, lisztes arcú bohóc hatalmas dobos cipel a hátán. Azután kéz-kézfogva, hancúrozva és sikoltozva törtet át a tömegen egy féltucat Pierrot és Pierrette. Vörös lajbis, pitykés gombos, bozontos szakállú cigányvajda nagy botját sétáltatja. Csillagokkal

telerakott fekete selyemkaftános mágus két, rokokó gavallérruhába öltöztetett álarcos hölgyet vezet karonfogva...

Mindez azonban kevés ahhoz, hogy az utcának színt és karaktert adjon. A mardi gras még mindig veszedelmesen hasonlít egy közönséges vasárnap délutánhoz. Pedig ez a hullámozó tömeg szenvedélyesen éhes arra, hogy lásson és mulasson és nevéssen, úgy, mint valamikor régen, háború előtt. Jóakarátú kacagás kíséri az álszakállal maszkírozott utcakölykök tréfáját, akik ruganyos pálcika végéről csüngő fonálon piros paprikát táncoltatnak az emberek orra alatt. Ahol hangosabb rikoltozás vagy kacagás hallatszik, oda már tolul az ember. Az elvélve megjelenő maszkok körül tolongás támad. Párizs keresi a maga régi, gondtalan vidámságát, játékos humorát, kicsapongó jókedvét. Vajon mikor fogja megtalálni?

Minden sarkon utcai énekesek, az éneket harmonika, hegedű, citeraszó kíséri. Egy kikiáltó hangosan kínálhatja a legújabb szonókat, s az enyhe tavaszi alkonyatban lágyan szállnak az édes, olaszos melódiák. A második strófát a hallgatóság már együtt dúdolja az énekessel...

Ha már a Ça irát és a Carmagnole-t nem élvezhettük, betérünk egy tangóteahelyre. A Boulevard des Italiens egyik mellékutcájában elegáns, első emeleti helyiség. Empire stílus. Nagy fehérség. Sűrű, sárga selyemfüggönyök zárják ki a nappali világosságot. Kristálycsillárok és aranyozott falilámpák szolgáztatják az estélyi fényt. A fal mentén sűrűn egymás mellett asztalok. Fiatal urak sötét utcai ruhában. Fiatal hölgyek, a fejükön kalappal. A legtöbb asztal mellett pár párjával, halk szavak, hosszú, mély tekintetek, jelentős mosolyok. Sehol egy öregebb nő, akit azzal lehetne meggyanúsítani, hogy gardírozza a fiatalokat. A nagy világáros csábításai közepette ezek a fiatal hölgyek maguk vigyáznak az erkölcsükre... Kitűnő, diszkrét, nem túl hangos zene. A terem közepén tenyérnyi szabad hely. Amikor a zene megszólal, a párocskák egymás után siklanak erre a pirinyó térségre, lágyan összesimulnak és tipegnek, topognak, hullámoznak és hajladoznak egymás körül. Tangó, boston, one stepp, two stepp, foxtrott...

Ez azonban a Fokföldtől Londonig és San Franciscótól Budapestig egyforma. Ez nem Párizs, és nem mardi gras!

Amikor továbbmegyünk, a boulevard-on, az oszladozó tömegben összesimulva halad előttünk egy fiú meg egy leány. A fiú karja a leány derekán. Az Opera tájkán összehajolnak, hosszú, hosszú, irgalmatlanul hosszú csók. Mindez egyszerűen, magától értetődően és természetesen.

És Párizs! Ez már mardi gras!

(Deschanel beiktatása a francia köztársasági elnök méltóságába. – Várazzó tömeg a Place de la Concorde-on. – A díszmenet. – A múlt és a jövő. – „Üres zsebbel nincs kedvük az embereknek arra, hogy éljenek!”)

... február 18.

Deschanel, a Francia Köztársaság új elnöke ma vette át a hatalmat elődjétől, Poincarétól, és ma vonult be ünnepélyesen az Elysée palotába.

Pillanatfotográfia, az Hôtel de Ville és az Elysée palota közé eső fölvonulás egyik részletéről:

A Place de la Concorde-on. Délután három óra harminc perc. Csodálatosan enyhe tavaszi napsugárban csillog az egész kép. A Kleopátra tűjének két oldalán teljes működésben vannak a szökőkutak, a zuhatagban ömlő kristálycseppek sziporkázva, ragyogva törik meg a fényt. Óriási tömeg. Az Avenue des Champs-Élysées úttestén már megállt minden forgalom, a járdaszéleken sok kilométer hosszúságban, egymás háta mögött három-négy sorban állnak a kíváncsi emberek. Sok, nagyon sok gyerek. Tulipiros, égszínkék, zöld, sárga kötött kabátkában olyanok ezek a kislányok, mintha a tompa szürke és fekete színekben elnyúló végtelen emberfolyondár apró, tarka virágai lennének. Az élő folyondár két párhuzamos vonala, amelyik az úttest két oldalát szegélyezi, keresztben átszeli a Place de la Concorde-ot és behajlik a Rue de Rivoliba. Minden forgalom megállt. A tér két oldalán, a Pont de la Concorde és a tengerészeti minisztérium előtt autók, kocsik, teherszekerek, kétkerekű talyigák és egyéb járművek tarka gombolyaga. Az üléseken és az autók tetején állnak az emberek. A kíváncsiak sűrűn megszállják az obeliszket környező márványkorlátokat is, ülnek, állnak rajta, a nyakukat nyújtogatják. Szép sorjában egymás mellett, olyanok, mint a tyúkok a kakasulón.

A tömeg nyugodtan, csendes türelemmel várazozik.

Három óra negyven perc. A Place de l'Etoile felől hangtalan gördüléssel megérkezik egy óriási szürke automobil, benne két fekete ruhás, fekete cilinderes úriember.

– Les commissaires de police! – magyarázza mellettem egy ácsorgó.

A rendőrség emberei megállnak egy pillanatra, fekete egyenruhás rendőrök teremnek az autó mellett, jelentenek valamit. A szürke automobil továbbcsiklik. A tömegben hullámzó mozgás fut végig. Mindjárt jönnek!

És már itt is vannak. A menetet a Garde de la République egy szakasza vezeti be. Két sorban egymás után fekete lovasok, a fejükön sörényes ezüstsak, a kezükben kivont kard.

Majd két kocsi következik.

– A prefektusok! – mondja mellettem az előbbi magyarázó hang az első kocsinál.

A második kocsin két tábornok ül.

És azután szürke tábori egyenruhás, rohamsisakos lovasok négyszöge. A legények előrehajlott háttal ülnek a nyeregben, a sisakjuk rohamszíja átluk alatt átszatolva, kezükben a kivont kard, mintha attackra mennének. És a négyszög közepén óriási landauerkocsi – ezüstszerszámos fekete lovak húzzák –, a bakon a kocsis és a lakáj aranypaszománttal sűrűn telehintett fekete díszben, a fejükön aranyszalaggal övezett cilinder. A landauer belsejében pedig – tollas csákójú, díszruhás katonával szemben – a főülésen két öregúr. Mind a kettő feketében, a fején cilinderrel. Az egyiknek hófehér Henri quatre szakáll. Ez a múlt, Poincaré, a lelépő elnök. A másiknak gondosan fésült kis fehér bajusza van. Ez a jövő, a zeniten ragyogó csillag: Paul Deschanel, aki máától kezdve a legfőbb hatalmat gyakorolja Franciaországban.

A landauer és lovas kísérete egyszerre, szinte észrevétlenül terem előtünk. Nem jelezte már messziről a tömeg morajlása és éljenzése. És itt is, ahogy elvonul előtünk és befordul a Rue de Rivoliba, csak túl-túl hangzik föl egy-egy kiáltás:

– Vive Deschanel!

– Vive le président!

Megkérdezem attól a szomszédomtól, aki az előbb olyan készséges magyarázó hajlandóságot árult el:

– Deschanel nem népszerű ember Párizsban?

– Dehogynem! Miért ne volna népszerű?

– De ez a fogadtatás... Ez meglehetősen hideg volt. Alig éljeneztek. Pedig a francia temperamentum nagyon is hajlandó a lármás manifesztációra!

– Hajlandó volt. A háború előtt – feleli keserű mosollyal az ismeretlen. – A háború óta azonban minden megváltozott. Sok családban gyász és szomorúság van. A megélhetés nehéz. Üres zsebbel nincs kedvük az embereknek arra, hogy éljenek.

Deschanel és lovas eszkortja most fordul be a Rue de Rivoliba. És most egyszerre felolvad az utca merev rendje. Két oldalról összecsap, szétszóródik és elvegyül a mértani egyenes vonalba merevedett embertömeg, az autók, társzekerek, kocsik és talyigák örült összevisszasága elárasztja a Place de la

Concorde-ot és a Champs Elysées-t. Alig egy-két percig tart ez a kiabálással, tülköléssel, rendőrdírigálással kevert örült összevisszaság, azután a forgalom már ismét megkezdte a maga megszokott keringését, a tömeget fölszívták a mellékutcák, s a környék újra magára öltötte hétköznapi képét.

Az utca napirendre tért afölött, hogy Franciaországban a legfőbb hatalom gazdát cserélt.

(A hátralékos magyar jegyzékek benyújtása. – Pénzügyi és közgazdasági kérdések. – Magyarország a külföld segítségére szorul; kártérítés vagy hadisarc fizetésére képtelen.)

... február 20.

Praznovszky és gróf Csáky István ma átnyújtották Henry ezredesnek a válaszjegyzékek hátralevő csoportját. Ezek a jegyzékek főképpen a pénzügyi és közgazdasági kérdésekkel foglalkoznak. Jajkiáltásai szörnyű koldusságunknak és nyomorúságunknak. A háború, a bolsevizmus és a román megszállás csapásai után nemcsak képtelenek vagyunk arra, hogy jóvátétel címén akármilyen kárpótlást vagy hadisarcot fizessünk, hanem éppen ellenkezőleg: nekünk magunknak van a külföld segítségére és hathatós támogatására szükségünk. Ez a kiindulópontja a jegyzékekbe foglalt fejtegetéseknek. Fő érveink és kívánságaink? Íme bokrétába gyűjtve ebből is néhány szemelvényt:

Magyarországot mint a háború egyik okozóját akarják felelőssé tenni a háború nyomában járó károkért. A magyar nemzet azonban nem akarta a háborút, hiszen ebben a háborúban csak veszthetett, így tehát a károkért sem lehet felelős.

A békeszerződés a jóvátétel kérdésében egyszerűen gépiesen ránk alkalmazta a német és az osztrák békeszerződések idevonatkozó határozatait. Pedig Magyarországra más mértéket kell alkalmazni, hiszen sem Ausztria, sem Németország nem mentek át a bolsevizmuson és a román megszálláson. Hosszú listában mutatjuk ki azokat a károkat, melyeket nálunk ez a két nemzeti szerencsétlenség okozott. És az antantkövetelésekkel szemben két kívánságot állítunk föl. Az egyik, hogy adják vissza nekünk azokat az ipari, mezőgazdasági eszközöket, vasúti kocsikat és mozdonyokat, amelyeket a románok tőlünk elvittek. A másik pedig, hogy mindazokat az értékeket, amelyeket ilyenformán visszaszerezni nem lehet, írják a jóvátételi számlánk terhére, és ezzel is kevesbítsék azt az összeget, amelyet tőlünk követelnek.

Azt is kérjük, hogy az államadósságokat osszák meg igazságosabban köztünk és a Monarchiából kiváló államok között. Az Osztrák–Magyar Banknak a külföldön forgalomban levő bankjegyeit pedig ne csak mi és Ausztria legyünk kötelesek beváltani, hanem azok az államok is, amelyek a Monarchiából területeket nyertek.

Még nagyon sokáig lehetne folytatni. Minden kívánság mögött milliós, sőt milliárdos érdekek. Valamennyiünk több adója, nyomorúsága vagy könnyebb élete és biztos egzisztenciája függ attól, hogy a magyar érvek megtalálják-e a megértéshez az utat. Szörnyű felelősség vár azokra, akik kezükbe ragadták a jogot ahhoz, hogy országok és népek sorsa fölött döntsenek. Különben is: a mai társadalmi és közgazdasági élet szörnyű szövevényessége és bonyolódott volta mellett lehet-e ember elég okos ahhoz, hogy ha már határozott, legalább azt a célt elérje, amit maga elé tűzött?

Az antantbékék eddigi szálnalmas kudarca nem ezt mutatja.

(Hírek arról, hogy a magyar delegációt Londonba hívják tanácskozásra.
– Optimista hangulat a Château de Madridban.)

... február 21.

A Le Temps londoni jelentést közöl arról, hogy a magyar delegáció valószínűleg meghívást kap Londonba.

Ez a hír természetesen nagy föltűnést keltett a Château de Madridban. Meghívás Londonba: ez azt jelentené, hogy mégis tárgyalnak velünk, hogy a Párizsban hagyott nagyköveti konferencia helyett az antant sorsának legfőbb intézői állnak szóba velünk. London... Ez jelentené az új reménységet, a kedvező lehetőségek újraserjadását, sokat ígérő kibimbózását.

Higgyünk-e ezeknek a csábító ígéreteknek? Merjünk-e hinni nekik?

A Château de Madridban sokan vannak, akik a legkisebb hasonló jelre fölragyogó arccal fölfigyelnek és egyszerre bizakodni kezdenek.

– Miért ne? – magyarázta ma nekem valaki a delegáció tagjai közül. – Mindaddig, amíg Clémenceau állt az ügyek élén és Párizsban az Ötös Tanács működött, Franciaország presztízse vezetett és Clémenceau akarata volt az irányadó. Azóta azonban, mióta Clémenceau megbukott, a párizsi nagykövetek konferenciája egyáltalában nem pótolja az Ötös Tanács tekintélyét, s ezzel a legfontosabb tanácskozások súlypontja Londonba helyeződött át. Angliában bizonyára megvan a hajlandóság arra, hogy magához ragadja Franciaország vezető szerepét, és akkor nyert ügyünk van, mert Angliában nagyon sok a jó barátunk!

Anglia... London... Ezt a két szót ma nagyon sűrűn emlegetik a Château de Madridban. Úgy veszem észre, hogy a vezető körökre is átragad ez az örömteljes izgalom, és komolyan gondolnak arra, hogy ha az egész delegáció nem is, Apponyi harmad- vagy negyedmagával átmehet Londonba, és alkalmat találhat arra, hogy ott a nemzet védelmében újra szóhoz jusson. Nem tudom, hogy a vezető köröknek vannak-e jobb és megbízhatóbb információik? Én mindenesetre szkeptikusan állok a boldog reménykedők között. Úgy érzem, hogy Magyarország fölött a végzet beteljesedett azon a napon, amikor nekünk a föltételeket átadták. Minden, ami azóta történik, felesleges huzavona. A mi sorsunk már elhatározott...

(Lóverseny az auteuili pályán. – Egy elhárított katasztrófa. – Eleven divatkirakat. – Egy klasszikus futam. – Séta a nyergelő körül. – Nyaktörő gát és akadályverseny. – A versenyparipák hazakocsiznak.)

... február 22.

A Bois de Boulogne túlsó oldalán, az auteuili pályán ma pirosbetűs verseny nap volt, rangban és jelentőségben megfelelő otthon a nagy alagi akadályverseny ünnepi vasárnapjának.

Egy kicsit elkéstem, az első futamon már túlvannak, amikor a pályára érkezem. A nagy tribün háta mögött az induló lovak nevét jelző táblán már a deuxième course résztvevőit hirdetik. Az automata táblán három név: Coup de Canon, Bombarde, ezek még a háborús emlékeket jelentik, és végül egy klasszikus név: Patrocle. A tömegben sok versenylap, jegyzőkönyv, az emberek állnak, nézik a lovak neveit, gyors számvetést csinálnak, azután sietnek a totalizátorbódékhoz. A nők kesztyűs kis kezében is notesz és ceruza. A totalizátorbódék felől egyre sűrűbb, egyre lázasabb ütemben hangzik az a monoton zaj, amit a tikettek lebélyegzése okoz. Egy fekete bársonybundás kis nő, aki fázós mozdulattal fogja nyakán össze fekete prémgallérját, sietve tör magának utat az egyik kasszáig:

– Patrocle! – hallom a hangját egy kicsit selypesen és affektálva.

És aztán már csengetnek. A selypelő kis nő téje volt talán az utolsó tét. Egy perc múlva ott állok a tribün előtt, a korlát mellett, hallom azt a morajt, amelyik mindenütt, ahol lovak futnak, a startot jelenti. A három ló előttünk galoppozik el. Egy mályvaszínű, egy sárga és egy piros dressz. Vajon melyik közöttük a Patrocle? A mályvaszínű dressz elől, a piros nyomban utána. A tribün előtt sövényakadály és közel négyméteres vizesárok összekombinált akadály nyúlik be a pálya fele részéig. Mind a három ló pompás ívben röpül át rajta, és a pályafordulónál eltűnik a szemem elől. A programra pillantok. A vörös dressz a Patrocle. A híres Liénart istálló lova. Nevezetes istálló Párizsban. Halk morajlás kíséri a pálya körül a lovak futását. A moraj a lovak távozásával eltompul, azután megint erősödik, a három ló föltűnik a kanyarulatnál. A piros dressz elől, de a rózsaszínű erősen szorítja. A moraj most már körülöttem is elárad.

– Patrocle! Patrocle! – ordítja kiveresedve egy úr. Egy cobolyprémben göngyölt hölgy mellette áll egy szék tetején, barna kesztyűs kezét ökölbe szorít-

ja, és ütemesen csapdos vele a levegőben, mintha a lovak galoppját akarná siettetni. Nincs semmi baj, Patrocle az első, a selypes, affektáló kis hölgy is megnyerte a versenyt.

És akkor egy nagy, általános fölhördülés, egy pillanatig úgy látszik, szerencsétlenség fog történni. Nálunk a lovak mindig a legrövidebb körvonalat követve a belső korlát mentén szoktak befutni, s a célt jelző piros gömb előtt elhaladva nem kell irányt változtatniok, amikor lassítanak. Itt azonban, alig huszonöt méternyire a célpont után, a belső korlát felől sövény és árokakadály nyúlik be egészen a pálya közepéig. A lovaknak – alig futottak el a vörös gömb előtt – erősen jobbra kell húzniok, hogy a szabad utat megtalálják, a sövényben föl ne bukjanak s az árokba be ne forduljanak. Most azonban az történt, hogy amint az erős iram hozta a két első lovat, nem tudtak irányt változtatni, egymás mellett már ott voltak a sövény közvetlen közelében, amikor a zsokéknak sikerült az, hogy merész szögben jobbra kanyarítsák őket. A nagy szenzációkat követő mozgás és morajlás a tömegben. Egy úr sóhajva fordul a másíkhöz:

– Nous sommes battus, mon ami! (Vesztettünk, barátom!)

És karonfogva megindulnak a totalizátorok felé. A következő futamban talán több szerencsájük lesz! Engem a totalizátornál jobban érdekel maga a közönség. A versenyt rendező Société des Steeple-Chases de France klubtagjai számára fönntartott tribünrész elég üres, ami azt jelenti, hogy a versenyen nincs kellően képviselve a francia társadalom krémje. Azonban így is nagyon szép és válogatott közönség van itt együtt. Sok angol szót hallani. És nagyon sok az egyenruhás, köztük az angol és amerikai uniformis. Ez annál föltűnőbb, mert Párizsban azelőtt a tisztek civil ruhában jártak a városban és civil ruhában jelentek meg a versenyeken is.

És a nők? Ez a versenytér most az eleven divatkirakat. A prémekek közül a coboly és a vidra uralkodik a színtéren, de mellettük előkelő szerepe van a fekete bársonynak. A bundák nagyon bővek, ujjuk sokszor nincs is, vagy ha van, akkor egészen elsatnyult, és belevész a bő paletot ráncaiba. Széles prémgallérjuk van, amelyet a nyakra magasan föl lehet kapcsolni. A tömegben föltűnik egy-két színes kockájú angol szövetből készült föltűtő és a derekán öves, két gombbal a nyakra kapcsolódó sárga Burberry-kabát. Ezek azonban már a szabálytól elütő kivételek.

Az ég borús, elég hűvös van. A hölgyek ezért fázékonyan összefogják a bundájukat és felgyűrlik a gallérjukat. Ám mégis: csak egyetlenegy hölgyet láttam, aki cobolybundájához ugyanabból a szőrméből készült kis kerek sapkát tett a fejére. A többi asszonyfejen vagy szalmakalap, vagy a koponyához

simuló kis kerek, turbánszerű selyemsapka. És pókhálófinom, átlátszó selyemharisnya alatt a bokán nemegyszer csillogó arany- és sziporkázó gyémántkarperec. Úgy látszik, a párizsi hölgyek báliasan könnyű módon öltöztetett lábacskáira volt tekintettel a rendezőség, amikor a gyep egy részét a tribünök előtt bedeszakáztatta és fapadlós járdákat vezetett a totalizátorhöz és a nyergelőhöz.

De már újra megindult a tömeg áramlása, a tribünök felé. Ezt a versenyt az emeleti tribünről néztem végig. A szürke ég alatt fakón, a fény és árnyék váltakozó játéka nélkül, egyhangúan fekszik előttem a zöldülő mező. Jobbra az olcsóbb helyek közönsége. A mező közepén a pálya kanyarodásai három különböző csoportra tagolják az állóhelyek publikumát. Megfelelő távolságra a különböző gátak és akadályok, sövények, kőfalak, vízesárok, mesterséges dombok. Az emberek feszült figyelemmel balra fordítják a fejüket. Onnan várják az indítást. Egy kis nyugtalanság és idegesség: a nap klasszikus versenye következik.

Tizenegy nevezett ló közül tíz indul, közte a furcsa és mulatságos nevű Vieux Gott Boche. Tizenhatezer frank díjért futnak. Mai magyar kurzus szerint körülbelül háromszázezer korona. Egy kis mozgás. A pálya végén megindulnak a lovak.

– Faux départ! – mondja mellettem bosszankodva egy hölgyecske.

A hibás indítás után a lovak újra sorakoznak.

– Ils sont partis! – kiáltja örömmel ugyanaz a hölgyecske.

Most már komolyan megindultak. Pár pillanat múlva itt robognak el a tribün előtt. Megint a Liénart istálló piros dressze legelő. A tőlünk harmadik sövénynél azonban a vörös dressz elmarad, előtérbe kerül egy kék test, fehér ujjakkal.

A tömeg fölzúg. Ez Sainfoicrotte, a favorit! A futam hosszú, 3800 méter, a lovak beérkezésük előtt még egyszer elnyargalnak a tribün előtt. Most egy rózsaszínű dressz vezet, a piros második, a favorit elmaradt. Az utolsó kör. A lovak már befordultak, a piros újra elől van, de erősen szorongatja egy fehér dressz, a hátán fekete csillaggal. De hiszen ez a Vieux Gott Boche! Izgalmas finis. Mégis a piros dressz érkezik be elsőnek! A Liénart istállónak jó napja van. Azonban kevés híja volt, hogy valamennyi jó francia nevű ló fölött nem győzött a boche-ok öreg Istene!

A tribün előtt elvonulnak a futamban részt vett lovak. A szőrük lenyírva, kivéve a fejet, a lábat és azt a részt, ami a nyereg alá kerül. A pesti versenyekhez szokott szem számára ez a legfeltűnőbb, mert minálunk nem nyírják a lovakat, és csak akkor szokták futtatni őket, amikor a téli szőrüket már el-

vesztették. A másik feltűnő dolog, hogy a lovak oldala nem véres, a zsokék sarkán nincsen sarkantyú. Most visszaemlékezünk rá, hogy a lezajlott futamok alatt ostort is alig láttunk! És végül még egy apró és jellemző eltérés: a kengyelek csatolása feltűnően hosszabb, mint minálunk.

Séta a nyergelő körül.

A totalizátorok felől hozzánk hangzik egy ember kiabálása, aki a pénztárak felé tolongó nép között kis papirosszeleteket lobogtat:

– Premier contrôle! Premier! Premier!

Ezek a kis papirosszeleteken azt jelentik, hogy a következő futam lovait a totalizátornál milyen arányban fogadják. Pár perc múlva már a jelentés második kiadását árulják:

– Deuxième contrôle! Deuxième! Deuxième!

És később a harmadik:

– Troisième! Troisième!

A lovak ismert körsétája. Most itt tolong a versenytér egész közönsége. Finom női profilok idegesen rezgő orrcimpákkal fordulnak a paripák útjának a kanyargása szerint. Az éles nappali világításban bántóan sok festék és korom. És minden harmadik-negyedik lépésre megállít bennünket egy-egy feltűnően szép és ízléses vagy egy különösen excentrikus toalett. A színskombinációknak ugyanaz az állandó két hatása: vagy az összehangolt színek harmóniája, vagy valami éles, szinte harsogó szíkontraszt. Cobolyprémgalléros asszony, a barna prém alól barna szoknya látszik ki, amelyik a selyemharisnyákba bújtatott bokák fölött borszíjakban végződik. Egy másik cobolyprémbundába öltözött hölgy fején kis kerek szalmakalap, a fekete szalmafonatot szinte teljesen ellepi a zöld levelek és a mesterséges fehér lótoszvirágok áradata. A következő asszonyfejen a szivárvány minden színében csillogó papagájtollakból összeállított turbán. A sok élénk szín egymást tompítja, a különös turbán egészen kedves és ízléses hatást vált ki. Egy hölgyön, aki bársonybundájában és széles karimájú szalmakalapjában teljesen fekete, egyetlen szín egy hatalmas, tengerzöld színű strucctoll, amelyik jobboldalt mélyen lecsüng a kalapjáról.

A következő versenyt négyezeröttszáz méteren futják a lovak. Dombon fel, dombon le, sövényen, árkon, kőfalon át, a kőfal porzik, mert a hegyét a lovak lába érte. Egy centiméterrel alacsonyabb ugrás, s a ló lábának vége, a lovas pedig kitörte a nyakát. A lovak egy csoportban futnak, az iram föltűnően lassú, tekintettel a nagy távolságra, kímélni kell az erőket. A második körnél azonban már teljes sebességgel vágatnak el előttünk, neki az árokkal súlyosbított sövénynek. Az egyik ló megsziklik, lovasa a fején keresztül előrebukik, bukfcencet vet, és háromszor meghempereg a gyepen.

– Très bien! Ça va bien! – kiáltja mellettem egy úr.

Nem sikerült kitalálnom, hogy ez az úr miért örült ilyen nagyon ennek a hengerbuckának. A zsoké föláll. Oldalra sántikál. A tömeg újra fölhördül. Ott messze, a kőfalak körül is fölbukott egy ló a lovasával. A lovak teljes iramban vágatnak el a piros gömb előtt. Közvetlenül a nyeregek mögött fut be egy gazdátlan ló...

És most hazafelé! A Bois de Boulogne-ban az autók nagy kavarodással kerülgetik egymást. A cobolyprémes, vidrabundás, paradicsommadár-tollas hölgyek most már itt ülnek az autókban, és a szeles, hűvös időben való ácsorgás után bizonyára előre élvezik a puha szőnyeges budoárok melegét, ami rájuk várakozik. Az autók között pedig idomtalan, óriási járművek indulnak útnak, két kis poroszkáló ló húzza őket, formájuk hasonlít a mi tolonc-kocsinkhoz, a zsalugáteres szelelőnyílások is megtalálhatók rajtuk, de azért mégis mások.

Ezeket a furcsa fogatokon kocsikáznak hazafelé a nap hősei: a versenylovak.

(Megfogyatkoztunk a Château de Madridban. – Hazautazott a delegátusok egy része. – Kik a feleslegesek? – A francia lapok újra erősen támadnak bennünket.)

... február 23.

Ma a delegátusok egy kisebb csoportja hazautazott Budapestre. Az antantexpresszhez ragasztott külön magyar kocsit vitte őket. Tizenhatan voltak, köztük Somssich László és Hegedüs Lóránt. Miután az utolsó magyar jegyzéket is beadtuk, nincsen több szükség arra, hogy az egész delegáció itt időzzék a Château de Madridban.

Tudja Isten! Én úgy érzem, tulajdonképpen mindannyian feleslegesek vagyunk!

Az optimizmusra hajlamosak azonban mindig találnak okot a kedvező következtetésekre. Az ő számukra az is jó jel, hogy amióta egy londoni meghívás eshetősége fölmerült, kiújult veszett haraggal támadnak bennünket azok a francia lapok, amelyekről tudjuk, hogy cseh, román és szerb érdekek bújnak meg mögöttük.

– Föltehető-e – kérdezik az optimisták –, hogy ez a koncentrált támadás éppen most és ilyen hevesen minden különösebb ok nélkül történik? Nem azt jelenti-e ez, hogy sorsunk még nem dőlt el végképpen, s az utolsó napokban kilátásaink megjavultak, mert a kis rablónépek a francia újságtrombitákon keresztül ezért tiltakoznak a magyar igények ellen ilyen vehemensen?

Azt felelem ezeknek az optimistáknak: bár nekik volna igazuk!

(Apponyi reneszánsza. – Meghívás a béke delegáció élére. – *Lelki élete.* – Mit olvas a Château de Madridban? – *Derűs életfilozófiája.* – A „karakterfő” esete. – *Életmódja a párizsi tartózkodás alatt.* – Egy Apponyi-szónoklat visszhangja – ötven év múlva.)

... február 24.

Valami csodálatos dolog történik itt a szemünk láttára. Olyan korszakban, amikor mindennek az értéke devalválódott, a magyar korona diszázsiójával egyszerre elvesztették hitelüket olyan politikusok és olyan nemzetvezérek, akikre azelőtt vakon esküdött az ország, akad egy ember, aki nem veszti el a régi presztízsét, hanem meggyarapítja, aki a szemünk láttára nő bele egy mérhetetlenül nehéz történelmi földadatba és lesz egyenlő rangú társává a magyar történelem legkimagaslóbb alakjainak.

S ezt a csodálatos kivirágzást egy hetvenhárom éves ember éri meg. Valaki, aki évtizedek óta állandó küzdő szereplője a magyar közéletnek, s ezért joggal azt hihettük már, hogy nincsenek ismeretlen értékei előttünk. Azt gondoltuk, megmértük és tudjuk a becsét az ő nemesen előkelő egyéniségének, csiszolt, sokrétű magaskultúrájának, páratlan szónoki képességének. Apponyi Albert úgy élt a tudatunkban, mint egy fejlődésében kész, a maga helyére érkezett egyéniség. És most azt látjuk, hogy Apponyi Albert túlnő önmagán, hogy mindazt, amit a mi számunkra jelent, újra kell értékelnünk, újra föl kell becsülnünk.

Mit bizonyít ez? Azt-e, hogy hetvenhárom évvel Apponyi Albert reneszánszát éri és igazi virágait csak most kezdi kihajtani, mint a százesztendő aloé? Vagy azt, hogy mi voltunk a hibásak, mert mi nem láttuk, értékeltük kellőképpen? Azt hiszem, mind a két feltevésben van valami igazság. És ha Apponyi személyes értékei csak most kezdenek teljes pompájukban kibontakozni, és ha mi ezeket az értékeket csak most kezdjük igazi becsük szerint méltányolni, annak közös oka van: Apponyi hosszú közéleti pályafutása alatt sohasem volt a maga megillető helyén. Pártember volt, mert nem lehetett más. Rendes időkben minden a pártok révén és a pártokon keresztül történik egy alkotmányos országban. Apponyiban pedig olyan abszolút értékek vannak, amelyek csak felesleges ballasztok egy pártember fegyvertárában.

A párt és a pártpolitika mint a lenyűgöző holt súly nehezedett Apponyi egyéniségére. Megszokta, hogy történelmi távlatokból nézze az eseménye-

ket, hogy a maga filozófiája szerint értékelje a tényeket és az embereket, a történelmi távlatnak és a filozófiai látásnak azonban hozzá kellett törnie a párt nézőpontjaihoz. Gondolkodása mindig uras volt és nemesen nobilis, a magyar politikában pedig az ügyeskedő ravaszoknak, a kis piszkos méregkeverőknek és okosan számító intrikusoknak állt a világ. Hogyan érvényesülhetett volna köztük kellőképp egy olyan tisztult erkölcsű egyéniség, mint Apponyi Albert?

Mi pedig, akik kívül álltunk a politikai arénán, a párttól, a párttaktika rikító kulisszáitól nem láttuk benne az embert. Voltak köztünk, akik lelkesedtek érte, voltak – nagyon sokan –, akik támadták és kritizálták. De sem a barátok, sem az ellenfelek valójában nem tudták, ki az az Apponyi Albert.

Rendkívüli időknek kellett jönni ahhoz, hogy a szemünk előtt egész rendkívüliségében jelentkezzen a politikus mindennapi álarcában fölismerhetetlen kivételes ember.

*

Hol kezdődik Apponyi Albertnek ez a megnövekedése?

Amikor arról volt szó, hogy a magyar béke delegáció élére elnököt kell állítani, aki Magyarországot az egész világ előtt méltóképpen reprezentálja, a kormány rögtön reá gondolt. Európai híre, az egész világot behálózó széles ismeretsége, tüneményes nyelvtalentuma versenytárs nélkül alkalmassá tették erre a szerepre. És a kormány, amikor első sürgönyét elküldte, szorongással és aggodalommal várta a választ, elfogadja-e Apponyi a megbízatást?

Apponyi Albert azt táviratozta vissza, hogy kötelességteljesítés elől sohasem szokott kitérni. Ezért ezt a nehéz és hálátlan földadatot is elfogadja, de csak egy föltétel alatt: az egész közvéleménynek, minden pártnak, minden politikusnak egyértelműleg meg kell az ő személyében egyeznie.

Ezzel a távirattal kezdődött Apponyi Albert reneszánsza és megnövekedése. Kiderült, hogy övé a nemzet osztatlan bizalma. Nem volt többé pártember, pártok fölött állt, levedlett róla az a holt súly, amelyik eddig a képességeit lenyűgözte. A történelmi légkörben ez a történelmi földadatra született egyéniség nőttön-nőtt, megtalálta önmagát, és harcos kedvre lendülve vágott neki a lehetetlennek. Elérkezett az az idő, amikor korlátlanul érvényesülhetett benne mindaz a jellembeli érték és szellemi képesség, amit korcs idők hétköznapi alatt legfeljebb azok ismerhettek és méltányolhattak benne teljes mértékben, akik egészen közel álltak hozzá.

*

Megható és följegyzésre méltó az a buzgalom és az a kötelességtudás, amely-lyel Apponyi a neki kiosztott feladat teljesítésébe belefogott. Megbízatása után azonnal Pestre utazott, már megérkezése napján fölment a Külügyminisztériumba, és közölte Teleki Pállal – aki addig a béke-előkészítő munkálatokat vezette –, hogy szeretne a békedelegáció tagjaival mielőbb találkozni s a kész anyaggal megismerkedni. Még aznap hosszú konferenciára ült össze Lerssel, Popoviccsal és Telekivel.

Azóta, azt hiszem, nem volt napja Apponyinak konferencia nélkül. Itt is, a Château de Madridban minden este hat órakor fogadja a főmegbízottakat és a referenseket, hogy velük a legközelebbi nap teendőjét megbeszélje. A konferenciákon figyelmesen meghallgat minden véleményt, és szívesen meghajlik a mások álláspontja előtt.

Élesen kifejlődött önkritikája mindig résen áll, ha valamit tesz, örökösen ébren van benne a kétely: jó volt-e, helyes volt-e az, amit cselekedett?

Egy jellemző kedves kicsiny epizód:

Mint minden gyöngéd, finom lelkű ember, nagyon szereti a gyermekeket. Mielőtt másodszor kiutazott Neuillybe, eljátszogatott a delegáció egyik tagjának a kisfiával.

– Jó bácsi! Jó bácsi! – mondta a kisfiú. És Apponyi nevetett hozzá.

– Nem is olyan jó bácsi! – változtatta meg a kisgyerek a véleményét hirtelen szeszéllyel.

Apponyi elkomolyodott és ezt felelte rá:

– Igazad van, kisfiam! Nem is olyan jó bácsi. De nem is olyan rossz bácsi! Csak szeretne igazán jó bácsi lenni!

A dicsérettel szemben szkeptikus és hallatlanul szerény. Sietve elhárít magáról minden érdemet. Az után a nagy beszéd után azonban, amelyet az antant legfőbb tanácsa előtt tartott, maga is érezte, hogy nagy dolgot művelt. Csáky István gróffal együtt egy autón jött vissza a Quai d'Orsay-ról. Amikor a szobájába lépett, egy kicsit fáradt volt, és végigdől az ágyán.

– Nehéz feladat volt, de Isten segítségével megoldottam! – mondotta.

Csáky István valami megjegyzést tett arra, hogy az Apponyi nagy múltja és pátriárkai külseje is hozzájárult ahhoz a mély benyomáshoz, amelyet az antant képviselőire tett. Apponyi elmosolyodott, és ezt felelte rá:

– Azért mégis jobb szeretném, ha fiatal ember volnék!

Egy mosolyra, egy tréfás megjegyzésre mindig készen áll, nem ismeri a szeszélyeket és okatlan kedélyhullámzásokat, a lelkülete állandóan egyen-

súlyban van. Mi teszi ezt? Buzgó vallásossága és mélyreható, finom kultúrája. Ez a két tulajdonság, amely ritkán találkozik ugyanabban az emberben, Apponyiban mély harmóniában egyesül. Itt Neuillyben is minden reggel templomba megy. És nem múlik el nap, hogy néhány oldalt ne olvasson valamilyen komoly, okos könyvből. Ez idő szerint a következő könyvek vannak az éjjeliszekrényén: Friedreich: *Széchenyi István élete*. (Az Akadémia kiadása.) Kynes: *Economie consequences of the war*. (A háború gazdasági következményei.) És egy tanulmány arról, hogy a kisebbségi jogok milyen védelemben részesülnek a különböző több nemzetiségből összetett államokban.

Hisz az emberekben, hisz abban, hogy a jóindulatok végül is fölibe kerekednek a rosszindulatoknak. Hisz az igazságban: azt mondja, minden tisztességes és minden igaztalan cselekedet előbb vagy utóbb meghozza a maga gyümölcsét. Kedvenc eszméje, hogy amint a nemzeti eszmének, úgy a magasabb kultúrának is van egy irredentizmusa, amelyik föllázad az igazságtalanság ellen. Olyan napokban, amikor borúsabb a hangulat a Château de Madridban, ez a filozófia szokta megvigasztalni.

Tökéletes lelki egyensúlyából fakadnak a legértékesebb és legrokonszenvesebb tulajdonságai. Az a nagy egyszerűség és nagy közvetlenség, amellyel az emberekkel érintkezik. Mindenkiel, kisemberrel és naggyal szemben mindig egyformán szíves és előzékeny: álljon a legfontosabb poszton, soha, egy pillanatra sem lesz nagyképű, és nem ölt magára koturnust. Sohasem vesztí el a fejét, és válságos pillanatokban is megmarad derűs, bölcsen higgadt filozófiája.

Azon a napon, amikor Cambon az antantképviselők megbízóleveleit bemutatta, Scitovszky Tibor elmesélt egy régi Fliegende Blätter-anekdótát. Két bajor paraszt beszélget a korcsmában. Az egyik elmondja, hogy egy festő lakik nála nyári kvártélyon.

– Képzeld! – panaszolja a másíknak. – Ez a fickó a minap azt mondta nekem, hogy igazi karakterfő vagyok!

– Karakterfő? Micsoda az? – kérdezi a másik.

– Azt nem tudom – feleli az első. – Én azonban mindenesetre fölpofoztam azt a csirkefogót!

Apponyi nagyon jól mulatott ezen a parasztlógikán, és a karakterfej históriáját napközben is többször emlegette.

Az antant megbízólevelek átvétele után a magyar delegáció a békefeltételek átadásának néhány napos elhalasztását kérte abból a célból, hogy az antant megbízóleveleit átvizsgálhassa. Clémenceau ezt egy feltűnően rideg,

nyers hangú levélben tagadta meg. Praznovszky Iván, a béke delegáció főtitkárja a levéllel sietett Apponyi Alberthez.

– Ez nagyon kellemetlen ügy, kegyelmes uram! – jelentette neki.

Apponyi Albert elolvasta a levelet. Az arca lassan kipirult, látszott rajta, hogy nagyon bántja a dolog. Egyszerre azonban elmosolyodott:

– Ez a Scitovszky Tibor bajor parasztjának az esete. Még nem tudják, mit fogunk mondani, de minden eshetőségre készen, máris fölpofoznak bennünket!

Minden cselekedetében a legfinomabb és legelőkelőbb úri gondolkodás nyilatkozik meg. Egy apró, öregesen kedves, gavallér vonás ennek a jellemzésére: ha az írógépelő hölgyek közül valaki bemegy a szobájába, feláll a széke-ről, úgy fogadja, és le nem ül addig, amíg az illető hölgy is helyet nem foglalt. A fiatalabb nemzedék már nem ismeri a tisztult udvariasságnak ezt az apró-lékosan aggodalmas formáját.

Az emberek értékével hamar tisztában van. Ha valakit előnyösen ismert meg, ahhoz ragaszkodik, és nem hajlandó arra, hogy apró hibák miatt elejtse. Különben is: amilyen szigorú bírója önmagának, olyan elnéző mások gye-negésével szemben.

*

Hogyan él itt, a Château de Madridban?

A legteljesebb visszavonultságban. Párizsban még egyetlenegyszer sem volt benn. A delegáció tagjai el szoktak járni a Bois de Boulogne-ban levő előkelő ozsonnázóhelyekre. Ő nem megy sohasem. Séta közben is a fél-reesőbb utakat választja. Egyszer az urak nagyon hívták, menjen el velük Neuillybe, egy kis cukrászdába, ahol nagyszerű csokoládét lehet kapni. Apponyi előbb körülményesen kikérdezte őket, milyen az a cukrászda, hol fekszik, sok vendége van-e? Amikor minden kérdésére kielégítő választ kapott, egy napon – néhány magyar delegátus társaságában – megjelent a kis cukrászdában. A kiszolgáló kisasszony azonban azonnal megismerte:

– Ce monsieur est votre chef, Monsieur le Comte Apponyi! – mondotta az egyik delegátusnak.

Megkérdezték tőle, honnan ismeri Apponyit? Természetesen a moziból. Apponyi bosszúsan megrázta a fejét:

– Ha sokáig leszek Neuillyben, jobban fognak itt ismerni, mint otthon, Budapesten! – mondotta. És ezentúl a kis kültelki cukrászdát is gondosan elkerülte.

Tíz órakor fekszik, reggel hét órakor kél. Két szobája van: az egyik háló-szoba, a másik dolgozó és egyúttal tanácsterem. Reggeli után azonnal munkához lát, és délig dolgozik. Délután egy órát sétál a Bois de Boulogne-ban. Rendszerint Popovics Sándor társaságában. Egy órakor részt vesz a közös déjeuner-n, azután egy félóra lepihen. Délután megint dolgozik, este hatkor az urak értekezletre jönnek össze nála, fél nyolckor dîner. Dîner után következik el az az óra, amikor Apponyi az ártatlan világi örömeknek áldoz: ilyenkor bridzsezni szokott. A partnerei: Csáky Imre, Láng Boldizsár és Praznovszky Iván. Régebben ide tartozott Bethlen István is, azonban új bridzspartik alakultak, és Bethlen István más asztalhoz pártolt.

A jegyzékek egy részének – természetesen a legfontosabbaknak – Apponyi Albert a szerzője. Maga írja a dolgait szép, tiszta, egyenletes ceruzáírással. Amikor készen van valamivel, írógépbe diktálja. A fogalmazásában rendszerint nincs semmi javítás. Angolul és franciául is úgy ír, hogy utólag nem kell változtatnia rajta.

Természetes, a béke delegáció egész munkájára rányomja bélyegét az ő kivételes egyénisége. Minden kérdés megítélésénél megnyilatkozik jó szíve és erős hazafias érzése. Elsősorban az emberi sorsok és az emberi momentumok érdeklik. Ezért foglalkoztatja olyan nagyon az elrabolt területeken élő magyarság kisebbségi jogainak a megvédelmezése. A másik szívéhez nőtt kérdés, amelyik már szinte vesszőparipájává válik, a hadifoglyok szomorú sorsa. Férjeket, apákat, fiúkat visszaszerezni, visszaadni őket a hazájuknak, a családjuknak. Ez olyan munka, ami minden tekintetben méltó az Apponyi egyéniségéhez.

Beszéljünk még arról a gazdagodásról és erőgyarapodásról, amelyet Apponyi nagyszerű szónoki képessége és egész Európában ismert egyénisége a magyar béke delegáció szempontjából jelentett!

1876-ban Apponyi megjelent a bayreuthi opera megnyitásán. Valamilyik német professzor hosszú, unalmas értekezésben méltatta Wagner nagyságát. Közben híre ment, hogy Apponyi a jelenlevők között van, és a közönség a hivatalos szónok után Apponyit kívánta hallani. Apponyi nagy hatású beszédet mondott, amelyikben Wagnert Siegfridhez hasonlította.

Ötven évvel később, a háború alatt, Apponyi kinn járt Skandináviában, hogy a Magyar Vöröskereszt megbízásából a hadifoglyok helyzetén való könnyítéséről az Orosz Vöröskereszt képviselőjével tárgyaljon. Itt találkozott Max von Baden herceggel, a későbbi birodalmi kancellárral, aki a Német Vöröskereszt nevében jelent meg a tárgyalásokon. A bemutatkozás után a herceg élénken és nagyon szívesen ezt mondotta Apponyinak:

– Oh, hiszen én ismerem önt, ott voltam a bayreuthi operában, amikor Wagnert Siegfridhez hasonlítottam!

A badeni herceg még ötven év múlva is az Apponyi beszédének hatása alatt állott. Elképzelhető-e, hogy az a szónoki remekmű, amelyikben az Ötös Tanács előtt Magyarország igazát védelmezte, teljesen nyom nélkül enyész-szen a semmibe?

A nagy beszédet követő napon Hegedüs Lóránt belépett Neuillyben egy kis üzletbe.

– Igaz az, hogy az önök elnöke, Apponyi gróf négy nyelven beszélt, franciául, olaszul, angolul? És amerikaiul? – kérdezte az elárúsító kisasszony.

Ez a példa viszont azt mutatja, milyen mély néprétegekig hatolt le annak a tudata, hogy Apponyi a magyar nemzet igazának a védelmében valami rendkívülit és csodálatosat produkált.

Mindez nem marad hatás nélkül akkor sem, ha a békeszerződés gyilkos intézkedéseinek nem sikerül lényegesen könnyíteni. Apponyi munkája a jövőnek szól. És ha a világ lelkiismeretében máris kezd derengeni az a tudat, hogy Európa szívében egy kis néppel gyalázatos igazságtalanság történik, ennek az érdeme elsősorban a gróf Apponyi Alberté.

(Német és francia katona harca a Boulevard de la Madeleine-en. – Modern Pythiák. Virág Heine és a kaméliás hölgy sírján. – Gamin akrobaták.)

... február 25.

A boulevard-okon még mindig akad háborús emlék. A Madeleine környékén ácsorog egy suhanc, aki papirosból kivágott és vékony fekete fonalon mozgott birkózó katonákat ámul. Hegyes sisakos német katona birkózik egy vörös nadrágos francia vitézzel. A két kis figura fűgőn ugrál és erőlködik, hogy egymást legyűrje. Hol a német nyomja térdre a franciát, hol a francia a németet, addig, amíg a suhanc rájuk nem ordít:

– Couchez!

Akkor mind a kettő végigvágja magát az aszfalton. És körös-körül a tömeg névet. És talán senkinek sem jut már eszébe az a sok francia és német katona, akik ugyanilyen változó eréllyel éveken át tülekedtek egymással addig, amíg egy magasabb hatalom nem szólította őket:

– Couchez!

És akkor a lövészárók gödreiben, francia mezők sarában a német katonák és a francia katonák éppen olyan békésen, szinte összeölelkezve feküdtek egymás mellett, mint itt a párizsi aszfalton...

A múlt helyett a párizsiakat sokkal jobban foglalkoztatja a jövő: a boulevard-okon a járdaszéleken sorakozó sátrakban hihetetlen mértékben elszaporodtak a jóvendőmondók. Változatos sokfélesége a modern vásári Pythiáknak. A Boulevard de la Madeleine-en egy ilyen sátorban bekötött szemű fiatal nőt láttam. Sápadtan, szomorúan és vérszegényen ült egy széken, a keze merev nyugalomban a térdén, mint az egyiptomi szobrokon, a sátor előtt kikiáltó, a feje fölött fölírás: „La clairvoyante Marguerite”. A másik sátor hátsó falán óriási forgó kerék papirosból, amelyiknek minden lapátja más-más színű. A harmadik sátorban okos papagáj. A negyedikben valami rulettformájú készülék. Az ötödikben egy különös formájú, hatalmas gépezet. Kikiáltó, gép, forgó kerék, bekötött szemű asszony, mind a jóvendő titkát ígéri a hiszékeny népnek, s mert ennyien meg tudnak élni belőle, ez azt mutatja, hogy nagyon sokan vannak a hiszékenyek. Minden nagy háború után jön egy korszak, amelyik hajlamos a miszticizmusra, ez a mi korunk pedig magában véve is olyan nyugtalanító és olyan bizonytalan. Régen tudtuk, hogy a holnap a

legnagyobb valószínűség szerint hasonlítani fog a mához, tehát nem volt sok okunk arra, hogy kíváncsiak legyünk rá, ma azonban, a nagy változások napjaiban érthető és természetes dolog, ha előre szeretnők tudni, mit hoz a jövő.

A nagy változások közepette csak a szerelmesek nem változnak. Megállapítottam, hogy a Cimetière Montmartre-ban a Heine szerelmes sorokkal körülvett sírja most sem marad virág nélkül. És a temető elrejtett zugában a Gauthier Margit sírját is még mindig fölkeresik a szerelmesek. „Alphonsine Plessis, született 1824. január 15-én, meghalt 1847. február 3-án.” Így olvasható a kaméliás hölgy igazi polgári neve a hatalmas családi kripták mögött megbúvó sírkövön. Élt tehát huszonhárom évet a hivatalos adatok szerint. És apró kis csokrok a síron, nem gondosan kötözött, mestersegesen rendezett bukétok, csak egypár szál virág, drót és cérna nélkül, itt egy csomó mimóza, ott néhány szegfű, amott egypár rózsza. Az egyik már hervadtabb, a másik még egészen friss, és a virágszáron szinte még meglátszik annak a kis kéznek a fogása és lenyomata, amelyik idehozta...

A Boulevard des Capucines gyalogjáróján egy helyen körben állnak az emberek. A kör közepén két siheder ingujjban, kabátjuk az aszfalton; az egyik a járdán térdel, a kezében kréta, most fejezte be a következő szövegű írást:

Avis!

La direction a l'honneur d'informer sa clientèle, que les entrées de faveur sont suspendues.

Le Directeur!

Machin

A két gamin akrobata, zsonglőrelőadásra készülődik, s a vidám, ötletes krétaírásban előre értesíti az érdeklődőket, hogy az ingyen kíváncsiskodó publikumra nincs szüksége.

Sajnálom, de nem várhatom meg az előadást. A dîner ideje következik, s addigra a Château de Madridban kell lennünk.

(Magyarország jövője és a külföldi propaganda. – A magyar újságírók hivatása. – A Pesti Hírlap angol, francia és olasz propagandaszámai.)

... február 26.

Ma a reggelinél arról diskuráltunk, hogy Magyarország jövője attól függ, mennyire tudunk a külföldön magunk mellett propagandát csinálni. A magyar újságoknak és a magyar újságíróknak a hivatásáról beszélgettünk, arról, hogy a magyar újságíró ezentúl nem fejezheti be működését az ország határain belül, hanem járnia kell a nagyvilágot, ahol barátokat és összeköttetéseket kell szereznie a hazája számára. Azután szóba került a Pesti Hírlapnak az a francia, angol és olasz kiadása, amelyik a minap a magyar ügy védelmének szentelve elárasztotta az ellenséges és a semleges államok politikusait, íróit, tudósait és szerkesztősegeit. Íme néhány, ebből az alkalomból elhangzott kijelentés:

Gróf Apponyi Albert: Ez nagyon szép dolog volt, és a Pesti Hírlap nagy szolgálatot tett vele a magyarság ügyének. Már amennyiben ellenségeink egyáltalában hozzáférhetők a komoly érvek számára.

Gróf Teleki Pál: Az akciót nagyon jónak tartom. Egyrészt azért, mert nem szabad sokat keresnünk azt, hogy egyik vagy másik speciális akciónk vagy lépésünk hol, mennyit fog használni, hanem meg kell ragadnunk minden lehetőséget arra, hogy magunkat megismertessük. A többi minden egyes dolognál a kivitelről függ. Ebben az esetben a kivitel nagyon ügyes volt. A Pesti Hírlapnak ez a kiadása a legjobb időben jelent meg, akkor, amikor a külföld aránylag a legjobban érdeklődött Magyarország iránt. Nagyon jó gondolatnak és hazafias, szép cselekedetnek tartom, hogy Légrádyék vállalkoztak ennek az újságnak a kiadására.

Gróf Bethlen István: Nagyon örülök, hogy a Pesti Hírlap vállalkozott arra, hogy azt a hézagot, amelyet mindenütt találunk és amelyet, tekintve azt, hogy minden publicitástól el vagyunk vágva, kiküszöbölni alig lehet, a maga erejéből kitöltse. Bizonyos, hogy ez a jelen viszonyok között csak kis mértékben sikerülhet, de „in magnis et voluisse sat est!” Nagyon óhajtott volna, hogy a Pesti Hírlap példáját mások is kövessék, és a Pesti Hírlap a jövőben is, amikor a publicitásra talán még nagyobb szükségünk lesz, egy és más kérdésben a külföldön helyzetünk ismertetésére törekedjék. Nagy kár, hogy a propagandának ezt a módját eddig nem használtuk kellőképpen!

(Hetipiac Neuillyben. – Mibe kerül Párizsban az élet? – Az élelmiszersátrak árai. – „Très cher!” – A párizsiak is panaszkodnak a drágaság miatt.)

... február 27.

Neuillyben ma hetipiac volt.

Az Avenue de Neuilly olyan széles és olyan beosztású utca, mint Budapesten az Andrásy útnak az Oktogon tértől kifelé vezető része, ahol a kocsutatót két, fákkal szegélyezett gyalogjáró három részre osztja. Az egyik ilyen gyalogjáró mindkét oldalán sátor sátor mellett. Ameddig a szem ellát, az avenue-n lefelé és fölfelé kilométer hosszúságra húzódik ez a sátorlánc, amelyben csak a hatalmas, egyenes utat érintő mellékutcák kereszteződéséi vágnak hézagokat.

Amikor ezt a nyüzsgő piacot megláttam, budapesti ismerőseim jutottak eszembe, a drágaság terhe alatt megtört családapák és a konyha gondjától sohasem szabaduló háziasszonyok, akik, amikor a békedelegáció első párizsi útja után hazatértem, ezzel a kérdéssel ostromoltak:

– Mibe kerül Párizsban az élet?

– Mondja! Ott is olyan rettenetesen nagy a drágaság?

Elhatároztam, hogy ennek a jogos és természetes kíváncsiságnak a kielégítésére körülnézek egy kissé a piacon. Megindultam a gyalogjárón a viharvert, piszoktól, koromtól megfeketedett sátrak között, ahol hálós táskával a kezükben jól táplált szakácsnők, vérszegény külvárosi asszonyok és gondterhes arcú háziasszonyok tolakodtak. Hús, zöldség, gyümölcs, halak és vadak hallatlan bősége. Hangos kofák, tréfás vágólegények a pultok mögött.

Megállok egy mézsárossátor előtt. Megnyűzott borjútestek rózsaszínű tömege csüng le a szegekről, a járda felé valamennyi a hátát fordítja, zöld borostyánlevél odatűzve a borjú hátuljára, más levél a két lapockája közé, hogy a szemnek tetszetősebb legyen. Érdeklődöm az árak iránt: a borjú kilója 15 frank, a marhahús kilója 6,60 frank. A disznóhús ritkább – ezt a húsfajtát mindig kevésbé fogyasztották a franciák, mint mi magyarok –, az ára kilónként 10 frank. A juhhús ára 8,50 frank, a bárányhúsé 12 frank.

A következő sátorban vadhúst és szárnyasfélét árulnak. Egy asszony véres késsel nyúzza a házinyulat. Az ára darabonként 15-20 frank. Mezei nyúl darabja 25-30 frank. Fácán 15 frank, csirke, kappan, poularde kilója

15-16 frank, galamb darabja 5 frank. Kopasztott libák csüngnek a szegen, 10 frankkal mérik kilóját. Leölt pulykák függesztik le kékvörös fejüket a pultról. Az ára: kilónként 15 frank.

Halas sátor következik. Az asztalt borító piszkos, véres kendőn lassan agonizáló élő halak tátognak, az apróbbak és a döglötték nagy csomóban főlhalmazva. A lazac kilója 10-12 frank, a ponty 4 frank.

A zöldséges sátrak körül ezeket az árakat jegyzem föl: egy fő fehér káposzta 1 frank, vörös káposzta 90 centime; karfiol: 2 frank. Száraz bab kilója 2,50 frank, apró fehérbab 3 frank. Lencse: 2,50 frank. Burgonya: 55 centime. Spenót: 2,50 frank. Vöröshagyma: 1 frank, fokhagyma: 16 frank, torma: 2,30 frank. Egy csomag kalarábé (öt-hat darab) 1,20 frank, cékla darabja: 1 frank.

A sajtot és a tojást közös sátrakban árulják. A tojás darabja 60 centime. Fölírok néhány sajtárát: a roquefort kilója 14 frank, a gruyère: 14,50 frank. Brie sajt darabja 18-25 frank, camembert darabja 2,40.

A gyümölcsös sátrak következnek. Alma kilója 1 frank. Szép körte darabja 50 centime-től 1 frankig. Narancs: 20-25 centime darabja. Szőlő: 4 frank.

Most már végignyomozom az élelmiszerárakat. Az Avenue de Neuillyn egymás mellett álló boltokban érdeklődöm. A cukor ára a napokban emelkedett 5,40 frankra. A tej literje 1,20 frank, vaj kilója 16,80 frank, méz: 10 frank. Egy liter rum 18-20 frank. A jó minőségű teának 15 frank kilója. Egy bolt előtt forgatható masinán kávét pörkölt egy fehér kötényes legény. A kellemes, olajos illat messze száll. 9 frank ennek a kávénak a kilója.

Asztali bor literje 3-4 frank. A legolcsóbb pezsgő 10 frank; a jobb minőségű ára 100 frankig és ezen is felül emelkedik.

Újra a sátrak között visz el az utam.

– Très cher! – Ez a két szó üti meg a fületem két asszony beszélgetéséből. Az egyik asszony – hosszú, vérszegény teremtés, valami kishivatalnok felesége lehet – nagyon komolyan magyaráz a barátnőjének valamit, a kezében rázza a fonott kosarat, amelynek a hálóján keresztül krumplics között törődött káposztafejek zöldülnek felém. A másik, a barátnő szomorúan és megértően megcsóválja a fejét.

– Drága! Nagyon drága! – A piacon itt is ez az örök téma. Vajon mit szólnának ezek a hölgyek, francia háziasszonyok ahhoz, ha megmondanám nekik, hogy Budapesten ma 68 koronát fizetünk azért a marhahúsért, aminek itt az ára 10 frank? Ha kiszámítanám nekik, hogy ez a mai valutáris érték mellett nem is egészen 4 frank, bizonyára nagyon olcsónak találnák, mint ahogy a magyar háziasszony viszont összezsápná a kezét a csodálkozástól, hogy a francia hús kilója a mi valutánk szerint 185 korona értéknek felel meg.

A valutáris árkülönbség számbavétele mellett hasonló horribilis árak jönnek ki a párizsi piac egész vonalán. Ezen az alapon könnyen eljuthatnánk arra a következtetésre, hogy Budapest a világ legolcsóbb városa. Akkor azonban az összehasonlítás igazsága kedvéért koronaértékre kellene átszámítanunk az itteni jövedelmeket is, és az a sápadt kishivatalnokné, aki az Avenue de Neuilly sarkán a drágaságról panaszkodik, csodálkozva vehetné tudomásul, hogy az ő urának a 400 frankos havi fizetése Budapesten 7400 koronát ér, ami megfelel 88 800 korona évi jövedelemnek.

Az igazság az, hogy a jövedelmek nálunk éppen úgy, mint Párizsban, a békeidők óta megduplázódtak, vagy legfőlebb megháromszorozódtak. Párizsban ezzel szemben a békeárak négyszeresét vagy ötszörösét kell kifizetni élelmiszerért, ruháért, nálunk pedig az árak ötvenszeresek, százszorosak vagy ötszázszorosak lettek.

Ezt a két adatot kell összemérni ahhoz, hogy tisztában legyünk a mi nyomorúságunk végtelenségével és reménytelenségével. És akkor úgy fogjuk találni, hogy a párizsiak, amikor a drágaság miatt panaszkodnak, sorsuk iránt meglehetősen hálátlanok.

(Általános vasutassztrájk. – Az extremisták munkában. – A Campanaud-eset. – Nyugtalanág és izgalom a levegőben. – A Bois de Boulogne-ban nem készülnek forradalomra.)

... február 29.

A ma reggeli lapok bejelentik, hogy a Paris–Lyon–Méditerranée-vasút vonalain napok óta senyedő sztrájk általános vasutassztrájkká fejlődött. A Confédération Générale du Travail legalább általános sztrájkra hívta föl a vasúttársaságok alkalmazottjait, a felhívásnak azonban nincsen teljes sikere, mert elég vasutas maradt munkában ahhoz, hogy a forgalmat – bár korlátozott mértékben – a legtöbb vonalon fönnt lehessen tartani.

Jelentéktelen semmiség robbantotta ki az egész mozgalmat. A Paris–Lyon–Méditerranée társaság megbüntette az egyik, Campanaud nevű munkását azért, mert egy napon, hogy részt vehessen a vasúti munkások szindikátusának az ülésén, nem jelent meg a munkahelyén. A társaság alkalmazottai erre a jelszóval, hogy a társaságnak ez az intézkedése sérti a munkások szabad szervezkedési jogát, sztrájkba léptek. A Paris–Lyon–Méditerranée társaság igazgatósága nyilatkozatot adott ki, amelyikben előadja a következőket: a kérdéses szindikátusi ülésre elengedte mindazokat a munkásokat, akik tagjai a szindikátus direktóriumának. Campanaud azonban nem tagja a direktóriumnak, semmi hivatalos keresnivalója nem volt azon az ülésen, ezért nem kapott szabadságot. Az igazgatóság kimutatta azt is, hogy ennek a Campanaud-nak egy éven belül 88 rendkívüli szabadnapja volt.

Eleinte úgy látszott, hogy a sztrájkot sikerül békésen elintézni. A Confédération Générale du Travail azonban az elmúlt éjjel váratlanul az általános vasutassztrájk mellett döntött. Az eredeti sztrájk ürügye, a Campanaud-eset természetesen most már elhomályosodott, s anyagi és politikai követelések nyomultak előtérbe. A háttérben ott érzi és ott sejti az ember az extremisták feszítőerejét, akik csak a minap mondták ki a párizsi munkásszervezet a III. Internacionáléhoz való csatlakozást. Ők voltak azok, akik részleges vasutassztrájkból általános vasutassztrájkot csináltak, most pedig azon vannak, hogy az általános vasutassztrájkból kirobbantsák a minden szakmára kiterjedő általános sztrájkot, amiből azután már sok minden lehet...

Egy cseppet sem valószínű, hogy idáig fejlődjenek a dolgok. Azonban bizonyos, hogy a francia munkásság körében az ideges nyugtalanság szimptomái elég bőven mutatkoznak. Amióta itt vagyunk, sztrájk sztrájk után, munkásmozgalom munkásmozgalom után következik; az árak emelkednek, a nyugtalanság nőttön nő. Ebben a gyűlékony atmoszférában szinte érthető, ha egy ostoba Campanaud-eset elég arra, hogy a legmesszebbmenő hatásokat kiváltsa. Az újságolvasó szorongva érzi, hogy itt sincs minden egészen rendben, és forradalmi kitörések előjeleit szimatolja a levegőben...

A Bois de Boulogne-ban azonban süt a nap, és a szimatoló orr csak az ébredő föld tavaszi kigőzölgésének a szagát érzi. A nép – ugyanaz a nép, amelyiknek a forradalmakat és zavarokat kellene megcsinálnia – gondtalan vidámsággal élvezi a vasárnap délutánt. Ingujjban kergeti a labdát, a fűbe heveredik, s a fejét a babája ölébe hajtja...

Vajon melyik impresszió csal? Az-e, amit az újságokból merít az ember? Vagy az, amit saját szemével lát itt a napsugaras Bois de Boulogne-ban?

A napsugaras, száraz, szép tavaszi napokat különös örömmel üdvözljük itt a Château de Madridban. Azt mondják, ez a környék nedves, maláriás terület. Ennek tulajdonítjuk, hogy mindig van köztünk valaki, aki lázas, spanyolnáthához hasonló tünetek közt megbetegszik. Ritka napunk az, amikor a delegáció minden tagja egészséges. Az igaz, hogy a maláriás környezetnek ebben a tekintetben nagy segítségére van a Château de Madrid konyhája. A tulajdonosok meglehetősen szemérmetlenül viszszaélnék azzal a helyzettel, hogy – internáltságunknak hála – nem hagyhatjuk faképnél őket, és állandóan argentinai fagyasztott hússal és gyanús külsejű halakkal traktálnak bennünket. Megtörtént már, hogy egy-egy romlott hallal fűszerezett dínér után nyolc-tíz ember betegedett meg egyszerre.

Ha már sok a beteg, az a szerencsénk, hogy közel van a doktor és a patikus Lers Vilmos személyében. A maláriások részére kinin, a hasukat, gyomrukat fájta betegek számára csillapító cseppek, minden, amire szükség lehet, akad Lers Vilmosnál, akinek az orvosi képességei iránt egyre nagyobb bizalom mutatkozik a magyar delegátusok körében. Megkérdeztem tőle: mint komoly és alapos nemzetgazdász, honnan szerezte a doktori tudományt? Lers Vilmos elkomorodott, és legyintett:

– Drágán szerzett, szomorú tudomány ez! Ne beszéljünk róla!

Mások mesélik el nekem, hogy Lers Vilmosnak volt egy nagyon kiváló orvosnövendék fia, aki hirtelen meghalt, a könyveit ott hagyta az édesap-

jára örökségbe. Lers Vilmos azután hasznát vette ennek az örökségnek. Nekiült a könyveknek, áttanulta őket, volt idő – a proletárdiktatúra alatt –, amikor egész komolyan gondolt arra, hogy megszerzi az orvosi diplomát.

Csakugyan: drágán szerzett, szomorú tudomány ez!

(Az általános vasutassztrájk kudarca. – A kormány erélyes intézkedései. – A magyarkérdés és Franciaország belső zavarai. – Teleki árnyképei. – Apponyi portréja.)

... március 1.

A sztrájk nem terjed. A kormány erélyes intézkedésekkel igyekszik fönntartani legalább a fővonalak részleges forgalmát. Ami bennünket a legjobban érdekel: a keleti expresszt ma este elindítják, tudunk levelet küldeni haza, Budapestre...

Ha Millerand megtöri a sztrájkot, ez kétségtelenül megerősíti a mai kormány helyzetét. Jó ez nekünk? Vagy talán ha egy másik kormány... Olyan mindegy! Úgy látszik, Clémenceau szelleme tovább él az őt követő kormányokban; egyik utód sem mer kevésbé szigorú, kevésbé könyörtelen lenni, mint a nagy Tigris, aki, miután egy képtelen és minden igazságérzést arcul csapó békét rákényszerített a világra, most kiaszott, ráncos, öreg testét nyugodalmas félrevonultságban sütteti az egyiptomi nappal...

A dîner utáni pihenőóráknak ma új szórakozásuk volt: Teleki Pál árnyképeket rajzolt a delegáció tagjairól. Először Apponyi ismert, jellegzetes fejéről csinált egy pompás, karakterisztikus és ötletesen finom sziluettet. Azután Popovics Sándor következett sorra: a tussal rajzolt fekete árnyrajzban bizonyatosan szétágazik fehér bajusza.

A két kép Teleki szobájában a kandallópárkányra került. Szomszédjuk egy kis üveg kínai tus, egy valamivel nagyobb üveg vörös tinta, néhány vékony szálu ecset, sok-sok színes kréta és ceruza.

(Apponyi vezérkara. – Bethlen István. – Tüzes magyarsága. – Optimista és szkeptikus egyszerre. – Bécsben az ellenforradalom élén. – Politikai programja. – Működése a békebizottságban.)

... március 2.

A török hódoltság korában, amikor három részre szakították Magyarországot, amikor a jövőbeli egységnek, függetlenségnek Erdély volt a legértékesebb ígérete, sűrűn szerepelt a magyar törtélemben a Bethlen és a Teleki nemzetség. Csodálatos véletlene a sorsnak, hogy ma, amikor nem három-, hanem ötfelé akarják tépni Magyarország testét, újra fölbukkan, egyre jelentősebb föladatakkal kapcsolatban, újra szerephez jut ez a két történelmi patinájú név. A bolsevikellenes ellenforradalmak közepette Bethlen István és Teleki Pál volt mindazoknak a reménysége, akik egy nemzeti Magyarország újjászületését akarták. Most pedig, amikor Magyarország jövőbeli fátuma fölött határoznak Párizsban, az Apponyi körül csoportosuló vezérkarnak megintcsak ők, Teleki Pál és Bethlen István a legkiemelkedőbb egyéniségei és legnagyobb erősségei.

Kopaszodó fej, erősen dudorodó, domború homlok, üregében mélyen ülő, okos tekintetű, csillogó, barna szem. Bethlen István külső megjelenésében ezek a legkarakterisztikusabb s az emlékezetben legjobban megmaradó jellemző vonások. Gondosan tagolva, lassan szokott beszélni, mintha minden szavát latolgatná és meggondolná kimondás előtt. Az embernek az a benyomása, hogy a jól megrágott szavak takarója mögött aggodalmasan igyekszik elzárkózni egy közönséges bizalmaskodástól és fecsegő közvetlenségtől idegenkedő lélek. És ez a benyomás nem csal: Bethlen István meglehetősen zárkózott ember, és csak nagyon kevesen vannak azok, akiket közel enged férkőzni magához. Az azonban, aki jobban megismeri, fölfedezi, hogy a mimóza elvonultság mellett ez a lélek nagy kincseket és emberi értékeket rejteget, amelyek között első helyen kell megemlíteni a Bethlen István nagy szívjóságát, részvétét, szerető megértését minden emberi baj és nyomorúság iránt.

Egyéniségének ez az egyik legjellemzőbb vonása. A másik: tüzes magyarsága. Bethlen István hite szerint Magyarország a világ legelső országa, a magyar nép a világ legelső népe. Emellett meglátja, fölismeri a magyarság hibáit is. De ezeket a hibákat elnézi és megbocsátja. Csakúgy, mint Teleki Pál, ő is

törhetetlenül bízik a magyarság jövőjében. Ezt a bizalmát a magyarság őseréjére, diadalmas és elpusztíthatatlan életöszönére alapítja. Teleki Pál bizalma tudományos meggyőződés. A Bethlen Istváné már hasonlít a fanatikus hívő vallásosságához; történjék akármilyen, legyen a helyzet bármilyen fenyegető, a Bethlen István hite olyan konok és törhetetlen, hogy másokra is szuggesztív erővel hat.

És ez az optimizmus annál érdekesebb, mert Bethlen István egyénisége mellett hajlik a szkepticizmusra. A szkepticizmusa kis dolgokban is megnyilatkozik. Szeret mindennek a végére járni, minden dologról a saját szemével meggyőződni. Talán ez a magyarázata annak, hogy azok a tanácskozások, amelyeket őnála tartanak, sokszor a végtelenbe nyúlnak, mert Bethlen Istvánt minden legcsekélyebb részlet is érdekli, és minden irányban mindenkinek aprólékosan kikérdezi a véleményét.

Nagyon energikus, ha egyszer valami dologba belekezdett, azt ha török, ha szakad, meg is csinálja. Hatalmas munkabírási ember. Nincs az a fáradtság, amit soknak találna, ha arról van szó, hogy valamivel, akármilyen kis mértékben is, hasznára legyen a magyarság ügyének. Mihelyt ilyesmiről van szó, egész energiáját és egész munkakészségét latba veti, ügyes lesz és leleményes, a legkisebb lehetőséget sem szalasztja el, és ha céljai szolgálatára valami kis alkalom kínálkozik, ezt az alkalmat kiszélesíti és kibővíti. Például Bécsben, a bolsevizmus alatt, az ottani antant körökben komoly érdeklődést tudott támasztani a magyarság ügye iránt, s ezenfelül sikerült neki olyan személyes barátokat szerezni, akikre – ha Magyarországnak szüksége lesz rá – később is számíthat.

Jó emberismerő, nagyszerűen meg tudja válogatni a segítőtársait. Azonban mindig nagyon nehéz és veszélyes dolog Bethlen Istvánnal együtt munkálkodni, mert az embereitől is megköveteli, hogy ugyanolyan erősen és fáradhatatlanul dolgozzanak, mint ő.

Külpolitikai szolgálatban sohasem volt. Aktív diplomáciai munkát akkor kezdett végezni, amikor az események a bécsi ellenforradalmár csoport irányításának az élére sodorták. Azonban csodálatosan hamar bele tudott a viszonyokba illeszkedni. Egykettőre tájékozódott, gyors pillantással értékelte a viszonyokat, embereket, érzéke volt a lehetőségekhez és tapintata az eszközök megválasztásához.

Végtelenül szerény ember, és nagyon egyszerűen él. Amikor Bécsben a fehér ellenforradalmat szervezte, sohasem lehetett másképpen látni, mint gyalog vagy villamoson. Pedig ez akkor, amikor a vörösök gyűlöletének egyik legexponáltabb céltablája volt és a Kun Béla pénze özönével ömlött Bécsbe,

némi személyes kockázattal is járt. Ha mástól nem, attól komolyan lehetett tartani, hogy valami inzultus éri.

Hosszú idő óta tagja a magyar Parlamentnek, ahol különösen komoly és éles kritikájával tűnt föl. Politikai igazáért nemcsak a képviselőházban és nemcsak előszóval szállt síkra, hanem a sajtóban is. Élénk publicisztikai működést fejtett ki, s mint tollforgatót is erős magyar nemzeti érzés jellemezte. A háború alatt katona volt, előbb Bukovinában az oroszokkal szemben, azután Erdélyben a románok ellen harcolt. A bolsevizmus kitörése után elmenekült az országból. Bécsben telepedett meg, ahol a szegedi ellenkormány exponense volt. Itt rendkívül nehéz viszonyok között kellett dolgoznia. Bécsi barátainál lakott, lakását azonban minduntalan változtatta, mert az osztrák vörösgárdisták állandó hajsztát rendeztek ellene.

Működését mégis, ilyen nehézségek között is eredménnyel folytatta. A magyar fehér hadsereg szervezésének a sikerét nagyon előmozdította azzal, hogy a magyar tiszteket Bécsben csoportosította, és innen eljuttatta őket Szegedre.

A szovjet bukása után azonnal Budapestre utazott. Itt a románok többször le akarták tartóztatni, ezt azonban az utolsó pillanatban mégis meggonnolták, és éppen a Bethlen Bécsben szerzett befolyásos antant barátaira való tekintettel nem merték megcselekedni.

A hónapokig húzódó nagy magyar politikai válság folyamán Bethlen István mindig a mérsékelt, józan és belátó irányzatnak volt a híve. Egyik alapelve volt: a szociális béke helyreállítása, a különböző társadalmi osztályok kölcsönös megértése. A másik: a hadsereg folytonos erősítése. Mindig azokat a pártokat és azokat a politikusokat támogatta, akik ezt a két programpontra vállalták. Mint politikusnak annál könnyebb dolga volt, mert ő maga személyesen semmit sem akart elérni. Ennek ellenére a Clerk-féle tárgyalások egy időszakában közel volt ahhoz, hogy miniszterelnök legyen belőle. Ezt a kombinációt a románok hiúsították meg. Ahhoz, hogy a Clerk missziója sikerrel járt s Magyarország élére a világ előtt elismert kormányt lehetett állítani, ő is hozzájárult, mert a tisztulási folyamatot nagyban elősegítette azzal az indítvánnyal, hogy az egyes pártok nyilatkozzanak: a megalakítandó kormányt hajlandók-e támogatni, tekintet nélkül arra, hogy részesednek-e és milyen mértékben részesednek a hatalomban, vagy nem?

Ő szervezte meg a békeiroda B osztályát, amelyik kizárólag a békeanyag erdélyi részének a földolgozásával foglalkozott. Ennek az anyagnak Bethlen István igen alapos ismerője. Most megint itt volt az alkalom, hogy a magyarság ügyének a legfontosabb szolgálatokat tehesse. Bethlen István tehát egész

energiájával és munkabíráásával lépett akcióba. Megesett, hogy negyvennyolc óráig egyhuzamban dolgozott. Itt, a Château de Madridban sincs soha egy pernyi pihenése.

Bethlen István most már csak akkor fog megpihenni, ha véglegesen lezáródnak a magyar békekötés aktái. Vagy akkor sem? Csakugyan, én azt hiszem, hogy akkor sem, mert a benne fölhalmozott energiamennyiség úgy dolgozik, mint az óra föl húzott rugója. A magyarság ügye pedig – sajnos! – elég rosszul áll, és még hosszú időn keresztül elég rosszul fog állni ahhoz, hogy Bethlen Istvánnak mindig akadjon tennivalója.

(Nitti indítványa a magyarkérdésben. – Újraéled az optimizmus a Château de Madridban. – Tájékoztatlanok vagyunk. – Politikai időjósítás. – A delegátusok újabb csoportja hazautazik.)

... március 4.

Az Echo de Paris mai száma táviratot közöl Pertinaux-tól, londoni különtudósítójától, amelyben jelenti, hogy a Legfelsőbb Tanács tegnap foglalkozott a magyar válasszal. A tanácskozás folyamán Nitti formailag is követelte a magyar békefeltételeknek a revízióját. Az antanttervezet szerint hárommillió magyar kapcsolódna be a jugoszláv, román és cseh-szlovák államba, éppen azért meg kell hagyni Magyarországnak ezt a hárommillió magyart azzal a területtel együtt, ahol most laknak.

Ez a hír természetesen nagy szenzációt keltett a Château de Madridban. Miután két hét óta hiába vártunk egy londoni meghívásra, már a legcsökönyösebb optimistákban is kezdett megrendülni a bizalom. Az Echo de Paris hírére azonban újra kiderültek az elborult arcok, a pesszimizmus apálya után ismét az optimizmus dagálya következett. A félénkek és az óvatosak arra hivatkoznak, hogy Pertinaux távirata egyszerű magánértesülés, lehet igaz is, nem is, nem tudhatjuk, milyen politikai manőver rejtőzik mögötte. És ha igaz is, ha Nitti megtette azt az indítványt, még mindig kérdés, nem egyszerű taktilkázás-e az egész! Apróbb politikai sakkhúzás, komoly szándék és komoly kitartás nélkül.

A sok kétség között úgy gondoltam, legjobb lesz, ha a delegáció egyik legjobban informált vezető egyéniségéhez fordulok. Ez az előkelő vezető egyéniség azonban maga sem tudott többet, mint mi. Ő is azt találta, hogy a londoni távirat autentikus-e vagy nem, és nem rejlik-e valamilyen célzat mögötte. Végül kitört belőle a keserűség:

– Abszurdum ez kérem! Ahány ellensége van az országnak, az mind szabadon jön-megy Londonban, Párizsban. Mi pedig itt ülünk gúzsba kötve, és azon törjük a fejünket, mit írt Pertinaux úr! Valóságos politikai időjósálással foglalkozunk!

Politikai időjósítás! Valóban. Ez a helyes szó. Ezzel foglalkozunk itt a Château de Madridban. Bárha úgy hiszem, akármilyen nagy is az elszigeteltségünk, meg lehetett volna találni a módokat és eszközöket, hogy többet tudjunk azokról a kérdésekről, amelyek bennünket közvetlenül érdekelnek.

Ma egy második rajt bocsátott haza Magyarországra a Château de Madridban internált magyar delegáció. Most már alig maradtunk itt összesen vagy harmincan. A búcsúzkodásnál Nitti intervenciójának a híre kellemesen izgalmassá és villamossá tette a levegőt körülöttünk.

– Csak azt sajnálom – mondotta nekem az egyik hazatérő delegátus –, hogy most megyek haza, amikor itt most kezdődnek az érdekes események!

Érdekes események a Château de Madridban? Minden nappal jobban éreztük, hogy a Château de Madridban csak az unalom lakik. Most, hogy megfogyatkoztunk, még egyhangúbb és még csendesebb lett itt az élet.

Vajon mikor mehetünk már mi is hazafelé?

(A revánseszme és Napóleon sírja. – Az újjászületett francia gloire. – Német ágyúk, tankok és repülőgépek. – Az idegenlégió emléke. – Háborús múzeum. – Zsákmányolt lobogók. – Zsibvásár egy vitrinben. – Ferenc József és a gall kakas. – Német ágyúóriások. – A fejetlen Lukács apostol.)

... március 6.

Bizonyos, hogy nemrégiben még francia ember nem léphetett úgy be az Hôtel des Invalides dómjába, hogy keserű gondolatai ne támadjanak. Nemzeti dicsőségnek sehol a világon hasonlóan csodás temploma: a felséges kupola alatt a nyitott kriptá nagy, kör alakú szája, és a kriptában benn a piros márványból faragott szarkofág. Itt fekszik Napóleon, aki magának meghódította a francia trónt, Franciaországnak pedig meghódította az egész világot... A kupolacsarnok körül az apró kápolnák: Duroc, Bertrand, Bonaparte József Jeromos és a többiek, akik, amíg élők voltak, törhetetlen ragaszkodással szolgálták az élő császárt, most pedig, haló porukban is híven veszik körül a halottat. A kriptá szája fölött a márvány oltárra színes üvegeken átszűrve, aransárga kékben esik a fény. Olyan ez, mintha arról az oltárról vakító glóriás fények között az ég felé szárnyalna egy gondolat: a francia nemzeti eszme megdicsőülése.

Ezt megérzi az idegen is, ha ide belép. A francia ember azonban nemrégiben még nem állhatott meg ez előtt az oltár előtt úgy, hogy Elzász-Lotaringiára ne gondoljon. És nem nézhetett úgy a Napóleon sírjára, hogy eszébe ne jusson a régi gloire tegnapi elhomályosulása, 1871, a versailles-i tükörterem, a Franciaországot megcsonkító rettenetes béke...

Az egyik oldalfülkében XIV. Lajos marsalljának, Turenne-nek az emléke, aki valamikor Németországtól elvette és Franciaország számára megszerezte Elzász-Lotaringiát. Az emlékművön művészi aranykoszorú a Turenne mondását idézi: „Il ne faut pas qu'il y ait un homme de guerre au repos en France, tant qu'il y aura un Allemand en deçà du Rhin en Alsace.” (Egy harcosnak sem szabad addig nyugodnia Franciaországban, míg egyetlenegy német van Elzászban.) Ezt a koszorút a francia iskolák ifjúsága helyezte el az emléken 1911-ben, Turenne születésének háromszázadik évfordulójára, és pontosan negyven évvel azután, hogy Elzász-Lotaringia elveszett...

A francia gloire-nak állandó napfogyatkozása volt a negyvenesztendő szegény és megcsönkítés. És az az aranykoszorú Turenne emléken, Napóleon szarkofágja mellett, a revánsot ígérte, három évvel a világháború előtt, egy olyan nemzedék nevében, amelyik ezért a revánsért azután sokat vérzett.

Boldogabb időben nem nagyon értettük a francia szellemnek ezt a csilláptíthatatlan revánslihegését. Azt hiszem, ma már ott tartunk, hogy tökéletesen megértjük...

Nos: Elzász-Lotaringia ismét a franciáké, az Hôtel des Invalides pedig a napóleoni korszak emlékei mellett most már ott őrzi az újjászületett francia gloire trófeumait is. Ott vannak alig pár lépésnyire a sírtól. Amint kilépünk a domból, folytonosan beléjük ütközünk. Ha átmegyünk a Szent Lajos templomába, a vedlett napóleoni zászlók között a szemünkbe ötlök egy kép, amelyiken úgyszólván még érzik a friss terpentinszag. Kietlen, elpusztult mezőn négy rohamsisakos katona gránáttölcsér sírjába ereszti le az ötödik, elesett bajtársat. Fölöttük magasan az égre tartja a keresztet egy tábori pap. A kép felírása: „Nos martyrs pour le Droit et la Patrie 1916.” (A mi vértanúink, akik a jogért és a hazáért haltak meg.) A kép festője: Joseph Aubert.

És amint kilépünk az Eglise Saint-Louisból, az Hôtel des Invalides nagy udvarán, a Cour d'Honneur-ön, az öreg ágyúk között már ott találjuk a Verdunnél és a Marne-nál zsákmányolt német ágyúóriásokat; sőt az udvar két szembeeső sarkában a legmodernebb háborús trófeumokkal találkozunk. Az egyik egy rozsdás, összelőtt tank. A másik pedig egy repülőgép, amelyik a nyitott folyosó mennyezetéről csüng alá. A rája függesztett fölírásból megtudjuk, hogy ezt a „Le vieux Charles” (Az öreg Károly) néven becézett biplánt Guynemer kapitány használta, aki tizenkilenc ellenséges gépet lőtt le róla a légi harcokban.

Ez látható a Cour d'Honneur-ben. Az emeleten pedig öt teremben a világháború emlékei. Az előcsarnokban fehér márványtáblán arany betűkkel ez a fölírás: „Le XXIe août MCMXIV des hommes libres de toutes les nations du monde s'enrolèrent ici pour la France et le droit.” (1914. augusztus 21-én [az idegenlégiók megalakulásának napján] a világ minden nemzetének szabad emberei itt csaptak föl katonának Franciaországért és a jogért.) A tábla alján apróbb betűkkel az olvasható, hogy ezt a márványt 1919. szeptember 28-án, a francia kormány és a szövetséges hatalmak képviselőinek jelenlétében a „Fédération des Volontaires étrangers au Service de la France 1914–1919” (a háború alatt szolgálatban volt idegen önkéntesek szövetsége) állíttatta föl annak az emlékére, hogy ebben a helyiségben kezdték meg az idegenlégiók sorozását.

Azután következnek az öt terem, az első a határszéli harcok, a többi a Marne, Verdun, Flandria és Elzász-Lotaringia emlékének szentelve. A falon a híresebb csaták hadi jelzésekkel telerajzolt térképei. Számtalan, harctéren készült kép, köztük a legtöbb akvarell. Az egyik képet a belgiumi Ramskapelle-ből, 1915. augusztus 9-ről keltezik. Szürke égre feketén mered egy útszéli kereszt, a kereszt alatt az árokban ott fekszik a fölfeszített Jézus fehér teste, amelyet, úgy látszik, egy gránátlövés szakított le a helyéről. A háttérben egy romba dőlt falu. A romokat különös hajlandósággal választották témájukul ezek a harctéri festők. Az yperni városházán kezdve, az összelőtt építészeti emlékek egész sorozatát lehet itt fölhalálni.

Dekoratív leghatásosabb az utolsó, az Elzász-Lotaringia nevét viselő terem. Itt az egész mennyezetet elfoglalja egy rengeteg német zászló, amelyiknek az alapszíne élénk aranyárga, a zászló egész felületére rárajzolódik egy óriási német vaskereszt szívében a német sas. A lobogó alján még egy kisebb, sötétkék színű vaskereszt, alatta az alapítás évszáma: 1870. A szabadon maradt térségen ez a jelmondatt: „Gott mit uns.” A zászlóra tűzött fölírás elmondja, hogy ez a „Pavillon Impérial” lengett Elzászban a Château de Hohenkönigsberg ormain, amikor a Kaiser ott tartózkodott, és hogy ez a zászló jelképezte Elzászban a német uralmat.

Ebben a teremben különben a zsákmányolt lobogók dominálnak. Német vaskeresztes zászlók egymás mellett a falra kifeszítve, mindegyiken a fölírás, hogy hol, kitől zsákmányolták. Köztük az első porul járt Zeppelin zászlója, a Z. 8-é, amelyet Badonviller mellett lőttek le a háború első hónapjában, augusztus 22-én. Az egyik sarokban a német zászlókkal testvéri közösségben egy piszkos fekete-sárga s egy csillagokkal és félholddal díszített török lobogó. Mindmegannyi Arras mellett, 1915. szeptember 15-én került francia kézre. Még egy kis zászló ragadja meg a figyelmemet: a megkopott és bepíszkolódott német színek közepén a vaskereszt. A fölirat szerint ez egy tengeralttjáró, az UB 29 lobogója volt.

A Verdun emlékének szánt teremben a szoba közepén egy asztalon Párizs és környékének domborművű térképe. Ennél a hatalmas reliefnél azonban érdekesebb és jellemzőbb látnivaló akad abban a két vitrinben, amelyek közvetlenül az ablak előtt kaptak helyet. Első pillantásra olyanok ezek a vitrinek, mint egy zsidóvásárbolt pultja, ahol nagy összevisszaságban mindenféle akad. Német, osztrák és bolgár töltények, bajonettek, kézigránatok, német szükségpénzek és hasonló egyebek. A Párizst bombázó messze hordó ágyú lövedékének egy nagyobb repeszdarabja. Leesett a Rue François-Mironra 1918. március 29-én. Egy zöld papíroskötésű könyv, a címe: *Kompendium über Militärrecht*.

Ökölnyi, korhadtt faszilánk, amelyikről a fölírás azt mondja, hogy ez a Hindenburg berlini, tiergarteni faszobráról való, amelyet 1919 novemberében romboltak le. Vajon hogyan, milyen utakon keresztül került ide ez a forgácsdarab? „Décorations des Autrichiens attaqués au Monte-Tomba (Italie)”. (A Tomba hegyen, Olaszországban megtámadott osztrákok kiüntetései.) A támadás napja 1917. szeptember 30. Egy Károly-kereszt. A Bosznia okkupációja alkalmával kiadott emlékérem. És egy kis vitézségi érem. Az ember elszoruló szívvel vizsgálja: vajon nem jó magyar fiúk vére tapad-e hozzájuk?

És még egy olyan vonatkozás, ami bennünket érdekel, ez azonban most már sokkal vidámabb. Az első terem falán vászonszalagra festett fríz fut körül. Háborús karikatúrák, amelyek közül az első költi föl a figyelmünket. „Hic bellum declaratum est cum barbaris.” (A barbároknak megüzenték a háborút.) Így szól a fölírás. Az előtérben a frígiai sapkás francia nő, az egyik kezében pallas, a másikban a fej levágásához szükséges tőke, háta mögött a gall kakas, amint ágaskodik, s hatalmasan, széttártott csőrrel kukorékol. A nővel szemben csukaszürke egyenruhában Vilmos császár összefont karal, dacosan áll, a bajusza borzasan és fenyegetően mered az égnek. Vilmos császár háta mögött a német trónörökös nagy sietve elvezeti a veszedelem színhelyéről Ferenc Józsefet, aki osztrák tábornoki egyenruhába öltöztetett furcsa, törpe kis gnóm figura, egyik kezével a német trónörökös kezét fogja, a másikban kis sárgaréz trombita. A lába hosszú kardban csetlik-botlik, a fejében nagy, fekete csákó, amelyik egészen a füléig süpped. Öreg, ijedt arcán fehér pamacsban lógó, lekonyult, vastag ősz bajusz. A következő figura az osztrák kétféjű sas, amint határtalan rémülettel nyújtogatja mind a két nyakát, körmös lábát menekülésre emelgeti, és vedlett tollait hullatja. Egy torzképbe néha belefért egy egész korszak jellemzése. Tömörebben nem lehetne kifejezni, hogy a világháború kitörése idején hogyan látták és mennyire becsülték a Monarchiát a franciák.

Az Hôtel des Invalides-nak az Esplanade-ra nyíló frontján, a mellvéd mentén a régi napóleoni ágyúk között is a németektől zsákmányolt ágyúszörnyetek sorakoznak. A régi bronzcsövek kecses lejtősödéssel vékonyodnak a végük felé, nemes vésés, gazdag domborműdíszítés rajtuk, egész felületüket ellepte a zöld patina. És köztük otrombán és szegényesen, csúnyán emelik hosszú, nyurga testüket az égnek a modern német ágyúk. Páncélzatuk összevissza horpadt, acélcsövük megrozsdásodott. Vannak köztük szomorú vaszsírfok, amelyeknek egész testét a csövükkel, a páncéljukkal, a lafettájukkal és egész gépezetükkel egyetemben sárga-fekete kockázás fedi, mert a modern

katonai optikusok fölfedezték, hogy ez a színezés rejti el a legjobban őket a földerítő aviatikusok szeme elől. Tarka ágyúk, rozsdás ágyúk, olyanok, mint egy útszélre dobott ócskavasraktár; csúnyaságuk, szegényességük csak szembeötlőbbé válik azzal, hogy a régi bronzöntő mesterek remekei közé állították őket.

Nagyon vegyes, zavaros érzésekkel hagyom el ezt a kis rögtönzött emlékgyűjteményt, ami bizonyosan csak csírája még a világháború később kialakuló múzeumának. A modern háború gyáriassága, sivár üzletszerűsége mutatkozik-e meg ebben a múzeumban is? Vagy túl közel vagyunk ma még a Marne-höz, Verdunhoz és az ilyen háborús trófeumok nem hatnak másképp, csak úgy, ha már rájuk rakódott egy kis patina? Nem tudom. Csak azt érzem, hogy ebben az egész kiállításban van valami olyas, ami a Párizsban megszokott nobilis nagyméretűséghez, nemes összhanghoz és finom szépséghez nem illik, valami naivan hetyke, zsidvásár módjára ízléstelen, kicsit parvenü, kicsit – hogyan mondjam csak? – poroszos.

Nem sokkal később a Madeleine tájékán kóborlunk. Körülkerüljük a nagyszerű korinthuszi oszlopsor négyszögét, a görög templom falába mélyedő fészkeikben végignézzük a kőbe faragott szenteket, apostolokat, és akkor a Place de la Madeleine-nek a Rue de Sèze felé eső sarkában a kísértő detektív figyelmeztet arra, hogy Lukács apostolnak hiányzik a feje. A csonka szobor fülkéje körül sűrű fehér foltok raja a falban. Azon a helyen, ahol állunk, csapott le 1918 kritikus tavaszán a német messze hordó ágyúknak egy gránátja, a gránát vitte el az apostol fejét, a gránát lyukasztotta rostává a falat.

És most itt, a zajos, pezsdülő város szívében jobban megértem, mint az Hôtel des Invalides újdonsült múzeumában azt, hogy Párizs számára mi volt a háború, és Franciaország részére mit jelentett a győzelem.

(A német és az osztrák béke delegációk nyomdokain. – Saint-Germain. – Egy meglekelt koponya. – Versailles. – A németek rabsága. – Az az asztal, amelyen a békeszerződést aláírták. – Záporosó a saint-cloudi erdőben.)

... március 7.

Ma az országrontó, kegyetlen, erőszakos békék tövises országútján előttünk járó nemzetek béke delegációinak a nyomdokait követtük.

Először Saint-Germain.

Borús ég alatt rohanunk át Párizs külvárosán, az autónk azután szédületes gyorsasággal vág neki az ázott mezőknek. Egy pillanatig Malmaison százados parkjának a kőfala mellett futunk, a kapu előtt két ódon kőoroszlán. Illik az ólmos fellegek borús árnyéka ehhez a kastélyhoz, ahol Napóleon második házassága után Josephin magányos özvegyi életét élte, és ahol ez a bús, szerelmes asszony meghalt egy évvel azelőtt, hogy a császár napja örökre leáldozott.

Húsz perc múlva már ott állunk a modernizált régi királyi kastély előtt, ahol az osztrák delegátusok végigélték az internáltság napjait. Kívülről megmutatják nekünk a kastélynak azt a szárnyát, ahol lakást kaptak, bejárjuk azt a parkot, ahol szabadon sétálhattak, és megállunk azon a teraszon, amelyikről unalmas remeteségük közben bizonyára gyakran néztek vágyódva Párizs felé. A vidék halmos domborulata elzárta szemük elől a várost, egy magaslat mögül csúfondárosan mutogatta nekik fejét az Eiffel-torony... Bizony kevés szabadságuk volt itten, csak egyszer-kétszer mehettek be szigorú ellenőrzéssel Párizsba, és szívesen igazat adunk a kísérő detektívnek, aki ebből az alkalmából újra hangsúlyozza előttünk:

– Eddig még egy delegáció sem élvezett olyan nagy szabadságot, mint az urak!

A kastélyban történelmi múzeum. Legmaradandóbb emlékek egy Krisztus előtt élt gall harcos koponyájának a képét hozzuk el magunkkal, akinek a feje búbján kőbaltával ütött hatalmas lék. Kétezer év előtti erkölcs: előbb megölték, azután kirabolták egymást az emberek. Vagy ez az erkölcs kétezer év alatt sem változott?

Saint Germaintól Versailles-ig újra nyaktörő iram. Zsendülő zöld rétek. Fehér virágba, rózsaszínű bimbózásba borult gyümölcsfák. Szép, rendszeren

bevetett földek, amelyekben most csírázik a kenyeret ígérő mag. Az egyik táblán vasárnapot nem tartva szántogat egy vén paraszt. Pompás gyümölcskertek, amelyekben szabályos sorokban állnak a karvastagságú gallyakra hízott, mértani pontossággal megnyesegetett törpe fák. Egy-egy ódon kastély körül kilométer hosszúságra fut mellettünk a repkénnyel borított kőfal. Majorok udvarán nyugodtan kérődző tehenek, sok aprómarha. Óriási kétkerekű taligák maradnak el mellettünk, amelyeket libasorban befogott két-három, néha négy oszlopos lábú mecklenburgi ló vontat. Kis falvak, ódon, emeletes házak, a kertekben művészi kényszerrel sövénynek futtatott vagy lugasnak nevelt gyümölcsfák. Sok száz éves kultúra, szakadatlan munka, nyugodt, békés gazdagság. Szegény magyar Alföldünkön vajon maradt-e eke, amivel szántsanak, van-e még ló az iga számára, akad-e majorság a tanyaudvarokon?

És Versailles. A Napkirály kastélyának déli toldalékszárnnyában laktak a németek. Ezek már egyetlenegyszer sem voltak benn Párizsban, azt az újságíró, aki egy ízben engedély nélkül beszökött, toloncúton küldték haza a határra. Amikor a mesterségesen nyírott bokrokkal szegélyezett teraszokon sétálgattak, vigasztalta-e őket az, hogy körülöttük teljes nyári pompájában virult a királyi park? Aligha, mert ha visszafordultak a kastély felé, annak a híres tükörteremnek, a Galerie des Glaces-nak az ablakait látták, amelyikben 1871-ben a német egységet megkoronázó, dicsőséges első versailles-i békét aláírták. És valahányat léptek, minden lépés XIV. Lajost juttatta eszükbe, aki először vette el tőlük Elzász-Lotaringiát.

Benn a kastélyban, a történelmi képtárban egy új portré: rossz színész kullisszahasogató pózában a híres revánshirdető Déroulède, aki meghalt abban az évben, amikor az első versailles-i békét megbosszuló világháború kitört. És még egy újság: az egyik királyi terem közepén egy masszív Louis Quinze asztalon új felírás hirdeti, hogy ezen az asztalon írták alá azt a békét, amelyik megvalósította Déroulède álmát, és a franciáknak visszaadta Elzász-Lotaringiát.

A saint-cloudi erdőben záporosó ér utol bennünket. Sok kilométer mélyen benn a rengetegben a vasárnapi kirándulók riadtan bújnak össze egy-egy fabódé eresze alatt. Ázott futballcsapatok mint a kiöntött ürgék menekülnek a tisztásokról, családapák, mialatt a karjukba gyerek, asszony csimpaszkodik, erőlködve tartják fejük fölött az esernyőt. Száz és száz irigy szem kísért bennünket, amikor a fölhúzott ernyőjű autóban teljes sebességgel robogunk Párizs felé.

(A francia nemzeti kölcsön plakátjai. – A béke és nemzeti újjáépítés kölcsöne. – A szövetségesek és a francia kölcsön. – Franciaország közgazdasági sebei. – A német hadikárpótlásban nem reménykednek többet. – Egy megváltás van: a munka!)

... március 9.

A párizsi utcára új színt és új motívumot hoz a tömérdek és napról napra szaporodó kölcsönplakát. A Boulevard des Capucines-en egy épülő ház állványán kifeszítve két emelet magas és harminc méter széles óriási fehér vászon, amelyen kétméteres betűk ordítva hirdetik:

„Emprunt de la Paix”. (A béke kölcsöne.)

És azután mellette kétoldalt a felhívás:

„Souscrivez à l'emprunt!” (Írjátok alá a kölcsönt!)

Minden egyes bank külön-külön csinálja a maga agitációját. A legtöbb pénzügyi intézet épületének a homlokzata nemzeti zászlók és kék-fehér-piros dekorációk díszével igyekszik a kölcsön jegyzésére hajlandó hazafiakat az irodáiba becsábítani. A falakon pedig valóságos özöne a bankok egymással versenyző plakátjainak. Az új kölcsön már nem a háború, hanem a béke, a munka, az újjáépítés és a nemzeti újjászületés kölcsöne lesz. Ezt a gondolatot variálják a mindent eltemetéssel fenyegető falragaszok. Az egyiken például vörhenyes reflexfényrel megvilágított mezítelen felsőtestű ember hatalmas kalapácsot emel. Ez azonban nem a rombolás kalapácsa, mint a magyar vörös emberé, hanem az alkotásé, mert a felírás ezt mondja: „Pour forger une France puissante, souscrivez à l'emprunt!” („Jegyeztek kölcsönt egy hatalmas Franciaország megteremtésére!”) A másik plakáton piros mezőben fehér ruhás nő ültet el a földbe egy gyenge palántát. A Crédit Lyonnais szimbólumait a földműveséletből veszi. Az egyik falragaszon szántó paraszt figurája, aki, mielőtt a haragosbarna földön két ökre után ballag, jókedvűen lengeti kalapját az ég felé. A másikon kapával a vállán munkájából hazafelé tart a földműves, közben magához öleli a feleségét és a kisfiát. A plakát egyik sarkában óriási betűkkel ez a szó olvasható: „Pax”!

A Compagnie Algérienne plakátján „1920” fölírású nap szórja fényét egy indulásra készülő nagy tengeri hajóra. Nehéz kitalálni, hogy ez mit jelent. Azt-e, hogy a kolóniák megfeszített munkával sietnek az anyaország segítségére? Vagy azt, hogy Franciaországban nemsokára olyan magasak lesznek az adók és olyan nehéz lesz a megélhetés, hogy mindenkinek ki kell innen vándorolnia?

Egy plakát hallatlan ízléstelenségével kelti föl a figyelmet: aranyfrankok és ezüstfrankok gárdája gördül ismeretlen ellenség ellen rohamra, miközben a francia papirosbankjegyeket lobogtatják maguk fölött zászló gyanánt. Ez a plakát méltó társa a néhai budapesti hadikölcsönreklámoknak.

„Souscrivez à l'emprunt de la Reconstitution!” (Jegyeztek az újjáépítés kölcsönére!) Pipacsokkal telehintett, erő kalászmegzőn virágos fejű női alak magához ölelve vezet egy kislányt. A háttérben komor sziluettel meredezik egy romba dőlt fal.

Vagy egy másik kép, hasonlóan szép és kifejező: egy női alak, aki a mezőn jártában tele marékmal szórja a jövő aratást ígérő magot.

És a pénzügyi vetélkedő versenyében megjelennek a szövetségesek is. A London County and Westminster Bank palotáján magasra nyúló kéz az angol zászlót összefogja a francia zászlóval. „Unis dans la paix!” (Egyek a békében!), mondja a felírás. A Guaranty Trust Company of New York plakátján óriási kőköcskát szállít talyigán egy munkás. Ez is nyilvánvalóan az újjáépítés nagy munkáját akarja jelenteni. Az embernek azonban rögtön az jut eszébe, hogy az Egyesült Államok már régen visszavonult az újjáépítés közös munkájától, az angolok pedig hosszú idő óta nem egyek Franciaország érdekeivel. Az angol pénzügyi valóságos hadjáratot visel a francia frank kurzusa ellen. Az angol diplomaták a török hagyaték fölött minden percben összekaphatnak a francia politikusokkal. Az angol katonák Szíriában pedig máris levonják a francia és angol ellentét következményeit, aminek egyik jele az is, hogy letartóztatták és hosszú időn keresztül fogva tartották a francia kormány egyik odaküldött ágensét.

Az egyik plakáton nyitott könyv előtt áll az ismert piros frígiai sipkás női figura, háta mögött a gall kakas, a könyv nyitott lapján hosszú listája azoknak a céloknak, amelyeket az új kölcsönnek kellene szolgálnia.

Akármilyen hosszú ez a lista, bizonyos, hogy nem sorol fel minden célt és minden szükségletet. Győztes ország aligha vérzett még a finansziális sebeknek olyan sokaságától, mint ma a Francia Köztársaság. A költségvetésben nagy deficit, megsokszorozódott kiadásokkal szemben megcsappant adójövedelem, ehhez járul a papírpénz nagy bősége, a tönkrement vidék

helyreállításának szörnyűsége terhe. Valamikor azt hitték, hogy mindezt a terhet a német hadikárpótlásból sikerül fedezni, anélkül, hogy a francia állampolgárokat túlságosan meg kellene terhelni. Ma azonban már mindenki tudja, hogy ez elhibázott számítás volt: a kegyetlen béke szörnyű terhével megnyomorított Németország a maga életét is alig bírja tengetni, nemhogy Franciaországot tudná megváltani a maga pénzügyi keresztjétől. Ezzel függ össze a francia frank kurzusának állandó és következetes hanyatlása. Az új francia hadikölcsön célja az volna, hogy az elmaradt német milliárdokat pótolja, az egészségtelenül elszaporodott francia papírpénz fölöslegét a forgalomból bevonja és megsemmisítse, a legszükségesebb hiányokat fedezze és a nemzeti termelő munkát megindítsa. Ezért a reklám nagy dobverése, ezért az ötszázalékos kamatozás ígérete. Az új kölcsönnek harmincmilliárd frankot kell behoznia.

Az egyik plakáton két izmos munkás nekifeszített rudakkal fölemeli egy sír beborító kőlapját. A sírból diadalmasan kiemelkedik a Franciaország újjászületését jelképező női alak. Ennek a plakátnak van a legtöbb szimbolikus értelme. Hiába a nagy győzelem dicsősége, Franciaországot a megfeszített izmokkal dolgozó munkáskaroknak kell még egyszer megváltaniok. Az a kérdés, hogy az az ember, aki a plakátokon szánt, az a másik, aki a kalapácsot forgatja, az a harmadik, aki a faragott követ szállítja az újjáépítés munkájához, az a negyedik, aki az indulásra kész hajó rakodását végzi, hajlandó-e arra, hogy ne csak a plakátokon dolgozzék, hanem az életben is, és megfeszített erővel részt vegyen az új javak és új gazdaságok megteremtésében.

E nélkül az Emprunt de la Paix akkor sem éri el a célját, ha sikerül összehozni a tervbe vett harmincmilliárdot.

(*Mi-carême. – Megválasztották a királynők királynőjét. – Az Hôtel de Ville előtt. – A várakozó tömeg. – Jön a menet! – Metz királynője. – A királynők királynője. – A többi kocsi. – A szállítási eszközök csődje. – A farsangi ünnep legmaradandóbb emléke.*)

... március 11.

A háború utáni Párizs lassan, tapogatózva próbálgatja a maga háború előtti életét. Huszonhárom nappal ezelőtt részt vettünk az első mardi gras ünnepségén, és láttuk, a város hogyan keresi régi vidámságát. Ez a vidámság akkor még gyermekcipőkben tipegett, mardi gras a háború után csak halvány árnyékát mutatta annak, ami a háború előtt volt. Párizs igazi, csapongó jókedvét, ami akkor hiányzott, talán meghozza ma a böjti napokat két egyenlő részre osztó hagyományos farsangi ünnep, a Mi-carême.

Az előkészületek már hetek óta folytak. A diáktestületek, a vásárcsarnokok, áruházak és különböző műhelyek munkáslányai sorban megválasztották a „királynő”-iket. És végül a „reine des reines”, a királynők királynőjének a megválasztása is megtörtént. Minden készen állt arra, hogy ma délből a Quartier Latinban, a Panthéon előtt megszerveződjék a fantasztikus díszkocsik menete, amelyik a régi szokásoknak és hagyományoknak megfelelően előbb az Elysée-palotába, azután a városházára kíséri a szépséges királynőket, s a szépek legszebbjét, a „reine des reines”-t.

Csak a déjeuner után mehettünk be Párizsba. A Champs Elysées-re későn érkeztünk. A menet elvonult, a királynők már megjárták az Elysée-palotát, ahol a köztársaság elnöke fogadta őket. A szépek szépjei most már valahol a grand boulevard-on keresztül haladnak útjuk végső célja, a városháza felé. Autóra ülünk és az Hôtel de Ville elé robogunk. Első pillantásra látjuk, hogy még idejében, sőt túl korán érkeztünk. A téren ezer és ezer ember várakozik nyugodt béketűréssel. Állást foglalunk szemben az Hôtel de Ville főbejáratával. Fönn, az épület tornyában az óra akkor ütötte el a fél négyet.

És állunk és várunk, és közben figyelő szemmel vizsgáljuk a tömeget. A téren még nincs kordon, a fekete áradat azonban, mintha mágnes vonzaná, úgy tapad ahhoz az útvonalhoz, amelyiken a menet meg fog érkezni. A tér többi része még aránylag üres. A tömegnek nincs különös, jellegzetes vonása vagy sajátos élete. Közönséges szürke kép – akár egy keresztmetszet abból a tömegből, amelyik valamikor Budapesten az igazi királyok és királynők

bevonulását várta. Két siheder, az arca előtt fekete álarccal, a kalapja köré tűzdelt piros-kék tollakkal törtet át a téren. Valahol a túlsó oldalon egy fehér eszkimónak öltöztetett fiúcska jelenik meg a tömeg feje fölött. A kezében színes papírkorbács. Az egész képben ennyi a farsangi elem. Az úttesten óriási söröskocsi tör magának utat az emberek között. A mecklenburgi lovak patája csattog a kövezeten:

– La reine! La reine! – kiáltja előttem egy kötött réklibe öltözött kövér kofa. A barátnője, aki mellette áll, vékony, kis termetű asszony, hiába nyújtogatja a nyakát, hogy valamit lásson. A megtermett kofa ezen a szívéből mulat.

Megint üt az óra. Háromnegyed négy.

Fölvonul a köztársasági gárda egy csapata, és elhelyezkedik a városháza előtt. Két kisfiú meg egy kislány fölmászott egy lámpaoszlopra. Kis lábuk alig fér el az oszlop kidudorodó, bütykös díszítésén, de a szokatlan látvány kellemes izgalomban tartja őket. Élénkek és jókedvűek.

– Még egy negyedóra! – mondja mellettem valaki. Egy rózsaszínű Pierette suhan át a tömegen. Nagyon szolid, szerény és illedelmes, nem szól senkihez, őt sem szólítja meg senki sem. Alig veszi észre valaki. Hol van a jókedvű álarcosok tömeges hancúrozása, kacagó jókedve?

Negyed öt. A köztársasági gárdisták két csoportra oszlanak. Az egyik jobb oldalon sorakozik és elzárja a Szajna hídját. A másik eltűnik a Rue de Rivoli felé. A tömegben ez új mozgást és kavargást okoz.

– La reine! La reine! – bolondítja a termetes kofa kis termetű barátnőjét. Fél öt.

– Még egy negyedóra! – kiáltja ugyanaz a hang, mint az előbb.

A körülállók most már hangosan nevetnek rajta. Hosszú látcsöttekkel a vállán sárga japáni áll a tömegben. Unott flegmával a környezetét vizsgálja. A japáni háta mögött egy négy-öt éves kislány nyüögösködik:

– Mama! Mikor jönnek már?

A két fiú a lámpaoszlopon a kisleány orrát nyomogatja.

Háromnegyed öt. Az ég fenyegetően beborult.

– Még egy negyedóra! – kiáltozzák tízen is egyszerre, és jó akasztófa-humorral nevetnek hozzá. A lámpaoszlopon a gyermekek teljesen kimerültek, kis karjukkal kapaszkodva, fáradtan, mozdulatlanul csüngnek a tömeg feje fölött. Öt óra. Az Hôtel de Ville főbejárójánál megjelenik egy díszruhás portás és néhány feketebe öltözött úr. A Président du Conseil municipal készülődik arra, hogy a királynőket fogadja. Új mozgalom, új reménység. Talán most már mégis jönnek! De nem! Percek múlnak, és semmi sem változik. A japáni barátságot kötött a kisleánnyal, széles mosollyal nagy lapátfo-

gait mutatja, és csokoládéval kínálja. A lámpán a gyerekek elmarjult lábukat emelgetik. A kislány bágyadtan szorítja arcát az oszlophoz. A tömegre ritka szemű eső permetez.

Végre fél hat felé a Rue de Rivolinál lóháton föltűnik egy szakasz köztársasági gárdista. Most már igazán jönnek! Zúgás fut végig a tömegen. Az emberek fölállnak a székekre. Magasra emelt gyerekek jelennek meg a tömeg feje fölött. A lámpaoszlopra nézek. Már csak a két fiú van ott. A kislány eltűnt, elveszett a nagyok tömegében, akik eltakarják előle az egész parádét. Nem bírta szegényke tovább erővel...

Pedig a kép most kezd kibontakozni. A szemetelő eső elállt. Derengő fény önti el a teret. A foszladozó fellegek vékony fátyolán átszűrte halvány sugárzásban a tér bal sarkában megjelenik egy szakasz lovas. Köztársasági gárdisták. És félköríves kanyarodással elvonulnak az Hôtel de Ville előtt. A nyomukban réz trombitákon lármás harsonákat fúj egy történelmi ruhákba öltöztetett zenekar. Azután a különböző diáktestületek felvonulása. A fejükön más-más színű szalagokkal övezett sapka. És festői összevisszasága a hosszú nyélen lobogó apró zászlócskáknak: piros, sárga, zöld, lila selyemdarabok szárnya verdes a levegőben. S az egyszínű zászlók közt a legmerészebb színkombinációk: zöld és fekete, ezüst és lila, sárga és kék, piros és sárga. Egy halálfejet mutató fehér posztóálarc, a fején bohócsipka; nagy, piros nyelve messzire kilóg a szájából. Megint egy rezesbanda.

És azután feltűnik az első farsangi kocsi. Nagy stráfszekéren két csonka tornyával a Notre-Dame miniatűr mása. Ájtatos papocska és egy rakoncátlan piros ördög, középkori ruhába öltöztetett alabárdosok tömege a kocsin. Két torony közt az erkélyen elzászi kosztümbe öltözött, gyönyörű leány. Kék és fehér színek festői keveréke rajta, dús fekete haja, szépen ívelt szemöldöke; mosolyog és integet. Új királynő Mi-Carême díszmenetében: Metz királynője. A tömeg tapsol és éljenez, ezer kéz integet a szép lány felé, aki még német alattvalónak született, és akit – szülőföldjével egyetemben – a győzelmes háború hódított vissza Franciaország számára. A kocsi megáll. Tíz kéz nyúl a szép királyné felé, aki könnyű szökéssel lenn terem az erkélyről. A kocsi nyomában tipegve ugrándozik és bolondozva a fejét rázogatja egy diákcsapat. A királynő csókot dob feléjük, leugrik a kocsiról, és néhány úr kíséretében eltűnik a városháza belsejében.

A tömeg üdvívalgása kíséri. S ez a rivalgás most már fokozódik. Pokoli zenebona. Egyszerre három zenekar három különböző nótája harsog a téren. Megérkezett a legszebb, legnagyobb kocsin a „reine des reines”, a szép királynő legszebbje, Mademoiselle Lucile Bataille, sztenográfuskisasszony

egy nagy hotelben. Mint a szállodai munkások „reine”-jét választották meg a királynők királynőjévé. Hat ló vontatja a fogatját. Minden bal oldali lovon cilindres csatlós. Fehér virággirlandok baldachinja alatt magas trónusán ül egy szépséges szőke lány, nagy szeme, merészen fitos orra, nevető szája. Nehéz selyemruha, fehér hermelinnel szegélyezett fehér selyempalást rajta, a kezében cirádás gömbfejjel díszített, dúsán aranyozott királyi pálca. Az egész szekeret oszlopos fehér rokokó korlát futja be, a trón mennyezetéről virággirlandok húzódnak a mozgó virágoskert elejére. A korláton belül az udvaroncok és udvarhölgyek nyüzsgő sokasága.

A királynők királynője is eltűnik az Hôtel de Ville kapuján.

És azután sorban érkeznek a többiek. Piros béléssű, hatalmas fehér napernyő alatt, zászlódíszes kocsin a pékmunkások királynője. Majd a menet legmulatságosabb kocsija: gumikerék között óriási deszkaláda, a deszkaláda két-szeres életnagyságban nagy fülű, borotvált képű figura ül, keze automobil kormánykeréken. A furcsa autó elé kötve rongyokból készült kis kuvaszkutya, mintha ő húzná az egész rozoga alkotmányt. Ez a kocsi a szállítási eszközök krízisét csúfolja. A mozisínészek és cinemavállalatok munkásainak a kocsiján általános derűtlenség fogadja egy közkedvelt párizsi mozisínész két-szeres életnagyságban készült torzított mását. A távolban két rengeteg fekete oroszlánjával még feltűnik egy cipőfénymágyár reklámkocsija. És ezzel vége. A tömegben csaldódt zúgás: Ennyi az egész? Valóban csak ennyi. A tért szorongásig elfedő embertenger sodró folyamokban örvénylik már az ide nyíló utcák torkolata felé. Mindez szürkén, csendesen, hangosabb szó, kacagás, móka nélkül. Imitt-amott egy-két elszánt ember, aki jelmezbe öltözött, s most a kíváncsi vasárnapi tömeg között nagyon kényelmetlenül érzi magát. Három álarcos prérirabló – bojtokkal díszített széles karimájú kalapjában egykedvűen kapaszkodik föl egy túlsúfolt villamosra. A mi számunkra már nincs hely a kocsin. A metróvasutak bejárói előtt sorban állnak az emberek. Ez a végtelen „queue” lenn kezdődik a föld alatti folyosók korlátjai előtt, s a lejárólépcsőkön föl, messze elhúzódik az aszfalton. Az omnibuszok lépcsőjén is fürtökben lóg az ember. Autótaxi sehol a láthatáron... Egészen reménytelen a helyzet. És legalább kilenc kilométeres messzeségben vagyunk a Château de Madridtól. A több mint kétórás ácsorgás alatt eltörődött testtel nekivágunk a túlsúfolt utcáknak. A Place de la Concorde tájékán végre sikerül egy autótaxira találnunk. Azt hiszem, erről a Mi-Carême-ről a szállítóeszközök csődje lesz a legmaradandóbb emlék.

– Nem uram! – mondta nekem később egy párizsi bennszülött. – Ez nem volt az igazi! Régen ilyenkor tobzódott a város a jókedvtől, az utcák

tele voltak jelmezes emberekkel, akik kifogyhatatlanok voltak a tréfákból és a bolondságokból. Most a serpentint és a konfettit eltiltották. És az emberek is valahogy mások. A nagy drágaság, a folytonos bizonytalanság, sok-sok gyászoló család... Kinek van ma kedve a bolondságra?

– Persze, persze!... A háború! – jegyzem meg erre.

Az én emberem erre méltatlankodva válaszol:

– Ha elvesztettük volna a háborút, igen, megérteném. Mais nous sommes les vainqueurs, Monsieur! (De mi vagyunk a győztesek, uram!) És mégis ez a nyomorúság!

Ebben a méltatlankodó hangban benne volt az a csodálkozás, nyugtalanság és fölháborodás, ami ma a soha nem látott, példátlan győzelem után egyik legjellemzőbb vonása a „victoire” eredményében csaldódt francia léleknek.

(A *Le Temps* híre a magyar békeszerződésről. – Nem változtatnak a föltételeken? – Szabadulni szeretnénk a romlott haltól és a fagyasztott hústól.)

... március 12.

A *Le Temps*-ban ezt olvassuk: „A Legfelsőbb Tanács ma elhatározta, hogy nem változtat a magyar békeszerződésen. A Legfelsőbb Tanács döntését néhány napon belül fogják közölni a Párizsban levő magyar delegációval.”

Erre a hírre megint elborultak az arcok a Château de Madridban. Ma estére minden bizakodó hangulat eltűnt a magyar delegációban, lemondó megadás lett úr a lelkek fölött.

Tehát hazamegyünk! Ez az egyetlen gondolat az, ami átmelegíti és föl-deríti a lelkeket. Már több mint egy hónapja vagyunk távol hazulról. Több mint egy hónapja élünk a Château de Madrid klastromi egyformaságában. És tegyük hozzá, a Château de Madrid fertelmesen rossz konyháján, ami nem kevésbé járul hozzá ahhoz, hogy hazafelé kíváncsozzunk. Már megelé-veltük a tömérdék romlott halat és argentinai fagyasztott húst, amit itt drága pénzért megettetnek velünk. Szép sorrendben mindnyájan betegek is voltunk tőle. Azt hiszem, ma már mindnyájunk fülében csábítóan hangzik ez a szó, hogy: haza!

(„Air express”. – Légi forgalom Párizs és London között. – Egy utazás két óra tizenöt percig tart. – A Kapp-féle puccs híre és annak hatása Párizsban.)

... március 13.

„Air express”, ezt olvasom a Rue Royale egy üzletének a kirakata fölött. Alatta egy írás, amelyik azt mondja, hogy ez a légi expressz két óra tizenöt perc alatt futja be az utat Párizs és London között.

Bemegyek az üzletbe, és érdeklődöm az első légi járat föltételei iránt. Megtudom, hogy déli tizenkét óra harminc perckor Londonból is, Párizsból is elindul egy-egy kétfedelű légi omnibusz, és ugyanabban az időben: két óra negyvenöt perckor érkezik meg a céljához. Egy utazás ára 800 frank, oda és vissza 1400. Minden utas hétkilós csomagot különdíj nélkül vihet magával, ezen felül minden kilóért nyolc frankot fizet, de huszonöt kilónál többet senki sem vihet magával.

Megmutatják nekem a hatalmas biplán képét.

Mialatt ezt a képet nézem, intenzív vágy száll meg, hogy a gépen én is rajta üljek, Bleriot első, szenzációs útját követve, Londonba repüljek. Londonba, ahol most, éppen ezekben a napokban dől el a magyar végzet... Azonban gyors fejszámítás után megállapítom, hogy ezernégyszáz frank, az a mai valutáris viszonyok szerint körülbelül huszonötezer korona.

És erre egy kicsit lelohad a kedvem.

Különben sem hiszem, hogy a Château de Madrid – egyébként igazán nagyon előzékeny – parancsnoka, Henry ezredes megadná az engedélyt ehhez a kis kiránduláshoz.

Azt azonban elhatároztam, hogy kimegyek, és Le Bourget-ban megnézem az Anglia és Franciaország között röpködő légi madarak állomását.

A ma délutáni lapok nagy, szenzációs betűkkel közölrtek a berlini puccsról szóló első jelentéseket. Minden újság a porosz militarizmus visszatértét látja Kapp első sikereiben. Az ijedtebb cikkírók már Vilmos császárt képzelik a trónra, s egy új háború lehetőségét emlegetik. Az a detektív, aki ma velem volt a városban, elborult arccal olvasta végig a berlini híreket.

– Nos! Mit szól hozzá? – kérdezte azután tőlem.

Egy kávéház teraszán ültünk, s akkor már percek óta élveztem azt a nyugtalanságot és megdöbbent izgalmat, amelyet a körülöttünk fölsikerítően

ordítózó rikkancsok szenzációja a párizsi publikumból kiváltott. Fölébredt bennem a káröröm, a megtiport, agyongyötört, legyőzött népek iránt érzett szolidaritás.

– Ha a katonai párt újra hatalomra jut Németországban, egész bizonyosan megtagadja a békeszerződés végrehajtását – feleltem. – Hiszen a lehetetlen föltételekkel önök úgylis túlfeszítették a húrt. És akkor kezdhetik előlről a háborút!

A detektív nagyon komolyan megcsóválta a fejét:

– Igen! Kezdhettek előlről a háborút! – mondotta ő is. És nagyot sóhajtott hozzá.

A detektív aggódó, megrökönyödött arcáról a teraszon levő többi aggódó és megrökönyödött arcra pillantottam. Alig hiszem, hogy ezek az emberek valami nagy lelkesedéssel és hazafias fölbuzdulással fogadnának egy új háborút!

(Várjuk az antantválaszt. – Kifogások a Château de Madrid konyhája ellen. – Apponyi és a hal.)

... március 14.

Teljes bizonytalanságban vagyunk a Château de Madridban. Mindennap várjuk az antant jegyzékét, és mindennap csodálkozunk rajta, hogy még mindig nem érkezett meg. Azt hiszem, már a legerősebb optimisták sem hiszik azt, hogy a végzet beteljesedése sokáig várásson magára.

A delegáció panaszt emelt Henry ezredesnél a rossz élelmezés miatt. Valamivel jobb lett a dîner és a déjeuner. Az adagok azonban nem növekedtek meg. Különösen az hors d'oeuvre-hez adott szardíniákat számítják ki kínos pontossággal. Pedig talán ez a legélvezhetőbb falata a menünek. Ebből az következik, hogy aki nem jelenik meg pontosan az asztalnál, annak már nem jut a halból, a többiek eleszik előle.

Ma délben Apponyi Albertnél voltam. Pár perccel egy óra előtt Apponyi kivette az óráját, és fölemelkedett a helyéről:

– Kedves doktor úr, nagyon fogok örülni, ha szerencsém lesz délután. Most azonban már menjünk le az étterembe, mert megeszik előlem a halat.

Amiből két dolog világos. Az egyik az, hogy demokratikus egyenlőséggel az Apponyi asztalánál sem szabják nagyobbra a porciót. A másik pedig az, hogy ha egyszer már megették előle a halat, Apponyi sem elég hatalmas a Château de Madridban ahhoz, hogy másikat szerezzen magának belőle.

(A Le Temps nem mondott igazat. – Az antant még mindig tárgyalja a magyar választ. – Új reménységek. – A Kapp-féle puccs rontotta a kilátásainkat.)

... március 15.

A francia félhivatalos tudósító, a Havas ügynökség ma ezt jelenti: „A nagyköveti konferencia folytatta a békeszerződésre benyújtott magyar észrevételek tárgyalását.” Ebből az következik, hogy a komoly és a francia külügyi kormányhoz közel álló Le Temps – bár félhivatalos forrásra hivatkozott – nem mondott igazat, amikor pár nappal ezelőtt azt jelentette, hogy a magyarok a legközelebbi napokban megkapják az antant végleges választ.

Mit jelent ez? A Le Temps rossz információkat kapott? Vagy az utolsó pillanatban történt valami fordulat? Új reménysugár? Lehet? Európának, a világbékének annyi érdeke fűződik a Magyarország ellen tervezett igazságtalanság enyhítéséhez, hogy a legutolsó pillanatig jogunk van a reménységhez.

Bárha megállapítható, hogy a berlini események nem használtak a mi ügyünknek. A Le Temps azt a tanulságot vonta le a Kapp-féle puccsból, hogy Németországgal nem bántak elég szigorúan. Hasonló szellemben ír a többi újság is. Ha a békekonferencia egy részében volt is némi engedékeny hajlam irántunk, a német ellenforradalom a szélsőnationalisták helyzetét erősítette meg, ezek pedig bennünk még mindig a porosz militarizmus örökre elkötelezett szövetségését gyűlölik.

(A Párizs és London között közlekedő repülőgépek állomása. – Fölrobbant katonai hangárok. – Négy utas indul Londonba. – A légi közlekedés alapelvei. – Fél év alatt nem volt szerencsétlenség. – Egy óriásgép indulása. – Egy londoni gép megérkezése.)

... március 16.

A Compagnie Générale Transaérienne igazgatóságától megkaptam az engedélyt arra, hogy jelen legyek a Párizs és London között közlekedő repülőgépek indulásánál és érkezésénél.

Gyönyörű szép tavaszi napon kirándulunk le Bourget-ba. A csatornát üzletszerűen átröpködő utasokat és csomagokat szállító gépek innen indulnak és ide érkeznek napról napra. Tizenöt kilométerre vagyunk Párizstól. Egész kis utazás idáig. Öreg falucska, amelyiknek a nevét is följegyezte a történelem. A főutat szegélyező ódon emeletes házak között véres harcot vívtak itt 1870-ben a francia és porosz katonák. A főtéren márványemlék örökíti meg a franciák hősiességét.

A Párizs és London között röpködő repülőgépek induló és érkező állomása a falun kívül fekvő katonai repülőtér. Ott, ahol ez a hangárokkal szegélyezett óriási aerodrom kezdődik, áll még egy monumentum, amelyik márványhomlokzatán ezt a fölírást viseli: „Honneur-Patrie”. Azoknak a francia katonáknak az emléke, akik a háború alatt pusztultak el itt a repülőtéren egy robbanás következtében, amelyik negyven kilométerre elhangzott és tíz kilométeren belül összetört minden ablakot. Sokan lehettek az áldozatok, mert a márványkripta falán csak ezredeik száma olvasható. Nem jutott hely mindannyiuk neve számára.

És amikor belépünk a repülőtér kapuján, négy év múltán még mindig a robbanás jeleivel találkozunk. Nagy, négyszögű darabon fekszik a föld, üveg- és palatörmeléken járunk, néhány összeégett repülőgép most is ott hever még azon a helyen, ahol tönkrement. A légiexpressz vállalatnak egy kis biciklis kifutófiúja elmondja, hogy óriási hangár állott ezen a területen. A robbanás 1916. május 16-án történt. Mi okozta, azt nem lehet tudni. Ennek a titkát magukkal vitték a halott katonák. Az explózió példátlan erejű volt, mert tömérdék bomba és egyéb robbanóanyag állt itt fölhalmozva. Sok repülőgép ment tönkre, közöttük hat olyan, amit a németektől vettek el.

– Les avions des Boches! – mondja a kisfiú. És amikor ezt a németeket gyalázó szót kimondja, sovány, szeplős gaminarcát furcsa fintorra torzítja.

A tér közepén hatalmas motorbúgás. Óriási kétfedeles gép száll a magasba, két szárnya között valóságos kis vagonot visz magával, a vagon ablakai mögött emberfejeket lehet látni. A szeplős gyerektől megtudjuk, hogy ez a Goliáth nevű gép, négy utassal most indult Londonba. Attól, hogy az indulást közelebbről nézzük, már elkéstünk: a Goliáth éles szögben emelkedik a magasba, arányai folytonosan törpülnek, észak felé útjában lassankint egészen elvész a szemünk előtt...

A téren azonban már egy egyfedeles kis barna gép próbálja a motorját. Ez is Londonba készülődik. A testében három egymás után következő nyitott ülés. A gép körül emberek forgolódnak és csomagokat raknak föl rá. A fehér papirosgöngyölegek már egészen betöltik a két hátulso ülést. Csak az első, a pilóta helye marad szabadon.

A vállalat egyik embere fogad, és megadja a szükséges fölvilágosításokat. Ez a gép csak postacsomagokat visz magával. A pilóta már a helyén van. A gép indul, rövid lendülés után fenn lebeg a levegőben és gyors irammal száguld a Goliáth után.

Kalauzum hosszú előadásba fog, hogy megmagyarázza a vállalat alapelveit. Szubvenciót kapnak az államtól. A repülőtér használatáért bért fizetnek a katonaságnak. A légi szolgálat biztonsága tekintetében nagy szerepet játszik a rádió és a meteorológiai vizsgálat. Minden gép elindulását és megérkezését rádiótelegram jelzi. Magán a gépen is van egy rádióállomás, amelyet a pilóta használhat. Azon az útvonalon, amelyik fölött a gépek elrepülnek, meteorológiai állomásokat szereltek föl, ezek minden indulás előtt megtelegrafálják az időjárásról, a légnyomásról, a szél irányáról és erősségéről szóló jelentéseket.

Újabb motorbúgás, száz lépésnyire tőlünk indulásra készülődik az elrepült Goliáth mása. A gép közelében egy második hivatalnok fogad. Megtudom, hogy tulajdonképpen két vállalat foglalkozik ma a Párizs és London közt való közlekedéssel. Ennek a másodiknak a neve: Messageries Aériennes et Handley Page Transport. Mind a két vállalat 1919 októberében kezdte meg a működését. Azóta – kivéve a legcsúnyább viharos időket – minden nap elindították repülőgépeiket London és Párizs között. És a gépek még mindig szerencsésen megérkeztek rendeltetési helyükre. Az már előfordult, hogy hirtelen időváltozás miatt egyik vagy másik gépnek útközben le kellett szállania. De szerencsétlenség még egyetlenegy sem történt.

Mialatt beszélgettünk, a hatalmas gép motorjai valóságos szélvihart támasztanak körülöttünk. A rengeteg méretű biplán két párhuzamos szárnya

tizenöt méterre nyúlik el egymás fölött. Két szárnya között zöld színű teste is körülbelül ilyen hosszú lehet. Az orra gömbölyűen letompítva. A testbe beépítve az utasok számára készült ötablakos vagon. Két ablak a szárnyak elé, három a szárnyak mögé esik. Hátul a kormányzásra szolgáló farok. Az utasok számára fenntartott hely két osztályra oszlik. Az egyiknek a bejárója egy csapóajtó, amelyik magasan fenn, a gép orra alatt a vagon fenekébe nyílik. Most, amikor a gép indulásra készülődik, ez a csapóajtó nyitva van, s egy kétméteres, hosszú, fehér létra nyúlik le róla a földre. A másik ajtó a szárnyak mögött az oldalba nyílik. A gép lejtőződő teste itt már közel hajlik a földhöz, néhány fokos kis hágcsó elegendő a közlekedésre. Mind a két szűk fülkében hat könnyű, fonottas szék az utasok számára.

A gép teljes magassága körülbelül négy méter lehet. Az egész súly négy, egy sorban álló és a szárnyak hosszában elhelyezett gumikeréken nyugszik. A készüléket két motor hajtja. A motorok a szárnyak között a gép testétől jobbra-balra állanak. A csavarok tömlő alakú vázban forognak, és ezek a motorházak is olyan nagyok, mint egy jóra való automobil. A pilóta helye egészen elől van, a gép orrán, szabadon.

Az előkészületek serényen folynak. A gépnek ma nincs utasa. A hátsó fülkét teljesen elfoglalják a csomagok, amelyeket az összetolt székeken zsúfolnak föl. Amikor a berakodással készen vannak, megjelenik a főnök, és az ajtót leplombozza. Ezt az ólompecsétet már csak az angol főnök fogja fölnyitni. Szeretném a gép első részét belülről is megnézni. Azt mondják, hogy erre csak a pilóta adhat engedélyt. A pilóta ebben a percben érkezik a helyszínre. Borotvált képű angol. A lábán magas, szőrmével bélelt botoscsizma. A csizmaszárnak a combot fedő része térdén alól visszahajtván. A fején párducbőr kucsma, aminek a két oldalán két fül formájú dudorodás. Ez furcsa, groteszk külsőt ad az egész embernek. A nagy csizmákban nehézkes lépésekkel közeledik, a hóna alatt lapos bőrtáska, fahengerre csavart térkép, és egy pár óriási kesztyű. A táskát, a térképet a földre dobja, és lassú, kényelmes mozdulatokkal hozzálát a kesztyűk föl húzásához. Amikor megtudja, mi a kívánságom, a fejével bólint, és megindul a gép orra felé. Az ujjával int, hogy kövessem.

Felmegyünk a létrán, átbújunk a kis csapóajtón, és benn vagyunk az utasok fülkéjében. Hat szék kettős sorban egymás mögött, körülbelül két méter magas, másfél méter széles és három méter hosszú helyiség. Csupasz falak, piszkos szürkeség körös-körül. Az egész fülke nem valami kényelmes és barátságos! Most azután át kell lépni a csapóajtó nyílásán, hogy egy keskeny résen keresztül kijussunk a pilóta helyére. A tágas bőrlülettől a kerek

kormányrúdig itt minden nagyon hasonlít egy közönséges automobil-vezető üléséhez. A földtől négyméteres magasságban vagyunk, mellettünk jobbról-balról örült zúgással kelepel a két légsavar. A motorok még csak a legenyhébb tempóban dolgoznak, de máris olyan szélvihart támasztanak maguk körül, hogy a kalapom majd lerepül a fejemről. A szörnyű zúgás közepette a pilóta fülembe ordítja a gépére vonatkozó adatokat. Tizenkét utast vagy másfél tonna súlyt tud magával vinni. A Rolls-Royce motorok egyenként 350 lóerősek, a gépet tehát 700 lóerő mozgatja előre. Óránkint 85 angol mérföldes távolságot tud befutni.

Elbúcsúzom a pilótától, aki megajándékoz a névjegyével. W. Laurence Hoge a neve, kapitány volt az angol hadseregben.

Végignézem az indulást. A pilóta a helyén. Mellette az ülésen egy mozgékony, maszatos képű inasgyerek, aki prémkucsma, bőrkabát, botoscsizma nélkül könnyedén, úgyszólván hajadonfótt vág neki az utazásnak. Mindekelőtt bezáródik a gép orrába fölvezető csapóajtó. Azután főlhúzódik és a gép vázához tapad a fehér létra. A gépkerekek alatt eddig háromszögű fatámaszték volt. A légsavar még gyorsabb forgásnak indul, két ember hosszú kötéllel elrántja a fatámasztékokat a kerekek alól. A motor fűlsiketítő zajt csap. A nehéz gép azonban még mindig nem mozdul a helyéről.

Most mintha pisztolysortűz ropogna, a légsavar megsokszorozza a körforgását.

Az aeroplán megindul, lassan, nehézkesen dőcög előre, a talaj hajlásain továbbkacsázva egyet kanyarodik, a hátát fordítja felénk, és gyorsuló irammal nekivág a mezőnek. Ezzel egyidejűleg benne vagyunk abban az örvénylő szélrohamban, ami a légsavarok nyomában támadt. A légnyomás egy pillanatra szinte megtántorít bennünket. Ahol a gép elnyargal, ott az aszott fű úgy borzolódik és úgy röpköd, mintha ki akarna szakadni a helyéről. Most még erősebb lesz a motorok munkája, a nehézkesen gördülő gép gyors futásnak ered és alig észrevehető hegyesszögben elválik a földtől. Lassan emelkedik, oldalra fordul, megkerüli a teret, és elrepül a fejünk fölött. A pilóta még egyszer búcsút int nekünk a magasból, és nyílegyenes vonalban elindul ő is észak felé, a többiek után. A magasban most már könnyedén és kecsesen szeli a levegőt, mint a fecskemadar...

A Compagnie Générale Transaérienne még négy csomagszállító egyfedeles gépet indít el a szemünk láttára. Azután pihenőidő következik. A Londonból induló gépek csak három óra után kezdenek érkezni. Közben időnk van rá, hogy a faluban megdezsónézzünk. Három óra után, amikor visszajövünk, a kapuban megint a szeplős kifutógyerekekkel találkozunk, aki a kezében

lobogtatja a londoni rádiót: Angliából egy óra negyven perckor elindult a társaság egy gépe, és egy utast hoz magával. Mikorára lehet várni a megérkezését? Körülbelül négy órára.

Egy óránk van rá, hogy a fejünk fölött röpködő katonai gépek szép, szabályos keringésében gyönyörködjünk. Sokan vannak, öt-hat aeroplán körözik egyszerre a levegőben. Föl sem tűnik köztük egy közönséges formájú, kétfedeles repülőgép, amint alig tízméteres magasságban elrepül a fejünk fölött, és földet ér a tér túlsó oldalán.

– Voilà! L'avion de Londres! – kiáltja a szeplős gyerek.

A londoni repülőgép megérkezett.

Az órát nézem. Még tíz perc hiányzik a kitűzött időhöz. A gép félkörös fordulót ír le a mezőn, azután légsavarával kalimpálva odakanyarodik az orrunk elé. A Transaérienne társaság teljes tekintélyét és hatalmát, úgy látszik, most csak a szeplős gamin képviseli. Előreszalad, hogy a pilótát üdvözölje. A pilótaülés háta mögött egy mozgatható üveges fedél borul a repülőgép egyetlen utasára, akivel szemben a másik ülés üres maradt. Az utas, csupasz képű, határozatlan korú angol, maga hajtja vissza a fedelet. A szeplős gyerek és a pilóta már mellette vannak, hogy segítsenek neki a leszállásnál. Az angol még mindig a helyén ül, kiad egy börtáskát, azután egy marékra való újságot és színes fedelű magazint. Úgy látszik, amíg a tenger fölött elrepült, átnézte a legújabb híreket, s valamelyik angol regényíró limonádéhistoriáját olvasta. Azután maga is leszáll a gépről, nagyot nyújtózik, leveszi a kabátját, fáradtságosan kihámozódik egy szűk ujjas mellényből. Újra fölveszi a hosszú, sarkig érő tavaszi köpenyegét, kezét fog a pilótával, fől száll a rája várakozó autóra. Mindez egyszerűen és természetesen, szinte unottan és közönségesen történik. Azt lehetne hinni, hogy ez az ember kényelmes kocsi-kázás után most érkezett meg a Bois de Boulogne-ból vagy a saint-cloudi erdősből. Csak egy gesztussal árulja el, hogy az utazása mégsem volt ilyen mindennapi kirándulás: lépten-nyomon a füléhez kapkod, egy ujjal belenyúl, rázogatja, piszkálja. Úgy látszik, a hirtelen légnyomáskülönbség következtében hatalmasan zúghat a dobhártyája...

Soha semmi és senki nem értette meg velem annyira, mint ez a Londonból ideröppent, unott képű, flegmatikus angol: a levegőt most már csak ugyan nyitva áll a közönséges, mindennapi közlekedés számára.

(A Worth szalon. – A bronzhajú nő. – Negyvenöt estélyi toalett. – Az Ezeregyéjszaka mesevilága. – „Ne beszéljünk az árakról!” – Tavasz ruhák. – Egy búcsúmosoly.)

... március 17.

Meglátogattam Worth szalonjait a Rue de la Paix-n. Párizs legrégebbi és legelső szabóműhelye. Az utcára két kirakat üvegtáblája közt keskeny kis üvegajtó. A cégtábla helyén ez az egyetlen szó: „Worth”, az ajtón selyemfüggöny, a kirakatok ezúttal teljesen üresek. Máskor sem sokkal több, mindössze néhány szörme vagy művészi ráncokban elomló kelmedarab szokott itt az üvegtáblák mögött lenni. Tüntető szerénység és igénytelenség.

Belépünk az ajtón. Otthonias, kedves szalon, feketébe öltözött kisasszonyok. Még itt is hiába keressük a kiállított toaletteket vagy az elárusításra szánt üzletek szokott berendezéseit. A főnök iránt érdeklődöm. Egy erősen deresedő fejű úriemberhez utasítanak, aki, amikor jövelelem célját előadom, a legszeretetremlőbb előzékenységgel fogad. Hogyne! Nagyon szívesen megmutat mindent, ami érdekel. A háború kitörése előtt sok jó vásárlója volt Magyarországon.

– Les Andrászi! Les Károli! – mondja rögtön a magyar név tipikusan franciás kiejtésével.

Az üzletből egy kis hátsó ajtón kimegyünk a lépcsőházba.

A lépcsőházból lift visz föl bennünket az emeletre. Az első emeleten, az utcai front egész hosszúságában a szalonok sora. A földig érő kirakatablakok mentében ajtó nélküli hatalmas nyílások kötik őket össze egymással. Székek és fotelek. Tükrök. Néhány közszemlére kitett toalett. A rengeteg sok helyiség szinte üresnek látszik, pedig minden jel arra mutat, hogy szokott arányaiban folyik körülöttünk az üzlet. A látogatás idejéül a délelőtti tizenegy órát választottuk. A párizsi mondének ilyenkor, déjeuner előtt szokták elintézni bevásárlásaikat. Az egyik szalonban két bundájába burkolózó hölgy ül a sarokban. Nyugodt türelemmel várakoznak. Szabásznők mennek el mellettünk, a karjukon átvetve viszik vissza a már fölpróbált toaletteket. Az ajtónyitások hosszú sorának legvégén egy fehér alakot látok, amint maga körül megfordul és fölemeli a karját. Az első pillanatra sok meztelenség és a testhez feszülő fehérség az, amit látok. Benyomásom az, hogy teljes negligésben leptünk itt meg egy hölgyet, aki ruháját jött fölpróbálni. De a következő

percben már fölismerem, hogy az a hölgy, aki olyan nagyon ruhátlannak látszott, tulajdonképpen grande toilette-ben áll előttem: egy manöken mutatja be valakinek a Worth-ház egyik legújabb kreációját. Pompás formájú fiatal leány, akinek a telt, ruganyos testén szinte megfeszül a fehér selyem estélyi ruha. A ruhától már derékban különválik a hosszú, két tenyér széles uszály. A leány nyakában négyszeres gyöngysor. A derék – édes Istenem! ilyen kevés szövet megérdemli azt, hogy komolyan ruhaderéknak nevezzük?! – elől is, hátul is merészen kivágva. A kivágás ék formája fedetlenül hagyja a leány domború mellkasát és formás hátát. A kar, a nyak, a váll csupa lágy, hajlékony vonal, formás meztelenség és harmonikus szépség. A selyem makulátlan fehérsége mintha tartó kelyhe volna az eleven test kerekded formákban kifeszülő, meleg vérrrel átitatott szépségének. A csillogó fehér keretben a bőr majdnem bronzszínűnek látszik, és olyan puha, hamvas, barna és sárga színvegyülék, mint az érett őszibaracknak a nap felé fordított oldala. Ez a bronzszínű reflex lehet, hogy a vörhenyes hajtól származik, a haj baloldalt elválasztva egészen simán, szinte sapkaszerűen borítja a fejet, és a füleket is eltakarja. A leánynak magas homloka van, görögös orra, szép ívű szemöldök alatt mélyen ülő, nagy, kissé ferdén vágott szeme. Ez az intelligensen csillogó japános szem egészen különös, érdekes kifejezést ad az arcának, amelynek a fehérségéből, mint a cseppentett vér, piroslik elő az apró, valószínűtlen kármin színben tündöklő kicsi szája.

Az én számomra ennek a fiatal leánynak a szépsége, aki egész életét azzal tölti el, hogy a boldog gazdagoknak készült drága ruhákat próbálja, van olyan fontos, mint a Worth legszebb toalettje. Hiszen a dologban az a legszomorúbb, hogy a legszebb toalett nem mindig jut el a legszebb asszonyhoz, sőt éppen ellenkezőleg! Worth toalettjei közül a legtöbb itt mutat a legtöbbet, a szép manökenek fiatal testén, nem pedig a báltermekben.

Sarkon fordulunk és megyünk visszafelé. A hátam mögött szalonról szalonra folytonosan hallani két kis láb tipegését és az egymáshoz verődő gyöngysorok ritmikus csörgését. A manöken megy vissza az öltözőszobába, hogy levesse a szép toalettet, és öt perc múlva már egy másikat vegyen helyette magára.

Visszaérkezünk abba a szalonba, ahol a két, bundájába burkolózó hölgy várakozik. Akkor lép hozzájuk az elárusító kisasszony:

– What do you want to see? (Mit óhajtanak látni?) – hallom a halk kérdést.

A választ már nem hallom, s így nem tudom meg, hogy az angol ladyk milyen céllal látogatták meg Worthot.

– Most be fogok mutatni negyvenöt toalettet – mondja a főnök, az én kedves és előzékeny kísérem. – Ez egy kis fogalmat ad önnek a legújabb divatról.

És végig az udvari részt körülfutó üvegezett folyosón, bevezet egy kis ruhapróbára berendezett szobácskába. A szobában semmi fölösleges dolog. Hatalmas tükör, oldalt tőle egy asztalka és egy fotel. Az egész földet szőnyeg borítja, és a túlsó sarokban két közönséges nádszék.

Leülök az egyik nádszékre. És alig helyezkedem el, megkezdődik a káprázatos, csodálatos fölvonulás. Negyvenöt estélyi toalett, a Worth-atelier legújabb remekműveinek bemutatása, gondosan összeválogatott, tökéletes formájú, szép francia leányok testén. Egy kicsit olyanféle volt ez, mint egy fejezet az *Ezeregyéjszakából*. Valaki az Aladdin csodalámpájával a kezében kívánhat magának ilyesmit. Vagy talán mégsem egészen az, mert ezek a látomások, amint megjelentek, máris eltűntek. A mindenható csodalámpa birtokában pedig mást is, valamivel többet, kézzelfoghatóbbat kívánna magának az ember...

Az első tünemény az a bronzhajú leány, aki mostanig a nyomunkban járt. Még mindig ugyanaz a fehér ruha van rajta, a fényes, atlaszfényű uszály hosszasan húzódik utána a szőnyegen. Most veszem észre, hogy a testhez tapadó és térden alul még jobban összeszűkülő szoknya alul behajlik, olyan lesz, mint egy törökös bugyogó. És ez a megfigyelés még közelebb hoz az *Ezeregyéjszaka* emlékeihez.

Az orientális vonatkozás különben az ezután bemutatott toalettek nagy részében is megmutatkozik. Mesebeli hercegnők lépnek be az ajtón, könnyű, kokett lépésekkel végigmennék a szobán, azután visszajönnek, megállnak a székem előtt, és lassú mozgásban körbefordulnak, hogy minden oldalról megnézhessem őket. És már el is tűntek, alig ocsúdtam föl, az ajtóban megjelenik a másik hercegnő. Szőke és barna lányok, mind egyformán szép, vállban széles, derékban karcsú, nyúlánk, arányos teremtmények. Az első fehér toalettet követi egy másik, egészen fekete, amelyen csak egyetlenegy színfolt van: az élénk, világoszöld színű öv. A testhez álló, rövid szoknya körül röpdösnek a könnyű fekete túllők, amelyek a csípő két oldalán csokorba rendezkedve hangsúlyozzák a női természetnek azt a kedves domborodását, amit nemrégiben még fűzőkkel leszorítva és agyonnyomorgatva igyekeztek elsikkasztani a deszkasima, lapos termetű hölgyeknek kedvező, zsák formájú, szűk szoknyák. A többi toalettől is azt kell következtetnem, hogy a szoknyák megrovidülése mellett a csípők érvényesülése az új divat legjellemzőbb vonása. Néha mintha kétoldalt a két csípőn a szoknya feltűrnédnek, maga az anyag,

amiből a ruha készült, rendeződik művésziiesen puffosodó ráncokba. Máskor átlátszó fátyszövetek csokra fodrozódik a szoknya aljától a csípő felé egyre szélesedő, függélyes hullámvonalban. És ezen a kiszélesedő alaplapon ül a test felső része, amelynek a formái szoborszerű vonalakkal ütnek át a vékony, simuló szöveten, vagy leplezetlen meztelenségükben mutatják meg magukat a rendkívüli mély, legtöbbször ék alakú kivágásban.

A negyedik vagy ötödik jelenség eltűnése után ismét előről kezdődik a sorozat. Újra viszontlátom a bronzhajú leányt. Most más toalett van rajta: fekete szatén szoknya, erről cikkcakkos rojtokban csüng le a fekete túllborítás. Gyémántos fénnel tündöklő öv, amelyik elől ívesen emelkedve élesen felszögesedik. Az öv szöges csúcsától indul ki a két váll felé két éles szögben szétszögölő fekete vonal: szalagok tartják kifeszítve azokat a tenyérnyi kis szövetdarabokat, amelyek a mezítelen hónaljak alá hajló szelíd lejtéssel elfedik a kebleket, anélkül, hogy azoknak a formáját túlságosan eltakarnák.

A bronzhajú lány most már ismerősen mosolyog rám. Amikor betanult pontossággal körbefordul a székem előtt, megkérdezem tőle:

– Nem nagyon unalmas és fárasztó dolog ez a sok öltözködés?

– Ah non, monsieur! – feleli a leány. – Ennyi szép ruhát viselni! Inkább nagyon is kellemes!

– És a szép ruhában szépnek lenni, ugye? – kérdezem.

A leány kedves mosollyal köszöni meg a bókot, és eltűnik. Aki helyette belép, teljesen begöngyölödött egy végtelennek látszó kétaraszos, széles, fehér selyemsálba. A sál lebomlik róla, a fehér sál és az ezüstsínű bélés egy darabig a levegőben kigyózik, azután odaomlik a tükör mellett álló fotelre. Arany, lila, zöld színekben tündöklök, sziporkázik előttem egy estélyi toalett. Ebben a ragyogó mezben a körülöttem tipegő, forgolódó nő olyan, mint egy gyönyörű, óriási pillangó.

Valamennyi ruha a színek két véglete között mozog. Vakító fehér és tompa fekete. Vagy egész szélsőséges élénk színek játékos szövetsége. Diszkrét egyszerűség, aminek a szolid egyhangúságát hirtelen, merészen, koketten, sokszor szinte szenzációsan töri meg egy-egy harsogó, eleven színfolt.

– Igen! Ebben a szezonban minden szín jó! – feleli a vezetőm, amikor erre valami megjegyzést teszek.

És ez a sokféle szín néha egészen vakmerő, különös formát ölt magára. Az egyik toalettet mályvaszínű virágöv teszi élénkké, egy másiknak a szoknyájáról pedig zöld levelek között pirosuló szőlőfürtök csüngnek alá.

A fölvonulás véget ért. Az atelier direktoránál az árak iránt érdeklődöm. A kedves kedélyű öregúr egyszerre két tenyere közé kapja a fejét, mintha az ő

feje fájna azok helyett, akik a Worth- műhely remekeit megfizetik, és tréfásan fölkiált:

– Les prix? Ujujujujuj! Tudja mit? Ne beszéljünk az árakról!

Látom, hogy a rokonszenves öregúr ezt a titkot csak az amerikai milliárdos hölgyeknek hajlandó elárulni. Nem faggatom tehát tovább. Inkább a tavaszi utcai ruhák iránt érdeklődöm. Az öregúr csupa szíves készség lesz megint:

– Akarja, hogy a kisasszonyok ezeket a ruhákat is fölpróbálják, vagy elég, ha kézben megmutatom?

Nem! Most már a világért sem akarom a hölgyeket fárasztani! Benyitunk tehát egy nagy terembe, amelynek a fala mellett körös-körül fut egy sehol sem végződő egyszerű, barnára festett szekrény. Itt őrzik a Worth-cég ruhakincseit. A szekrény több ajtaja nyitva, sokszínű sokféleség, ruha ruha mellett, éppen most akasztanak vissza kettőt a maga helyére. A szoba túlsó sarkában megismerem a manökeneket, akik az előbb a próbaszoba magányában mint mesebeli hercegnők meglátogattak. Most azonban már a saját egyszerű fekete ruhájukat viselik. Így várják azt a percet, amikor újra az ő jelenésük következik, s mint káprázatos szalondámák vonulhatnak föl valamelyik bevásárló hölgy kritikusan vizsgálódó szeme előtt.

A főnök megadja a parancsot, és egyszerre négy-öt kéz teregeti ki a szebbnél szebb utcai ruhákat és díszes pongyolákat a szemem előtt. Közben-közben megállítanak és megpörgetnek előttem egy-egy manökent, aki vagy most indul bemutató sétára, vagy most érkezett vissza róla.

E ruhák stílusa ugyanaz, mint a próbaszobában látott ragyogó toaletteké, csak persze más kivitelben, a fölhasznált anyag természete és a ruha célja szerint. Az orientális motívumok most még szembeötlőbbekké válnak, és az otthoni fogadóruhák között szinte egyeduralkodókká lesznek: a török bugyogós szoknyák mellett megjelennek a japán kimonóformák. A ruhaalakjak rövidek, összeszűkülők, a csípők hangsúlyozottak, és ezeknél a ruháknál a grande toilette-eken alkalmazott s már megemlített formákon kívül a hangsúlyozásnak hálás és gyakran alkalmazott eszköze támad a zsebekben, amelyek a szoknyák megfelelő helyén szélesen kítájtják vízszintes metszésű szájukat. A hatás kedvenc eszköze itt is a színkontraszt, viszontlátjuk az élővirág- és gyümölcsdíszeket, a kivágások a legtöbbször ék alakúak, melyek, az ilyen dekoltázshoz szívesen alkalmazzák a ruha szövetétől elütő színű Stuart-gallért. Az egyik ruha ujjába beleillesztve föltűnik egy darab hímzés:

– Hiszen ez a mi kalotaszegi varrottasunk!

– Lehet! – feleli a főnök egykedvűen. – A mi embereink minden múzeumot bejárnak, és minden olyan motívumot, ami megtetszik nekik, lemásolnak.

Elbúcsúzom tőle, melegen megköszönöm szívességét, s otthagynom a teli szekrények és a folyton sürgő-forgó kisasszonyok között. Amikor már a kilincsen a kezem és visszafordulok, a bronzhajú lány pillantásával találkozik a tekintetem. Most öltöztetik. Akkor kapcsolják be rajta egy fehér estélyi ruha derekát. A bronzhajú lány rám mosolyog. És nem tehetek róla. Ez a mosoly a legmaradandóbb emlékem a Worth-műhely *Ezeregyéjszakába* illő csodái között végzett fölfedezőutamról.

(Az autótaxik áremelése. – A közönség sztrájkol. – Túlzsúfolt villamosok. – A párizsi „lógósok”. – Párizs is túlzsúfolt város.)

... március 18.

Mától kezdve Párizsban kétszeresére emelték föl az autótaxi viteldíját.

És az eredmény?

Az eredmény az, hogy a közönség sztrájkol, gyalog jár, vagy villamoson. Az úttest közepén – ahol a párizsi bérkocsisok állomásoznak – mint a jobbra és balra áramló forgalom hosszú elválasztó vonala, vég nélküli sorban ácsorognak az utas nélkül maradt autótaxik. A háború óta a francia fővárosban a harctereken használt és azután olcsó áron elkótyavetyélt automobílok révén megsokszorozódott a gépkocsiforgalom. Ma ennek az örült keringésnek mintha megcsökkent volna a tempója, miután a szédítő körforgásból szembeötlően kikapcsolódtak a piros és zöldesszürke színekre festett taxik. Meddig tart a közönségnek ez a minden agitáció és szervezkedés nélkül keresztülvitt furcsa tartózkodása? Valószínűleg nem sokáig. A publikumnak az a része, amelyik ezt az alkalmatosságot használta, nem szívesen mond le a kényelméről. És ma Párizsban is bőven vannak azok, akik nagyon sokat keresnek.

Addig is azonban egyszerre megdagadt a villamosok és a föld alatt futó metropoliten forgalma. Ma már itt is lógnak a villamosokon az emberek, bárha megállapíthatom, hogy ezt a művészetet még nem vitték olyan tökélyre, mint a mi budapesti honfitársaink. Itt egyelőre szerényen beérik azzal, hogy a főlhágólépcsőn álljanak, és még nem fedezték föl, hogy az ütközőkön, a feliratos táblákon, sőt a kocsik számaiba kapaszkodva is lehet utazni. De azon az úton vannak, hogy nemsokára ezt is kitapasztalják. A földalatti vasutak csarnokaiban szédületes tolongás, különösen esténként, amikor a peronokra már csak csoportokban engedik be az embereket s a lépcsőkön szorongó tömeg orra előtt időről időre bezárják a bejárót. A metróvonatok hét-nyolc kocsiival, három-négy percenként érkeznek, és szédületes tempóban nyelik el a várakozó tömeget. Az utazóközönségnek ez a hallatlan arányokban áramló apálya és dagálya érteti meg velünk legrövidebb idő alatt azt, hogy ma Párizs is túlzsúfolt város, ahol a lakásínséget éppen úgy érzik, mint nálunk, s ahol a közlekedési eszközök napról napra közelebb jutnak ahhoz, hogy csődöt mondjanak.

És még egy hasonlóság: a párizsi közúti közlekedési vállalatok is amellett, hogy egyre több embert szállítanak, folytonosan emelik a viteldíjakat. A városházán éppen most tárgyalnak azon, hogy újra drágítják a metró-, villamos- és autóbuszjegyek árát.

Párizsban sem csupa öröm a szegény ember élete!

(Gróf Teleki Pál. – Világhírű földrajztudós. – Utazásai. – Egy ember – idegek nélkül. – Teleki Pál térképötletei. – Ellenforradalmi működése. – Tudományos optimizmusa. – Nyaktörő repülőút. – Munkája a békeidegációban.)

... március 19.

Középmagas, finom arányokkal fölépített, szikár figura. Könnyű, gyors és kerek mozdulatok. Mindig szigorúan korrekt öltözködés. A Teleki Pál megjelenésének ezek a külső formái. Az arc? A leírónak ezzel már nehezebbé válik a földadata, mint mindig, amikor szavakkal és magyarázatokkal kell megérintetnie valamit, ami különös és teljesen egyéni, anélkül, hogy pontosan meghatározható volna. Ritkuló haj, mozgékony, kifejezésüket folytonosan változtató vonások, angolosan nyírott bajusz, kissé mandulavágású, nyugtalan, csillogó szemek, sárgás árnyalatú barna arcbőr, metsző gúnyt és fölényt kifejező, mosolyra könnyen hajló, éles vonalakkal megrajzolt ajkak. Mindebben együtt van valami egzotikusan lebilincselő és érdekes, hogy úgy mondjam, egy kevés japános.

Ha beszélni kezd, az első szavak után még mélyebb és még tökéletesebb lesz ez az első benyomás. Okosan, könnyű folyással pereg ajkáról a szó, nagy tudatossággal és fölényességgel mindig csak azt mondja, amit éppen mondani akar, egy betűvel sem többet és nem kevesebbet. A nagy szabadság, a legelvontabb témákon is átszűrődő száraz humor és időnként gyilkos malíciában kicsattanó szellemesség csodálatosan élénké és élvezetessé teszik az előadását.

A nem mindennapi külső alatt pedig egy határtalanul sokrétű és értékes belső egyéniség. Hallatlan aktivitás és fölényes intelligencia, a tehetségek bámulatos sokoldalúsága. Világhírű földrajztudós. Ezt a hírnevet akkor alapozta meg, amikor kiadta nagy japáni atlaszát. Állandó meghívott tagja a különböző földrajzi kongresszusoknak. Arra a hetekig tartó geográfustúrára, amelyen a világ legkiválóbb szakemberei vettek részt, a Magyar Földrajzi Társaság őt és Cholnoky Jenőt találta a magyar földrajztudomány legméltóbb reprezentánsainak. Ez még a háború előtt volt. És Teleki Pál még ma sincs több, mint negyvenéves.

Egyáltalában nem szobatudós, a világot nemcsak a térképről és a könyvekből ismerte meg, hanem úgy, hogy újra és újra beutazta. Bejárta a Sár-

tengert, földrajzi kutatásokat végzett Afrikában. Elsőrangú vadász és kitűnő sportember: golfozik, teniszeznek, lovagol, vakmerő automobilvezető. Talán a sportoknak köszönheti azt, hogy nincsenek idegei. Akármilyen hajszás munkában van, türelmesen meghallgatja azt, aki háborgatja. És a hidegvére állandóan zavartalan. Hosszú időt töltött a harctéren. A Doberdón egyszer három nap és három éjjel állt egy előretolt pozícióban, ahol minden pillanatban számolni lehetett az olaszok támadásával, és a gránátok szakadatlan fűlsiketítő robbanással táncolták körül őket. Olyan ember, aki ott volt vele együtt, azt mondja, hogy Teleki Pál egy pillanatra sem vesztette el egykedvű nyugalmát, szemrebbenés nélkül nézte a gránátok robbanását. Később is, Szegeden, amikor a bolsevizmus alatt lelke volt a fehér ellenkormánynak, bár sokszor híre jött annak, hogy a vörösök merényletet terveznek ellene, sohasem engedte meg azt, hogy detektívek kísérjék.

– Mire való az? – szokta mondani. – Nagyobb baj nem történhetik az emberrel, mint az, hogy meghal!

Ügyesen rajzol és ügyesen fest. Szenvedélyesen szeret tanítani. Nekünk, újságíróknak külön öröme és gyönyörűségünk, ha egy kérdésben hozzá kell fordulnunk magyarázatért. Módszere az, hogy egy tárggyal igyekszik megragadni a hallgató érdeklődését, az így fölébredt figyelmet fölhasználja arra, hogy egyre tágabb és tágabb körökre terjeszkedjék ki. Amire a hallgató fölcusdúdik, Teleki Pál már átvezette a legbonyolódottabb és legelvontabb kérdések egész szövevényén. Eszmeköre hallatlanul tág, mert a sok utazás mellett rengeteget olvasott. Ha egy idegen országba megérkezik, első útja a könyvesboltokba viszi. Párizsban mindössze kétszer volt benn. Mind a kétszer könyveket vásárolt. Egyformán járatos a történelemben, kultúrhistóriában, vallástörténelemben, művészetben, irodalomban. Szereti a szépirodalmat, főleg a modern franciákat és az oroszokat. A magyar klaszikusokat és a legújabb kor íróit egyformán ismeri. A világ szellemi kincsei könnyen hozzáférhetők a számára, mert azonkívül, hogy németül, franciául, angolul és románul tökéletesen beszél, olvas olaszul és hollandusul is.

Sokoldalú és széles körű tudása okozza, hogy a földrajztudomány az ő keze alatt száraz adatok halmazából az emberi társadalom legmélyebb vonatkozásait megvilágító filozófiává nemesedik. Sok megjelent könyve közül az egyik a földrajzi gondolat történetével foglalkozik, a másik az államok természetes határaival. Ez a két példa fogalmat ad arról, hogy Teleki Pál kezében hogyan tágu, hogyan bővül a geográfia köre és jelentősége.

Mozgékony, nyugtalan elméjének legnagyobb öröme az alkotás. Ötletekben kifogyhatatlan. Úgy találta, hogy az eddigi nemzetiségi térképek

tökéletlenek, mert csak a lakosság nyelvi eloszlását tudják jelezni a népsűrűség föltüntetése nélkül. És megrajzolta azt a híressé vált térképet, amelyik ugyanazon az egy lapon tünteti föl mind a két tényezőt. (Ez a térkép az, amelyik az Ötös Tanács minapi ülésén Lloyd George elé került.) Megszerezte azt a térképet, amelyen a románok olcsó technikai fogással és ravaszul alkalmazott színskálával azt igyekeztek bebizonyítani, hogy Erdély egészen oláh. Teleki egy ellentérképpel felelt, amelyen ugyanazoknak a fogásoknak az alkalmazásával neveltségessé tette a román csalást, mert a román módszer visszafordításával sikerült neki bebizonyítani azt, hogy Erdélyt tiszta magyarok lakják. A Bánát ügyében a románok is, a szerbek is memorandummal fordultak az antanthoz. A románok bebizonyítják, hogy a szerbeknek semmi közük a Bánáthoz, a szerbek éppen ilyen alapossággal kimutatják a román igények képtelenségét. Teleki megszerezte mind a két memorandumot, s most a magyar békedelegáció bánáti jegyzékében nem minden malícia nélkül fölveti azt a kérdést, hogy akkor hát kinek van jussa a Bánáthoz?

Elsőrangú emberismerő. Az embereket bizonyos mértékig sematizálja, és kitűnő memóriával emlékezik arra, hogy ki mire használható. A kellő pillanatban minden föladatra van tartalékban alkalmas embere.

Az események megítélésében ugyanilyen éles judíciuma van. Előre megjósolta, hogy az ellenforradalmi seregek vereséget szenvednek Oroszországban, s hogy az antantállamok fölveszik a kereskedelmi összeköttetést Szovjet-Oroszországgal. Előre látta a magyarországi vörös csapatok tiszántúli offenzíváját, s megjósolta, hogy a románok be fognak vonulni Budapestre.

Helye volt a régi magyar Parlamentben, ahol már huszonöt éves korától kezdve több cikluson át Nagysomkútot képviselte. 1918-ban, a fegyverletétel után azonnal megkezdte a Területvédő Liga szervezését. A ligának egy darabig elnöke is volt. Megindította a liga propagandáját, és a külföldi propaganda megszervezésére Svájcba utazott. Itt érte a bolsevizmus kitörésének a híre, amire azonnal visszatért Bécsbe.

Ebből az időből, a magyar kommunizmus berendezkedésének első napjaiból származik Kun Bélának ez a nyilatkozata:

– Teleki Pál olyan nagy tudós, hogy ha nem volna gróf, mindent meg kellene tenni azért, hogy a tanácskormányban vezető helyet fogadjon el.

Úgy látszik, Kun Béla később meggondolta a dolgot, és Teleki Pálnak megbocsátotta grófi mivoltát. Mert egy napon Bécsben fölkereste valaki, aki átadta neki Kun Béla üzenetét: jöjjön haza Budapestre, semmi bántódása nem lesz, sőt ellenkezőleg, Kun Béla számol azzal, hogy kiváló képességeit

a tanácskormány és az emberiség ügyének szolgálatába állítja. Teleki Pál azt üzenté vissza:

— Köszönöm a szíves meghívást, de ez idő szerint nem mehetek vissza, mert most ellenforradalommal foglalkozom!

A bécsi ellenforradalmi komité megbízásából Szegedre ment, ahol átvette a külügyek vezetését. Szegeden csakhamar közismert lett a kis kockás sportsipkája és fekete sétatálcája, amelyek elmaradhatatlanok voltak tőle. A szegediek annyira megszerették, hogy egyhangúlag megválasztották a nemzetgyűlésbe.

A szegedi kormánynak ő volt a lelke. Minden szál az ő kezébe futott össze. Megbízottakat küldött ki Svájcba, Belgrádba, embere volt a pápai udvarban, akinek az volt a föladata, hogy a katolikus egyház befolyását a magyarság javára értékesítse. Közvetlen a bolsevizmus bukása előtt az északi országokba akart kiküldeni magyar képviselőt. A franciáknál állandóan közbenjárt a magyarság ellen elkövetett atrocitások ügyében, és fáradhatatlanul igyekezett külügyi vonatkozásban előkészíteni a magyar hadsereg szervezésének az ügyét. Azonban mint hideg fejű, világosan látó embernek sohasem voltak túlzó illúziói. Előre megmondotta:

– A franciák sohasem fogják tűrni, hogy erős fehér hadsereget szervezzünk!

A következmények igazat adtak neki.

Amikor az utolsó vörös offenzíva megkezdődött, sokan voltak Szegeden, akik nyugtalankodni kezdtek. Teleki Pál nevetett rajtuk:

– Nem ismeritek az aesopusi béka esetét, amelyik fölfújta magát, hogy ökör legyen belőle, azután megpukkadt?

Teleki Pál volt az első, aki hivatalosan tiltakozott Nyugat-Magyarország annexiója ellen, nyomban azután, hogy a saint-germaini békeszerződés föltételei nyilvánosságra jutottak. Magyarország sorsa és jövője felől a legsúlyosabb és legválságosabb napokban sem esik kétségbe. Ezt a hitét tudományos meggyőződésére alapítja. Bíz a magyar nép karakterében, amelyik csodálatos szívósságot és államalkotó erőt mutatott a katasztrófákban gazdag magyar történelem folyamán. És bíz Magyarországot földrajzi és gazdasági helyzetében. Gazdasági, közlekedési és kulturális erők tartották meg Magyarországot ezer éven keresztül a Kárpátok határai között. Ezek az erők ezután is működni fognak, s előbb-utóbb helyreállítják azt az egységet, amelyet most erőszakos beavatkozással megbontanak. Ez a gondolat – a Teleki Pál földrajzi és történelmi filozófiájának leszűrött eredménye – állandóan visszatér a magyar jegyzékek érvelésében.

Egy antantdiplomata, aki az elmúlt ősön fontos megbízatással heteket töltött Budapesten, elutazása előtt így nyilatkozott:

– Alkalmam volt arra, hogy megismerkedjem a magyar közéletben szerepet játszó férfiak nagy részével. Két igazán nagy koncepciójú embert ismertem meg közöttük. Az egyik gróf Bethlen István, a másik Teleki Pál.

A kommün bukása után Teleki Pál azonnal Budapestre érkezett, éspedig – repülőgépen. Az útja sürgős volt, automobilt nem lehetett szerezni, a szegedi kormánynak csak egy rozoga, nagyon rossz állapotban levő aeroplán állt a rendelkezésére. Teleki Pál elhatározta, hogy ezen utazik. Barátai nyugtalan izgalommal engedték útnak, biztosra vették, hogy kitöri a nyakát. Teleki Pál azonban baj nélkül megérkezett Budapestre.

Augusztus 18-án vette át a béke-előkészítő bizottság előmunkálatainak a vezetését. A bizottság technikai nehézségek következtében csak szeptember közepén kezdhetette meg az érdemleges munkát. Az alatt azonban, amíg a román megszállás tartott, egészen november 15-ig ezután sem lehetett kinyomtatni semmit. Sőt az egész bizottságot az a veszedelem fenyegette, hogy letartóztatják. Csáky István minden reggel ezzel üdvözölte Telekit:

– Még mindig nem fogtak el a románok?

Teleki nevetett, és a vállát vonogatta:

– Hát aztán?! Legfeljebb bezárnak, egy darabig ingyen tartanak, azután, ha megúnják, megintcsak elengednek bennünket. Csak egy baj volna benne, az, hogy a munkánk késlekednék miatta!

A munka, a békedelegáció munkája! Ebben most felolvad a Teleki Pál egész egyénisége. Nyugtalan aktivitása, kitartó erélye, ötletessége, hatalmas tudása hónapok óta motorja a delegáció tevékenységének. A békekonferencia előtt fekvő anyagnak az a része, amelyet ő gyűjtött össze és ő dolgozott föl, körülbelül négy 5-600 oldalas kötetet tesz ki. Ez a négy kötetre menő anyag felöleli Magyarország földrajzának és történelmének minden fontosabb adatát és az ország integritása mellett szóló minden tanúságát, tárgyalja az ország minden életműködését, és részletesen foglalkozik a jövő eshetőségeivel. Böven alkalmazza a grafikonokat és térképeket, mert Teleki Pál abból indul ki, hogy az antant kimerült delegátusai inkább látni, mint olvasni akarnak, és szívesebben tájékozódnak a pár perc alatt áttekinthető szemléltető rajzokból, mint a jegyzékek és annexek tömegéből. A magyar delegációhoz érkező hírek szerint a francia külügyminisztériumban tényleg a térképek és a grafikonok keltették a legnagyobb érdeklődést.

A békedelegáció rendelkezésére álló rövid idő alatt gigászi nehézségekkel kellett megküzdeni, hogy ez az anyag kellő időre készen legyen. Minden

egy-egy jegyzéket angolra és franciára kellett lefordítani, kiszedni, korrigálni, kinyomtatni. A jegyzékek első csoportját, az úgynevezett előkészítő jegyzékeket Csáky István gróf január 14-én két automobilon szállította föl a francia külügyminisztériumba. Pedig ez a jegyzékek halmazának csak egy kis töredéke volt! A francia külügyminisztérium tisztviselői hűledezve nézték az autóról lerakott papiroshegyeket, azután nekiláttak a csomagok kibontásának.

– C'est un travail de titan! Il faut admettre qu'il est magnifique! – mondotta az egyik követségi titkár. (Titáni munka! El kell ismerni, hogy nagyszerű!)

Amire Csáky István megjegyezte:

– Még arra mifelénk is akad egy kis kultúra!

Teleki Pál örült ennek, amikor meghallotta:

– Jól tetted, hogy megmondtad nekik! Legalább látják, hogy a „budapesti tatárok” is tudnak valamit.

És az esetet megörökítette egy kis torzképen. Hatalmas társzékér roskadozik a jegyzékhalmoz alatt, és a papiroshegy tetején ott ül Csáky István fekete ruhában és cilinderben.

A Château de Madridban Teleki egyike a legnehezebben hozzáférhető embereknek. Mindig dolgozik. Íme legutolsó huszonnégy órájának a napi-rendje: Fölkelés reggel 7 órakor. Nyolc órakor már a nyomdában volt, átnézte a korrektúrákat, rendezte az anyagot. Azután Apponyival tanácskozott és dolgozott egy óráig, a déjeuner-ig. Déjeuner után 5-6 óráig megint dolgozott, majd egy félóráig sétált a Bois de Boulogne-ban. Séta után megjelent Apponyinál a szokott esti tanácskozáson. Fél nyolckor dîner, dîner után a gyorsíróknak diktált 12 óráig. (Angol és francia stílusa kifogástalan, azon, amit előszóval elmondott, írásban sem kell soha változtatnia.) S amilyen volt ez a napja, olyan a többi is, a szigorú munkarend legfeljebb azzal enyhül, hogy ha este a munkája nem túlságosan sietős, egy órára leül a bridsasztalhoz.

És ennek soha sincsen vége. Én azt hiszem, ha a béketárgyalások tíz esztendeig tartanának, Teleki Pál akkor sem készülne el a maga dolgával, mert mindig volna újabb ötlete arra, hogy új grafikonnal vagy új jegyzékkel új érveket állítson a magyar igazság szolgálatába.

(Ahol minden megszépül és ahol mindent elrontanak. – A Buttes Chaumont. – Egy fiú, tíz lány. — Madame Max Charissi. — „Faites comme moi!” – Szerelmespárok. – Egy párizsi nász.)

... március 20.

Amikor ezeken a csodálatosan harmonikus, nemesen ízléses utcákon sétálok, irigylem a párizsiakat, és szegény Budapestet sajnálom. Odahaza immár hatodik esztendeje, hogy minden kopik, romlik, pusztul, senki sem gondol arra, hogy építsen, tatarozzon.

Budapesten nem is az a legszomorúbb, amit itt a háborús évek lezüllesztettek, hanem az, amit az emberek elrontottak. A szörnyűséges bérkaszárnnyák, amelyek ormóttan kupoláikkal egymást ütik agyon, a rosszul tervezett utcák, a szerencsétlen helyre emelt középületek és az a barbárság, amellyel még azt is elrontjuk, amit ott a természet szépnek alkotott. Ne említsünk most mást, mint a Duna-parti korzót, ahol a felséges folyamat nem lehet megközelíteni a villamos miatt. És a budai várat, amelynek a nagyszerű perspektíváját hovatovább teljesen tönkreteszik az alája épített ormóttan bérpaloták. Párizsban viszont abból is szépet tudtak alkotni, ami természeténél fogva csúnya volt és idomtalan.

Kinn jártunk a Buttes Chaumont-n. Ma ez a hely Párizs egyik legszebb és legérdekesebb parkja. Pedig nyolc évtizeddel ezelőtt kilométer hosszúságban, kilométer szélességben kietlen kőbánya éktelenkedett ezen a helyen. A francia ötletesség és artisztikus érzék azonban eleven szépséggé varázsolta a holt otrombaságot. A kőbányában szétszórt köveket takaros kis hegy-csúcsba halmozta össze, aminek a tetejét egy kör alakú korinthoszi oszlopos gloriette koronázza. A hegyecske köré a kőbánya legmélyebb részén vizet engedett, úgy, hogy ott egy tavacska támadt, amelyen hattyúk úszkálnak és francia zászlós bárkában gyerekek csónakáznak. A terméketlen lejtők és dombok oldala zöldülő parkká változott át, amelyet teleszórtak szebbnél szebb szobrok tömegével. A pázsitos réten terebélyes fák állanak. A hegy lábától kecses lánchíd vezet át a tó másik partjára, az ellenkező oldalon pedig a tó körül futó sétaút fölött ötvenméteres magasságban merész ívelésű kőhíd vezet át a mesterséges hegyoldalról az egykori kőbánya meredek külső partjára. A hidacska szomorúan érdekes névhez jutott. „Pont des Suicides”-nek, az öngyilkosok hídjának keresztelték el, mert magukkal meghasonlott ro-

mantikus lelkek egyre gyakrabban keresték föl azért, hogy magukat levessék róla és itt, a semmiből lett festői hegyvidéken keressenek világfájdalmukra orvosságot.

A mesterséges hegyecske csúcsán, a gloriette-ben furcsa társaságot fedezünk fel. Nyolc kislány üldögél itten és lógázza a lábát. A legkisebb alig ötéves, a legnagyobb sem több tizennyolc évesnél. Valamennyi egyformán öltözködik: őszi falevelek sárgásbarna színére emlékeztető köpenyke rajtuk, a fejükön ugyanolyan színű, fodrozott bété-kalap, a lábukon barna harisnya és bronzszínű félcipő. Olyanok itt ebben a mesterséges sasfészekben, mint a furcsa madárfiókák. Az arcuk is egyforma: ugyanaz az erős áll, széles száj, kissé fölfelé hajló szemöldök. Az első szempillantásra meglátszik rajtuk, hogy testvérek. A kíséretünkben levő detektív már tudja, kicsodák, mert úgy mutatja be nekünk őket, mint egy érdekes attrakciót. Megkérdezi, hányan vannak otthon.

Tizenegyen! – feleli a legidősebb. – Egy fiú és tíz leány!

És a kezünkbe nyom egy röpcédulát. A röpcédulán tizenegy gyermeke arcképe között lenge kosztümben, táncosnőpózban meglátjuk a gyermekek anyját; az ő arcán is ugyanaz az erős áll, széles száj, kissé fölfelé hajló szemöldök. A neve: Madame Max Charissi. Megtudjuk róla, hogy nem hivatásos táncosnő, hanem egy mechanikusnak a felesége, aki csak agitációs célra használja föl művészetét, amire valamennyi gyermekét megtanította. A röpcédula túlsó oldalán egy másik képen látjuk is Madame Max Charissit, amint gyermekeivel közös élőképet áll a *La lutte de la France pour la liberté* (Franciaország harca a szabadságért) című maga kreálta balettben. A madame ezzel a balettel a háború alatt egész Franciaországot beutazta, és honfitársait bizonyára elárasztotta azokkal a röpcédulákkal, amelyeket gyermekei most a Buttes Chaumont gloriette-jében osztogatnak. A röpirat homlokán még a tudós dr. Bertillon két ijesztő (s talán egy kicsit túlzott) számadata, amelyik szerint 880 német születésre csak 70 francia újszülött esik. „Faites comme moi!” (Csináljátok úgy, mint én!) – kiáltja oda honfitársainak Madame Max Charissi, Monsieur Max Charissi pedig így vezeti be a propagandájukról írott kis ismertetést: „Nous avons d'abord fait onze enfants et maintenant, je crois que Madame Max Charissi a le droit de dire, hautement, à tous les Français, à toutes les Françaises surtout: Pour que la Patrie vive, imitez moi!” Ami körülbelül azt teszi, hogy Madame Max Charissinak, miután tizenegy gyermeket szült a haza részére, megvan ez a joga, hogy minden francia férfinak, és különösen minden francia nőnek odakiáltsa: „Hogy a haza megéljen, utánozzatok engem!”

Ozsonnára betérünk a Buttes Chaumont egyik kávéházába. Három párocska ül a kávéház tavaszi napsütésben ragyogó teraszán. Lányok és fiúk egymás kezét fogták, az egyik pár abban a percben, amikor belépünk, párizsi-as fesztelenséggel, hosszú csókban olvad össze. Vajon amíg ez a csók tartott, gondoltak-e arra, hogy a haza ötőlük várja a megmentését?

Lakodalmas násznép vonul föl a teraszra. Szombat van, és Párizsban a munkásnép különös szeretettel választja ki esküvőjére ezt a napot. A vőlegény fiatal siheder, csíkos nadrág, fekete szmoking, puha ing rajta, a menyasszony fehérben, a fején fátyol, könnyű tüllruhában dacol a márciusi szellővel. A boldog menyasszonyok, úgy látszik, nem fázékonyak. Néhány gyerek, egy kiskutya, három-négy elnyűtt munkásasszony, ugyanannyi munkásember. Az egyik asszony tolókosiban magával hoz egy kis franciát. Habzó söröskorsókkal telik meg előttük az asztal, a kiskutya vakkant egyet, azután kegyetlenül ugatni kezd, a gyerek sírásba fog, az anyja csitíttatja, a mátkapár szerelmesen összesimul.

Azt hiszem, legokosabb lett volna, ha a menyasszony kezébe adom a Madame Max Charissi röpcéduláját!

(A Musée Grévin. – Réjmjelenetek a világháborúból. – A Tigris mindenütt. – Vilmos császár a ketrecben.)

... március 21.

Természetes, hogy ha az ember nagyon keresi az izléstelenséget, Párizsban is ráakad. Itt van például a Musée Grévin a legújabb háborús attrakciókkal. A Boulevard des Italiens tükörszobával, vásári kabaréval összekötött panoptikumában véres operációk panorámaképe, az első kereszténység cirkuszi mártírúma és a francia forradalom tömérdek borzalma közé pontosan beillik a világháború viaszba formált sok réjmjelenete. Tanktámadás egy német lövészárkok ellen. Az acélvázas szörnyeteg már az árok szélén áll, készen arra, hogy egy halott — vagy haldokló? — keresztben fekvő testén átbogjon. Az egyik katona puskájával céloz a monstrumra, a másik éppen most dobott rá egy kézigránátot. A többi ijedten ugrál ki a lövészárokból, van, aki a rámeredő gépfegyver- és ágyúcsövek előtt két kezét az égnek emeli. Aztán a csatateret ijesztő diorámái, erődítések, földsáncok, halottakkal teleszórt mezőn a sebesülthordók. Mindez odavaló a borzalmak pincéjébe, ahol az egyik oldalon Marat vérfoltos hullája hever a fürdőkádban, a másik oldalon pedig oroszok lakmároznak a véres rongyokba göngyölt emberi tagokon...

Fönn, a földszinti csarnokokban már vidámabb és előkelőbb ízlésű csoportozatok vannak. Az egyik terem közepén ágyú, az ágyún csukaszürke tűzér magához öleli a francia zászlót, amelyre csókot nyom egy elzászi lány. A strasbourgi bevonulás panoptikumképe: a dóm fölzászlózott frontja előtt Poincaré, Clémenceau, Foch generális és egy csoport elzászi lány. Majd apró kis fülkékben a háborús vezérek. Clémenceau, Lloyd George, Wilson. Az amerikai elnök szónoki pózban magyaráz valamit, és hogy hallgatósága is legyen, a kíváncsi nézők közé vegyítve ott áll két viaszból formált amerikai katona. A következő fülkében finom ajkán papos mosollyal ül Amette bíboros, akit azóta, hogy a németekkel bátran szembeszállott, Franciaországban úgy ünnepeltek, mint a mártírsorsot szenvedő Belgium megtestesítőjét.

Azután Clémenceau és megint csak Clémenceau... A Tigris a harctéren, amint egy tiszt fedezék előtt áll, és Foch tábornok magyarázatát hallgatja. A Tigris csukaszürke tábornokok közt, amint részt vesz egy haditanácson.

És végül az egész látványosság fő attrakciója: Vilmos császár a ketrecben. Két méter magas, félig vas kalitka, hasonló azokhoz, amelyekben vándorló

menaszériák a legveszedelmesebb fenevadakat mutogatják. A kalitka homlokára odaszegezve a német sas. A sas nyaka kicsavarva. A ketrec egyik sarkában egy marék szalmán összekuporodva a Kaiser. Fehér porosz tábornoki egyenruha rajta. A nyakában vaskereszt. Fekete prémgalléros fehér köpenyét magára húzza, mintha dideregne. Vassisakja eldobva. A kardja a földön összetörve. Egy fölborított szék azt mutatja, hogy csak az imént eshetett át egy dühöngőrohamon. Ajka bárgyú módon félig nyitva, az arcán irtózat, a szemében örület...

Így képzeltek ezt el akkor, amikor még háború volt, és amikor napon-ta német bombák hullottak Párizsra. Most azonban állítólag már béke van, több mint két hónapja, hogy a békeszerződések kicserélésénél kezdet fogtak egymással Franciaország és Németország fiai. A háborút is, a békét is túléli a féktelen, a mértéket és határt nem ismerő gyűlölet?

(San-Remóba megyünk tárgyalni? – „Sötétben tapogatózunk, mint a vak emberek!” – Idegő napok a Château de Madridban. – Popovics Sándor szivarjai.)

... március 23.

A lapokban ma azt olvassuk, hogy a magyar békét csak az antant legfőbb tanácsának san-remói konferenciáján intézik el véglegesen. Ez a konferencia csak húsvét után lesz. Ami azt jelentené, hogy esetleg még egy hónapig is itt kell várakoznunk a válaszra.

A legoptimistábbak és a legvérmesebbek ezt mondják:

– Nem is volna olyan rossz, ha a legszebb tavaszi időben a Riviérára kel-lene lemennünk tárgyalni!

A nagy többség azonban rezignált, és már csak arra gondol, mikor kerü-lünk haza. A tájékozatlanság és a bizonytalanság úr a lelkek fölött.

– Sötétben tapogatózunk, mint a vak emberek – mondotta ma nekem a magyar békedelegáció egyik vezető egyénisége. – Nincs semmi néven neve-zendő információnk arról, hogy Londonban mi történik. Sejtelmünk sincs arról, lesz-e változtatás és ha igen, milyen változtatás lesz a magyar békeszer-ződésen? Azt sem tudjuk pontosan, hogy a magyar föltételek tárgyalásában hol tartanak, és mikorra várhatjuk a választ? Ez annál fájdalmasabb és kí-nosabb, mert közben az ellenségeink teljesen szabadon mozognak. Egyelőre nem tehetünk egyebet: raboskodva és gúzsba kötve várakozunk...

Igen. Várakozunk. És amióta idekinn vagyunk, ezek a legrosszabb, ideg-ölő napok a mi számunkra. A delegáció tagjainak száma napról napra fogyat-kozik. Ma utazik haza Bartha Richárd igazságügyi államtitkár, akit fontos teendők szólítanak Budapestre.

Ma futárt jeleztek Budapestről. A reggelinél Popovics Sándor megjegyezte:

– Nagyon várom azt a futárt!

Megkérdeztem, talán fontos híreket vár hazulról?

– Ördögöt! Azt várom, hogy szivart hozzon!

Amióta idekinn vagyunk Párizsban, minden futártól mindnyájan ezt várjuk. De mind ez ideig hiába. Az első kiutazás alkalmával az egyik futár még hozott magával egy szállítmány dohányfélét, amit otthoni trafikáron hirtelen szétoztottunk. Azóta azonban semmit sem kaptunk.

A mai futárba vetett reménységünkben is csalódtunk.

Este, dîner után mondom Popovicsnak:

– Kegyelmes úr! Nem hozott a futár szivart!

Popovics ravaszán mosolyog:

– De nekem hozott! Nekem küldtek egy skatulyával!

Azt hiszem, nagyon elborult az arcom, és a kaján irigység meglátszott a szememen, mert Popovics egy intéssel behívott a szobájába:

– Én jó ember vagyok, testvériesen megosztom magával! Száz kubát kaptam. Ebből huszonöt a magáé!

Természetesen szabadkoztam. Popovics azonban a zsebembe tömködtet a szivarokat.

– Csak egy föltételem van! – tette hozzá azután. – Senkinek se árulja el, hogy szivart kapott tőlem, mert akkor a többiek is kérnek belőle, és én senkitől sem tudok megtagadni semmit. Végül nekem nem maradna szivarom!

Megfogadtam a diszkréciót. Ahogy azonban én a Popovics szívét ismerem, így sem tartanak soká a szivarjai!

(A tökéletes harmónia palotája. – Franciaország térképe színes márványból és drágaköből. – A francia–orosz–szövetség emléke.)

... március 24.

Ha az ember egy kevés időre szeretné elfelejteni azt, hogy háború volt, ha jó volna egy kicsit nem törődni a ma sok bajával, a holnap töméntelen gondjával, a Louvre-ba menekül. Igen! Ez a legtökéletesebb szabadulás! Odakünn minden vajdó nyugtalanság és bizonytalanság, káoszba omlott össze a régi rend, minden ingadozik, ami azelőtt henye biztonságérzetünkhöz hozzátartozott: országhatárok, világnézetek megváltoznak, százados tölgyek eldőlnék, mint a fűszál, útszéli gazok pedig az egekig nőnek. Bolond világ, fölfordult világ, ahol véget sem akar érni az apokaliptikus szörnyek csatája. Idebenn a Louvre-ban pedig a leszűrődött értékek csodálatos harmóniája. Száz generáció üde fiatal lányából lett közben szipirtyó vénasszony. És a milói Vénusz csodálatos szépsége megmaradt. És Tiberis isten oldala mellett a Romulust és Remust szoptató anyafarkassal ma is olyan fenséges nyugalommal dől végig márványágyán, mint kétezer esztendővel ezelőtt. Az ő számára világbirodalmak összeomlása, népvándorlás, tatárjárás, törökdúlás, forradalom, világháború, minden... minden csak jelentéktelen epizód.

A meghasonlott, agyonzaklatott és vérig kínzott ember itt megnyugszik, és fölélegzel legalább egy rövid félóra. És akkor valami rossz szellem kézen fog bennünket, csodálatos gobelinekkel és aranycirádás bútorokkal telerakott termeken keresztül elvezet egy sarokba, és megállít egy tarkabarka színzagyvalékot sugárzó tábla előtt. Az első pillanatban nem is tudjuk, mi lehet ez. Csak percek múlva fedezzük föl, hogy ebből a káoszból Franciaország térképe rajzolódik ki előttünk. Minden egyes département más-más színű kő: márvány-, achát-, karneoldarabok gondosan kimetszett hajlásokkal illeszkednek egymásba. A francia városok mindegyike egy-egy rubin, zafir, ametiszt vagy más egyéb drágakő. Párizs: óriási rubin formájában piroslik a közepén. A folyókat vékony ezüstfonál ragyogó szálai rajzolják rá a különös térképre. Egy felírás tudunkra adja, hogy a tomboló ízléstelenségnek ezt a hallatlan szörnyszülöttjét az orosz cár ajándékozta Franciaországnak. Az ajándékozás dátuma: 1900. Ebben az időben lendült erősebb tempóra az a bekerítési politika, amelyik Németország ellen irányult és végeredményében a világháborút okozta.

Az ember elkeseredve néz erre a barbár micsodára. Nem. Már a Louvre-ban sem lehet tökéletes biztonságban örülni a szépnek! Ide is betolakodott a nemes tónus és derűs harmónia legcsúnyább és leggonoszabb ellensége: a politika.

(Hazamegyünk! – Örömteljes izgalom a Château de Madridban. – Séta Párizsban – detektív nélkül.)

... március 26.

Hazamegyünk! Nem várjuk meg a Château de Madridban az antant választását. Praznovszky Ivánt harmadmagával itt hagyjuk, mi többiek pedig március 30-án hazautazunk, így határozott Apponyi Albert.

Örömteljes izgalom a Château de Madridban. Mindenki boldog, mindenki sietve pakol és készülődik. Hetedik hete, hogy eljöttünk Budapestről. Hetedik hete, hogy nem vagyunk szabad emberek, hogy egy kényelmetlen szállodába összezsúfolva élünk, hogy egy lépést sem tehetünk a nyomunkban járó detektívek fölügyelete nélkül.

Erre kell gondolni, hogy az ember megértse azt, mit jelent nekünk most ez a szó: haza!

A hazamenetel hírére a delegátusok legnagyobb része besietett Párizsba, hogy az utolsó bevásárlásait elintézzék. Én is bementem a városba, ezúttal azonban a közeli elutazás örömeire a Château de Madridban felejtettem a detektívet. Semmiféle tiltott dolgot nem műveltem. Néhány üzletben jártam, azután elüldögéltem egy kávéház előtt. Mégis úgy éreztem, mintha különös ünnepnapom volna, mintha hét hét óta csak most látnám, most élvezném először Párizst, egyedül az utcán, detektív nélkül, szabadon!

(Egy délután a Palais de Justice-ban. – Az ügyvédek szócsatája. – A szerencsétlen biciklista. – Egy „makró”. – Pénzért marakodnak abban a teremben, amelyikben Marie Antoinette-et halálra ítélték. – Az ügyvédi hivatás vértanúja.)

... március 28.

Ma egy egész délutánt töltöttem a Palais de Justice-ban.

Először két ügyvéd csatája a kisebb bűnügyek törvényszéke, a Tribunal Correctionnel előtt. Az ügyvédek, a bíróság tagjai fekete tógákban. A vádlott rágra nyitott szemmel figyeli a sértett fél ügyvédjét, és fölfésült haja mintha a rémülettől meredne az égnek, mialatt ez a fiskális széles gesztusokkal szónokol. Első pillanatra az ember azt hihetné, hogy ekkora hévvel halált kér a szerencsétlen flótás fejére, pedig dehogy! Nem erről van szó! Csak arról, hogy a fölfésült hajú fiatalember elgázolt valakit a biciklijével, s az ügyvéd most a kártérítési igényt terjeszti elő. A színhely barna faburkolatos, szürke tapétás, komor hatású terem, az álmosan bóbiskoló bírákkal szemben a két ügyvéd helye a hallgatóság számára fenntartott padok első sorában van. Úgy ülnek ott, mint az iskolásgyerekek a tanár katedrája előtt. S a szónokló ügyvéd mint a feleletre fölhívott diák, szaporán pergeti a mondókáját. Azt fejtegeti, hogy felének a munkaképessége az iratoknál levő bizonyítványok szerint hat százalék veszteséget szenvedett, ezért ennyi meg ennyi kártérítés jár. Tipikus, éneklő francia ékesszólás. Minden ötödik-tizedik szó után egy oktávával magasabbra csap fel a hangja, hosszasan megnyújt egy-egy orrhangú szótagot, másodpercnyi szünet, azután ismét gyorsan, monotonul folyik a szó az ajkáról a legközelebbi rikoltóan éles szótagig. Közben kiperdül a két padsor között levő útra, az elzáró sorompóra támaszkodik, egy tekercs alakú aktával hadonász. Fél kezével mellén össze-összekapja gyűrött és kopott fekete tógáját, amelyik minden hevesebb mozdulatnál mint a vedlett varjúsárny röpdös körülötte. A másik ügyvéd közbeszól valamit. Az első ingerülten visszavág, méltatlankodva apellál a bíróság elnökére, mintha attól várná, hogy a pulpitus magaslatáról mennyikövével agyonsújtja ezt a vakmerőt.

Az ellenfél ügyvédje gúnyosan mosolyog, azután föláll és ő mondja el a leckéjét. Az előbbi éles diszkant hang után most egy mély basszus tölti be a termet. Az orrhangú szótagok azonban éppen úgy ugrálnak át egyik oktavából a másikba, mint az előző szónoknál, s ez az ügyvéd éppen olyan

ellentmondást nem tűrő hévvel magyarázza, hogy a sértett félnek nem jár kártérítés, mert hiszen a munkaképességnek hatszázalékos csökkenése olyan csekélység, amiért a munkásbiztosító társaságok sem szoktak kártérítést fizetni. A három, taláros bíró ezt az ügyvédet ugyanolyan önmegadó türelemmel és álmos közönnyel hallgatja végig, mint az első. Bajos volna megjósolni, hogy a szónoki torna két bajnoka közül végül melyik viszi el a pálmát.

Egy másik tárgyalás. Ez már a haditörvényszék előtt folyik le. A bírói emelvényen hét hadbíró szigorú arccal, mozdulatlan merevséggel ül, mint egy sor néma bálvány. A hallgatóság számára fenntartott hely utolsó padsorában nyolc szuronyos katona. Amikor belépek, a szuronyok sövényén át látom a védőügyvédet, aki most kezdi a beszédét. Érces baritonja egy pillanat alatt teljes gőzzel működik, az egyik crescendót követi a másik, mezzoforte, forte, fortissimo, a kis tárgyalótermet a hatalmas hang egészen teleorgonázza. Aztán, mintha a szél elfújta volna a hangmuzsikát, száraz üzletszerűséggel darálja tovább a mondanivalóját. De csak alig egy pár percig, mert megint kezdődnek a crescendók, a mezzoforte, forte, fortissimo, ami végül a leglágyabb dolce, dolcissimo akkordokba enyhül. Az ügyvéd – nagyszerűen mívelt meghatódottsággal – utal a vádlott fiatal korára, tapasztalatlanságára, és kéri a bírakat, a katonai ruhába öltözött merev bálványisteneket, legyenek iránta irgalommal.

A vádlott bűne? A katonai becsület ellen súlyosan vétkezett, mert „makró” volt, erkölcstelen életű lányoktól pénzt fogadott el.

És maga a vádlott? Sárga egyenruhában, hegyes állú, bozontos fekete hajú, barna, mulatt arcú siheder. Nagyon csúnya, nagyon nyomorúságos külseje van, de Istenem! talán még tizenhét éves sincsen, s ez a fiataltság, amelyik talán enyhítő körülmény lesz a szigorú bírák szemében, egészen bizonyosan értékes előny volt azoknak a hölgyeknek a körében, akik a fiatalságukat azzal tékoztolták el, hogy túl sokat szerettek.

Harmadik tárgyalás. A Première chambre civile az első folyamodású polgári bíróság előtt. Középnagyságú terem, amelyik a többi tárgyalószoba barna faburkolat egyenruháját viseli. Négyszögekkel tarkázott francia reneszánsz tetőzet, a falon óriási aranyozott empire óra. A faburkolat fölött magasan sorakozó ablakokból már csak gyéren szűrődik be a fény, a bírák asztalán kigyúlnak a zöld és sárga ernyőkkel borított lámpák. Itt is az ügyvéd szónokol. Olyan meggyőződéssel beszél, mintha minden szavával esküt akarna tenni a fele igazára. Tiltakozik az ellen, hogy a felperes követelését megítéljék. A felperes, egy házasságon kívül született kisasszony, valami ígéretre hivatkozva arra kéri a bíróságot, hogy természetes apját életjáradék fizetésére kötelez-

zék. Az ügyvéd azt vitatja, hogy a leány méltatlan erre, mert ő is, az anyja is hálátlanul viselkedtek az alperessel szemben, és mind a ketten erkölcstelen életű nők. Ez a szónoklat is bővelkedik a zenei elemekben, bárha az orrhangú szótagok lejtése kevésbé kifejezett, és inkább csak olyan ritmusban jelentkezik, ami andalítóan és elálmósítóan hat az emberre. A bírák bal oldalán van egy különálló pulpitus. Itt ül az ügyész – úgy látszik, a légvonattól féltő ember, mert az asztalát három oldalról körülöleli egy hatalmas spanyolfal. A közérdek védelme címén az ügyésznek a francia törvények szerint a polgári ügyek tárgyalásán is helye van. Szép nyugodtan, egész nyíltan szundikál, a törvény formáságának az is elég, ha jelen van a teremben. Tennivalója tulajdonképpen semmi sincsen. Az aluszékony ügyésznek elismert joga, hogy végigbóbiskolja a tárgyalást. A stréberek itt szokták elintézni az aktáikat. A bírák fekete tógáikba burkolózva ülnek az alkonyati szürkületben. Arcukon meglátszik, hogy már mielőtt az ügyvéd beszélni kezdett, tiszta véleményük volt az ügyről. Az ügyvédnek azonban joga, hogy beszéljen, és pedig annyit beszéljen, amennyi neki tetszik, a bírónak pedig kötelessége, hogy úgy tegyen, mintha odahallgatna.

Eszembe jut, hogy ez a palota, ahol most az igazságügy taposómalma egyhangú zakatolással őrli meg a közönséges hétköznapi csip-csup problémáit, valamikor francia királyok palotája volt. És ez a terem, ahol most vagyunk, kétszer is szerepelt a francia törtélemben. Először akkor, amidőn XIV. Lajos, a Napkirály, felséges kezében lovaglókorbáccsal, személyesen verte szét a parlament tagjait. Másodszor pedig akkor, amikor a forradalmi törvényszék itt Marie Antoinette-et halálra ítélte.

A tárcáját szűkkeblűen elzáró természetes apa és a könnyelmű élete miatt méltatlanná vált kisasszony pere nem érdekel többé. Amikor a teremből kilépek, a tágas előcsarnokba is követ a törtélemből. Ez a híres Salle des Pas-Perdus, valamikor a francia királyok ünnepi fogadóterme, később a konvent tartotta itt az üléseit. Az egyik fal mellett Malesherbes szobra, aki a vész-törvényszéket ülő konvent előtt XVI. Lajost védelmezte. A szobrot azért kapta, mert vértanúhalált halt a vakmerően elvállalt védelemért: a konvent nem sokkal Capet Lajos után őt is a vérpadra küldte.

Egyszerre megenyhül a szívem azok iránt, akik most körülöttem, alattam, felettem a különböző termekben profanizálják ennek a palotának a törtélemből. És furcsán, a magyar fül számára komikus pátosszal éneklük a francia szót. Néha az ő mesterségük is fölszárnyal a felségesség legmagasabb határáig.

(Információk az antant várható válaszárol. – Londonban a belátás fölött még úrrá lett a holt betű. – A revízió lehetősége. – Az idő Magyarországért dolgozik.)

... március 29.

A véletlen szerencse ma alkalmat adott arra, hogy olyan valakivel beszéljek, akinek módja és lehetősége van arra, hogy a magyar béke sorsáról többet tudjon, mint mi, a delegáció Château de Madridban elzárt tagjai.

Az első kérdésem természetesen az volt, mit gondol, mi lesz az antant válaszána lényege. Kapunk-e valamilyen engedményt?

A válasz így hangzott:

– Arról, hogy a válaszban mi lesz, nincsenek határozott információim. Az én tudomásom szerint Londonban nagyon erős vitatkozások folytak a magyarkérdés körül. Az antantkörök is kezdik belátni, hogy az erőszakos békék koncepciójával kártyavárat építettek, s ami önöket különösen érdekelheti, hogy Közép-Európa békéjét nem lehet tartósan biztosítani azzal, ha egy életképes Magyarország szétszaggatásával életképtelen új államalakulásokat igyekeznek létrehozni. Londonban azonban a lassan ébredő belátás fölött még úrrá lett a holt betű: az antantot az imperialista kisállamokkal szemben szerződések kötelezik, és a nagykövetségi konferencia nem talált módot arra, hogy az adott szó nyűge alól elhatározását felszabadítsa. Én tehát úgy tudom, hogy Magyarország területi engedményekre nem számíthat. Londonban azonban módot találtak arra, hogy ez a kérdés bizonyos mértékig nyitva maradjon és Magyarországnak lehetősége legyen arra, hogy a békeszerződés megállapításait revízió alá vétesse. Elismerem, mindaz, amit most mondok, meglehetősen homályosan hangzik. Azonban én sem tudok többet, s azzal sem vagyok tisztában, hogy abból, amit tudok, mennyit lehet készpénznek venni. Arra, hogy a revíziónak milyen formában kellene megtörténnie, semmi határozottabb dolgot nem hallottam, csak határozatlanul utaltak előttem a Népszövetségre.

– És a többi föltétel? Talán közgazdasági téren lehet számítani valami engedményre?

– Néhány nap előtt én is így tudtam. Sőt olyasmit is hallottam, hogy közgazdasági téren nagyon lényeges könnyítéseket kap Magyarország. Újabban azonban úgy értesültem, hogy a szerződésnek ezek az intézkedései is válto-

zatlanok maradnak, s csak az idegenben levő magyar műkincsek visszakövetelése tekintetében adtak önöknek bizonyos engedményeket.

– Lényegében akkor üres kézzel megyünk haza és nem értünk el semmi eredményt!

– Semmi eredményt? Azt nem lehet így mondani. Annyit mindenesetre elérték, hogy a köztudat és az irányadó antantkörök ma inkább tisztában vannak az önök helyzetével, s tudják azt, hogy Magyarország rovására igazságtalanságot követtek el. Az én hitem szerint az a nyitott ajtó is, amit a magyar határkérdés rendezése meg fog hagyni, az önök szempontjából többet ér, mintha kisebb területi engedményeket kaptak volna. Ma az idő önökért dolgozik, és higgye el nekem, Európa mai helyzetében az idő a legjobb szövetséges.

Az idő... Igen, az idő kétségtelenül mellettünk dolgozik. De mennyi küszködés, mennyi szomorúság, mennyi kétségbeesés odáig!

(Újra hazafelé. – Három alkonyat. – A francia tavaszról vissza a télbe. – Magyar füzek, magyar reménységek.)

... április 1.

Magyar földön, Budapest felé robog velünk a vonat. Alkonyodik. Bátortalanul zsendülő mezőkre szűrt fénnel ömlik a napsugár. A fák csupasz és fekete gallyaikat panaszosan az égnek emelve itt még csak most várják a tavaszt...

Irigykedve gondolok Párizsra. Párizs az ébredő tavasz teljes pompájában búcsúzott tőlünk, amikor tegnapelőtt este a Gare de l'Est felé robogtunk. A Bois de Boulogne sétányain selymes levélkéiket csipkekönnyű, vékony lombzatba bontották már a fakadó rügyek. Rózsaszínű, lila, fehér virágzásnak eredt fák színfoltjai keveredtek a zöld áradat szűz üdeségébe. És a derűs égbolt alatt átlátszóan ragyogó alkonyatban összeölelkező szerelmespárok sétáltak a kanyargós utakon. A Champs Elysées-n nyitott autók körforgó áradata, a boulevard-okon az üzletek zárását követő órák hömpölygő tömegnyüzgése.

Így maradt meg emlékünkből Párizs, amikor vonatra szálltunk és neki-vágtunk a sűrűsödő alkonyat homályába boruló francia mezőknek.

A svájci völgyek között azután lassankint elmaradt mögöttünk a francia tavasz. Tegnap, amikor alkonyodott, az osztrák Alpeseekben újra megtaláltuk a telet. Szikkadt, avaros völgyszakadékok, kopár fák, köröskörül fenn, a magasban havas csúcsok verik vissza az alkonyodó nap bíboros fényét. Halott ország halotti nyugalma...

Hát ez a föld, magyar föld éled-e? Kopár ágú, panaszos magyar fának mikor lesz tavasza? Csupasz gallyakon csak lassan-lassan, félig aléltnan pattogzanak a rügyek. A füzek azonban nagy merészen máris zöldülnek, elkésett, gyáva, tehetetlen fák közt harmatosan gyöngye lombjukat dacosan bontogatják. Magyar füzek szívóssága a magyar föld elpusztíthatatlan élet-erejéből fakad. Ez a szegény, vérét vesztett, ájult nemzet kezdi-e már érteni, mire tanítják a magyar füzek?

AZ UTOLSÓ STÁCIÓ

Elvégeztetett...

(Nincs változtatás! – Minden a másé! – „Átkozott az a kéz,
mely ezt a békét aláírja!”)

... május 6.

Tehát minden marad úgy, ahogyan a Párizsban átadott föltételekben nekünk megmondották: az ország ezeréves földje szétszaggatva, Európa legutolsó gyűlevész népének zsákmányul dobva, több millió magyar idegen uralom kutyája, a saját hazájában gyanús és utált idegen. A fánk, a sónk, a szenünk, Bácska fekete termőföldje, minden-minden a másé. És a mi drága városaink, Mátyás Kolozsvára, Rákóczi Kassája, Jókai Komáromja, Pozsony, a koronázóváros, Arad és a tizenhármak hamva, ez sem a mienk többet!

Béke az ilyen béke?

Estére Magyarország szétszakított testével plakátok jelentek meg a falakon. „Átkozott az a kéz, mely ezt a békét aláírja!” – kiáltották a plakátok. Nem. Nem a kéz, amelyik aláírja! Az a fej, amelyik ezt a békét kieszelte! Az legyen ezerszer átkozott!

(A magyar béke delegáció utolsó ülése. – Nem érzi a jogosultságot a béke aláírására. – Apponyi búcsúbeszéde. – „A delegáció végső akkordja ne legyen a kétségbeesés!”)

... május 19.

A magyar béke delegáció utolsó ülése. Színhely a Külügyminisztérium vörös tapétás tanácskozóterme a várban. Puritán, a végsőkig egyszerű, szinte szegényes környezet. Az egyik falnál márvány kandalló, a tetőzetén művészies stukkó beszél arról, hogy itt másképpen is volt valaha. Aranyozott, finom, stílusos bútorok illenének ebbe a terembe. Bizonyos, hogy voltak is itt valamikor. Hová lettek? Bolsevista pusztítás tönkretette? Román megszállás ellopta őket? Ma a terem kietlenül üres. Csak egy hosszú asztal a közepén. Ez is több darabból áll. Hagyományos zöld posztó már nem jutott rája. A jól-rosszul összeillő táblák különböző színű furnírozott lapjukat meztelenül mutogatják.

Ebben a Magyarországi szegénységét, kifosztottságát szimbolikusan bemutató teremben tartotta a magyar béke delegáció utolsó ülését. Erre az ülésre hivatalosak voltunk mindazok, akik a béke művének egy vagy más minőségben dolgoztunk. Az asztalfőn ül gróf Apponyi Albert. Mellette jobbra gróf Teleki Pál külügyminiszter. Azután tömött sorban következnek a béke delegáció főmegbízottai, megbízottai, szakértői, a béke delegációhoz beosztott újságírók.

– A béke delegáció munkája befejeződött – így kezdi meg a beszédét Apponyi. Azután verőfényes tavaszi délutánon lágyan, dallamosan folynak tovább ajkáról a szavak. És a lágy, dallamos szavakban egy ország keserűsége és fájdalma muzsikál. Az antant válasza formájában udvarias, lényegében azonban mégiscsak ultimátum. Záros határidő alatt kell nyilatkoznunk arról, hogy elfogadjuk-e egy olyan békét, amelyik Magyarország történelmi határait szétszaggatja, magyar véreinket idegen, gyűlölködő hatalmak korbacásának kiszolgáltatja. A magyar béke delegáció legfontosabb kívánsága a népszavazás elrendelése lett volna. Ezt az antant visszautasította. Megfosztanak bennünket nyersterményeinktől, régi piacainktól, régi beszerzőhelyeinktől. Lehetetlenül súlyos gazdasági és pénzügyi követeléseket állítottak föl velünk szemben, amelyeknek a mérséklését hiába kérte a magyar béke delegáció. Egyszerűen lényegében változatlan maradt az a békeszerződés, amelyet

nekünk Párizsban átnyújtottak, és amelyekre ő, Apponyi Albert az antant legfelsőbb tanácsa előtt tartott expozéjában már megmondotta, hogy elfogadhatatlan. A béke delegáció földadata az, hogy a szerződést politikai melléktekintetek nélkül, önmagában vizsgálja. A főmegbízottak és megbízottak tanácskozásain ezért azt határozták, hogy a béke delegáció nincs fölhatalmazva egy ilyen rossz béke aláírására, s így megbízatását visszaadja azoknak, akiktől azt nyerte. A kormány dolga azután, hogy az általános politikai szempontok figyelembevételével döntsön afölött, hogy aláírja-e a szerződést, vagy nem. A béke delegáció munkája mégsem volt eredménytelen. Akadnak olyan engedmények, amelyek a helyzet némi enyhítését jelentik. Vannak azután olyan kedvező jelenségek, amelyek bár nem a szerződésben mutatkoznak meg, ma már letagadhatatlanok. A Millerand kísérőlevelének egyes részei ugyanabban a pillanatban, amelyikben a szerződés aláírására szólítanak föl bennünket, máris nyilvánvalóan utat nyitnak a szerződés revíziójára. Hogy ez az út mennyiben lesz járható, mennyiben nem, erre nézve most nem akar jóslásokba bocsátkozni. Ez függ azoknak a tényezőknek a jóindulatától, akik ma Európa sorsát intézik. Az egész politikai atmoszféra, az országunkkal szemben fennálló hangulat azokban, akik ma Európa sorsáról döntenek, a mi javunkra nagy átalakuláson ment keresztül. Ennek az értékelése politikai számítás dolga, ami már nem tartozik a delegáció hatáskörébe.

Apponyi szava átmelegsik és ércesebbé válik, amikor végül ezt mondja:

– A delegáció végső akkordja azért ne legyen a kétségbeesés, hanem ellenkezőleg: amidőn ez a békeszerződés a legmélyebb pontját jelenti az ország lecsuszamlásának, érezzük az új emelkedés és a helyzet javulásának kezdetét, azokat az erőket, amelyek bennünket az emelkedésben segíteni fognak!

A helyzet javulása... Új emelkedés... Olyan szomorúan fáradt, olyan kietlenül reménytelen volt mindannyiunk lelke. A nyitott ablakon keresztül valószínű harangjáték csengése-bongása ömlött be a szobába. Milyen jó volna, ha erre a vidám és csilingelő harangszóra lefoslana lelkünk a csüggeteg kétségbeesés fekete palástja! Milyen jó volna, ha csakugyan föltámadást hirdetnének ezek a harangok!

(A békeszerződés aláírásával megbízott delegátusok elindultak Párizsba.
– Nyugat helyett keletre...)

... május 31.

A békeszerződés aláírásával megbízott delegátusok ma este indulnak Párizsba. Útra készen álltam, hogy velük menjek, a magyar béke kálváriaútjának utolsó stációjához elkísérjem őket, amikor táviratot kaptam, hogy a Kárpátok alján, messzi a keleti határszélen édesapám az utolsó óráit éli.

Holnap reggel utazom a haldokló édesapámhoz...

(A temetés. – „Ebben a percben írják alá Versailles-ban a magyar békét!”
– Lesz még föltámadás!)

... június 4.

Ma temettük az édesapámat...

Régi nemesi kúria oszlopos tornácán komoly, megilletődött arcok gyülekeznek. Ahol ez a ravatal áll, onnan temettük a nagyapámat és a nagyanyámat. Akkor is körülbelől ugyancsak ezekből az arcokból telt ki a gyászoló gyülekezet. Szomorú, könnyes szemű nagyasszonyok, akiknek már gyermekkoromban a kezüket csókoltam. Drága szép magyar véreim, nemes ősz fejek, szépen ápolt szürkülő bajuszok, szőlőtermő hegyek járásában megbarnult arcok. Évek óta alig látom őket másképp, csak úgy, hogy hol itt, hol ott összehoz bennünket egy-egy ravatal.

Most azonban mintha több volna a könny a nagyasszonyok szemében, mint máskor. És mintha egy fokkal borúsabbak volnának az urambátyámarcok. Valamikor, gondtalan, kedves magyar életben, ilyenkor csak a halottat sirattuk. Most pedig, ezen a vidéken ha valakinek nincsen is halottja, minden nap olyan, mint egy temetés, minden napnak megvan a maga siratnivalója.

Idegen megszálló katonaság tanyázik ebben a városban...

Miről beszél a pap? Arról, hogy pusztulnak, vesznek ebben a városban az ősi lakók. Folyton fogyunk mindennap, szomorú hazából minduntalan jobb hazába költözik valaki. És hogy csak a kisebbik gyászoló család vagyunk mi, akik itt szorongunk a koporsó körül. Mert velünk gyászolnak azok is, akik nem fértek ide, azok, akik ősi jogon lakják ezt a várost, azok, akik évtizedek óta személy szerint ismerik és számon tartják egymást. És akik most fájó szívvel számolgatják, hogy eggyel újra kevesebb...

Megmozdul a gyászoló gyülekezet. A koporsó megindul a gyászkocsi felé. Emlékezem rá, a nagyapám koporsóját még a vármegyei hajdúk emelték a vállukon. Szép aransárga zsinórral sujtásozott kék atillás hajdúk, keményen kipedrett bajuszok, kardos, tarsolyos drága, kedves magyar vitézek, hová lettek, hová tűntek?

Szemközt a járdán egy tucat szájtató idegen katona ácsorog...

Miért nem szól a harang? A templom leégett, a boltozata a lezuhanó harang súlya alatt beszakadt. Messziről látom a kormos, töredezett falakat, a csonka tornyot. A harang – nemrégiben még szép bűgő hangon szólítgatta

zsoltáreneklésre a vastag nyakú kálvinista híveket – félig összeolvadva, megrepedve ott hever a templomajtóban az összezúzott, letíport ciprusbokrok között. Magyar harang, kálvinista harang elvesztette a hangját már régen, nagyon régen... Magyar zsoltár fájón, panaszosan égre szálló éneke meddig bírja?

Zöldbe borult szőlőhegyek pattogó csárdásoktól zengő, bús magyar kesergőkön sírva vigadó szüretekre emlékeznek. A városból kikanyarodó embergyülekezet a fejét bánatosan meghajtja, szemét nem emeli a hegyek gerezdérlelő oldaláig, hegy alján csak a temetőt látja. Temetőben magyar fejfákon magyar nevek. A fejfákra magyar nemzet joga beírva.

A kiásott sír sárga, négyyszögű száját tátja. Magyar búzát acélosra hizlaló, tüzes magyar bort termő, agyagos föld, megtagadtál bennünket? Az apám, a nagyapám, a nagyanyám hiába születtek magyarnak, hiába haltak magyarnak, idegen földben nyugosznak? Nyugosznak-e addig, amíg ez a föld idegen föld? Meddig lesz a magyar föld magyarnak idegen? Meddig? Meddig?

Ülünk a szobában, szörnyen üressé vált árnyékos szobában. Szívet tépő, temetés utáni hangulat. Halott kabátja a fogason. Mintha csak az imént akasztotta volna oda. Halott pipája az asztalon. Mintha csak az imént tette volna le a szájából. Mindenki gondolata ott vándorol a gazdátlan kabát és az árván maradt pipa között. Hosszú hallgatások. Halk, komoly beszédek.

Valaki kiveszi az óráját:

– Most, talán ebben a percben írják alá Versailles-ban a magyar békét!

Megilletődött csönd. Megszólal az egyik öreg bátyám:

– Most már nem vagyunk többé Magyarország!

És a könnye kibuggyan.

Összevissza három-négy hang felel neki egyszerre:

– Hát mi volnánk más?

– Micsoda beszéd ez?

– Magyarország vagyunk! Magyarország maradunk!

Kipirul az arcuk. Megacélosodott a hangjuk. Most már nincs többé sutogás, lopva-beszéd. Dacosan pattognak, lelkesen fogadkoznak. Csak tíz magyar, csak húsz magyar katona jöjjön! És már futva futnak innen az idegenek. És csak egy ágyúszó halljon, nem is kell ide katona! Kiegyenesednek a kaszák! Csatabárdá válnak a kapák! Akasztófa lesz az útszéli fából! Ki halt olyat, hogy martalócok osztozzanak Magyarországon? Ők maguk sem hiszik! Ők maguk is tudják, hogy pakolniok kell innen! Európa sem akarja, nem is akarhat ilyet! Népszavazás lesz itt. Nem telik bele egy hónap, angol és olasz katonaság jön ide, mennek, csúfosan, szégyenletesen pusztulnak ezek!

Mit egy hónap! Két hét! Lopva, éjjeli utakon követ jött a határon túlról: azt mondta, ennek is mondta, annak is mondta. Két hét múlva mennek!

– Mit tudsz erről, öcsém? Neked tudnod kell, hiszen most jöttél Pestről!

Mit mondjak nekik? A legszívesebben sorba járnám őket, hogy a kezüket megcsókoljam, hogy mind valamennyit meghatott szeretettel a keblemre öleljem. Drága, rab magyar véreim, dacos, konok, bizakodó fajta, köszönöm nektek, hogy amikor a temető porát még le sem vertük a lábunkról, megtanítottatok hinni, bízni, remélni!

Hiába temettek Versailles-ban!

Lesz még föltámadás!

FÜGGELÉK

Benda Jenő

EMLÉKEZÉS FABRO HENRIKRE

Mindig egy kis mozgolódást, egy kis melegséget érzek szívem tájékán, valahányszor visszaemlékezem erre a furcsa, nagydarab emberre. Ha magam elé idézem, fekete ruhában látom őt magam előtt, leginkább a Ferenc József-ről elnevezett hosszú szárú, derékba szabott ruhadarabban, amely a háború előtti korszak ünnepi öltözete volt. Fabro Henriken azonban az ünnepi ruha is hétköznapi gyűrődött; nem sokat adott az olyan külsőségekre, mint a divat és az elegancia. Nem is ért rá, hogy ilyesmivel foglalkozzék. Hiszen mindig dolga volt, mindig sietett. Egyik lába a másikkal versenyzett, amikor apró, botorkáló lépésekkel valahová igyekezett. Tartása enyhén görnyedt volt, mintha mindig és mindenütt udvariasan meghajolna valaki felé. Fabro Henrik a legudvariasabb embere volt a világnak. Halkan, finoman, válogatott szavakkal beszélt, mindenkinek megadta a kellő tiszteletet. Sőt, mindenkinek többet adott a kellő tiszteletnél. Talán azért, mert gyöngéd mimózálélek létere ő is arra vágyott, hogy megbecsüljék és tiszteletben tartsák. Miután az életben sokkal kevesebb a finom lélek, mint a durva úrhatnám természet, sokszor kellett azt tapasztalnia, hogy az ő finomságát nyers pökhendiséggel viszonozták. Ezek az esetek voltak Fabro Henrik életének az apró tragédiái, amelyek sok óráját, sok napját megkeserítették. Mert ritka emberbe szorult érzékenyebb, sértődőbb lélek, mint ebbe a férfiúba, aki nagydarab testében élemedett korában is megőrizte a gyermeki lélek naivságát és tisztaságát. Helyzetét súlyosbította, hogy gyorsíró és félhivatalos újságíró volt. Ebben a minőségében államférfiakkal, politikusokkal, diplomátákkal kellett érintkeznie, akik között igen sokan túlzott fontosságot tulajdonítottak saját becses személyüknek, és nagyon kevés érzékük volt annak a munkának a megbecsülésére, amelyet Fabro Henrik olyan ragyogóan és olyan kiváló eredménnyel végzett.

Ezért sértődött duzzogásban és másokra való neheztelésben töltötte életének igen nagy részét. Különös ellentét: a szerény, sőt túlzottan szerény külső alatt tulajdonképpen gögös, rátarti lélek volt. Ehhez azonban kétségtelenül joga volt. Érezte a maga belső értékét. Ahhoz túlságosan sok volt benne a jóság és a tapintat, hogy a szeget szeggel elvet kövesse és megtorlással éljen, ha valaki nem volt hozzá elég kedves vagy udvarias. Ő megmaradt finom-

nak, halk szavúnak, szerénynek és udvariasnak olyanokkal szemben is, akik ezt tőle egyáltalában nem érdemelték. Lelkét azonban rágtá a harag és az elkeseredés. Legfeljebb azzal könnyítette magán, hogy panaszkodott azoknak, akiket szeretett és akiket közelebb engedett magához.

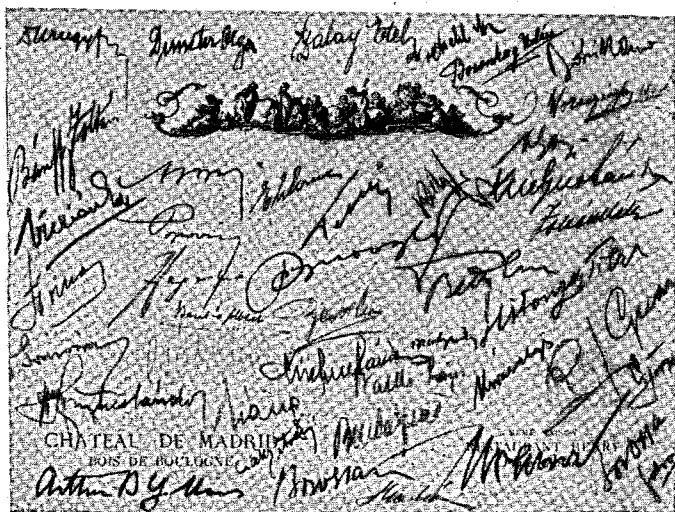
A végtelenségig lelkiismeretes volt olyan korszakban, amelyikben a léhaság és az üresfejű könnyelműség a legmagasabb helyeken tobzódott. Tüzes magyar hazafi volt azokban az években, amikor közvetlen közelből kellett végignéznie hazája tragikus bukását. Velünk együtt ő is elszenvedte a Château de Madridban a francia internáltság megaláztatását, saját szemével látta az országot megcsönkítő, az ő szűkebb hazáját, Erdélyt is elszakító trianoni szerződés megszületését. A magánélet apró zökkenői nem bántották úgy, mint a magyar sors tragikus fordulata, a magyar úri mivoltában elszenvedett szörnyű nagy megalázás. Úgy képzelte, hogy a magyar delegációnak hazafias daccal be kellene gubóznia a párizsi szállodába, elutasítani magától minden örömet és minden élvezetet, még azt is, amit megkötött helyzetében megkaphatna a barátságtalan és zord cézári göggel viselkedő francia nemzet fővárosától, Párizstól. Ezért haragudott mindenkire, aki az internáltság hosszú hónapjai alatt eltűrte a detektívkíséretet azért, hogy bemehessen a városba, múzeumokba, templomokba, vendéglőkbe, kávéházakba. Őreá hiába mosolyogtak a kis francia nők. Sohasem tudta megbocsátani azoknak a bűnét, akik a mosolyt viszonozták vagy az „ellenség” szoknyás tagjaival szóba álltak. Ez is kifogyhatatlan forrás volt az ő számára, abból a célból, hogy mérgeződjék és zsörtölődjék. Néha egy-egy keserűen tréfás megjegyzést engedett meg magának. Ilyenkor csapzott bajusza alatt, duzzadt ajkain különös, szatirikus mosoly jelent meg. Csak egy pillanatra, addig, amíg a könnyű kis nyíl elrepült. Akik a szó finomságát méltányolni tudták, megértették és értékelték Fabro Henrik szellemes malíciáit. Ezek a malíciák azonban olyan finomak és olyan ártatlanok voltak, hogy a vaskosabb bőrűek észre sem vették és meg sem értették őket.

Tulajdonképpen a munka volt a legfőbb öröme. Munka volt az egész élete. Csodálatos volt a lelkiismeretessége. Még csodálatosabb a rengeteg munkabírása. Nem lehet méltóbb szót találni erre, csak ezt: önfeláldozóan dolgozott, minden tekintet nélkül önmagára, az egészségére. Az életét rövidítette meg vele. Ez okozta, hogy aránylag fiatalon örökre eltávozott. Az újságírás és a gyorsírás volt életének nagy szerelme. Azt hiszem, nem tudott elképzelni nagyobb és nemesebb mesterséget ennél a kettőnél. A gyorsírásnak nem egyszerű mestere volt, hanem apostola. A Château de Madridban például, a hosszú várakozás üres napjai alatt, amikor a delegáció már minden

jegyzékkel elkészült és csak a legfelsőbb béketanács válaszát várta, a delegációhoz tartozó írógépés hölgyeket meg akarta tanítani francia gyorsírássra. Mindegyiket megajándékozta egy Gabelsberger-rendszerre felépített francia gyorsírási tankönyvvel, és megállapodott velük, hogy mindennap egy-két órán keresztül oktatni fogja őket. Az első napon udvariasságból, kötelességből még csak összeültek a hölgyek, megcsinálták az ajándékkönyv első leckéjét, a következő napokon azonban lassan-lassan elmaradoztak. Végül teljesen hűtlenek lettek Fabro Henrikhez. Inkább bementek Párizsba nézelődni, vásárolni és szórakozni. Fabro Henrik, aki egész életében mindig tanult valamit és egész tárházát gyűjtötte össze a hasznos és haszontalan tudnivalóknak, ezt sehogy sem tudta megérteni. Keservesen panaszkodott nekem. Csalódását eltette a többi mellé.

Tulajdonképpen tragikus élet volt az övé. Azt hiszem, kevés ember csalódott életében annyit és annyi emberben, mint Fabro Henrik, aki az ő szívjóságában, nemességében és lelkiismeretességében mindenkiről csak a legjobbat szokta feltételezni.

ZELOVICH Dezső: *Fabro, az újságíró-gyorsíró*. Gyorsírási Ügyek M. kir. Kormánybiztossága, Budapest, 1935 (Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára, 94.), [I–III.] p.

A magyar békeküldöttség tagjainak autogramgyűjteménye
(Château de Madrid, 1920. január 8.)

A SZERZŐRŐL

Benda Jenő neve az utolsó hatvanöt évben alig szerepelt irodalom- és sajtótörténeti dolgozatokban, sőt a náciizmus magyar politikai foglyai között sem nagyon tartják számon. Legalábbis meglepő, hogy kimaradt a világháború idején meghalt – többségében mártírhálált halt – írók, újságírók, tudósok 1947-es és 1970-es (ez utóbbi kétkötetes) antológiájából is,¹ noha szerepeltek bennük a német megszállás polgári, keresztény íróáldozatai is (sőt azok közül is néhányan – haláluk körülményeinek bolygatása nélkül –, akiket a szovjetek vagy itthoni kommunisták öltek meg, illetve szovjet lágerekben pusztultak el²). Azért is különös ez, mert Benda a két világháború között a legismertebb magyar „sajtóemberek” közé tartozott, több mint három és fél évtizedet töltött a szakmában, ennek nagyobbik hányadában az egyik legnépszerűbb, nagy példányszámú napilap, a Pesti Hírlap szerkesztője, utolsó éveiben főszerkesztője volt, s az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógus-rendszere – három politikai tárgyú, közírói műfajokban született kötete mellett – hét szépirodalmi munkáját is számon tartja. Írói és újságírói pályájáról eddig egyetlen összefoglalónak sem sikerült a nyomára bukkanunk; a legtöbb használható adatot Gulyás Pál munkája tartalmazza róla.³

Eszerint (is) Máramaros vármegyében, Huszton született 1882-ben. Az újságíróknak ahhoz a típusához tartozott, amely a régi református nemességből érkezett, az ő felmenői a vármegyei világban töltötték be közéleti szerepet (Benda Kálmánnal, a történésszel egyazon családból származott, marcziinfalvi predikátumukat Gulyásnál és az Új Magyar Életrajzi Lexikonban is megtaláljuk), annyi különbséggel, hogy Benda Jenő (Budapesten) befejezte (Máramarosszigeten – nyilván a jogakadémián – megkezdett) jogi tanulmányait – jóllehet, mint írja: „Már az érettségi vizsgám majd elbuktam, mert szorgalmas tanulás helyett novellákat és aktuális cikkeket írtam egy

¹ Magyar mártír írók antológiája, szerkesztette Bóka László, Cserépfalvi, Budapest, 1947; „S két szó között a hallgatás...” Magyar mártír írók antológiája, I–II. kötet, válogatta és szerkesztette Keresztury Dezső – Sík Csaba, Magvető, Budapest, 1970.

² Az 1947-es kötetben Gróf Révay József, az 1970-esben Révay mellett Mata János és Mikecs László.

³ Magyar írók élete és munkái. Megindította Id. Szinnyei József. Új sorozat. Írja és szerkeszti Dr. Gulyás Pál, II. kötet, Bálint Sándor – Berényi János, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1940, 1012–1014. hasáb.

képzelt újságba, az asztalfiókom számára”⁴ – és megkapta a doktori címet. De – amint maga írja az 1911-es újságírói almanachban – az első pillanattól kezdve újságírónak, írónak készült. Gulyás Pál hivatkozott szócikke több mint kéttucatnyi lapot jelöl meg, amelyekbe bizonyos időközökben dolgozott, míg a Pesti Hírlapnál megelézte végeleges helyét; e lapok között, úgy látjuk, van klerikális és szabadkőműves is (bár e korszakban elképzelhetők olyan lapok is, amelyek az idők folyamán változtatták arcukat, illetve ideológiai kötődésüket, így ennek tisztázása is filológiai kutatásokat igényel), sőt publikált a Népszavában is. De közben több éven át – 1913-tól 1918-ig – „üggyvédi gyakorlatot is folytatott”.

A háború előtti években sejtethetően az ellenzéki újságírók közé tartozott. Az idézett almanachban írja, hogy radikális szociológiai tanulmányoknak is a szerzője volt. Első könyv alakban megjelent munkája egy néhány rövid jelenetből álló egyfelvonásos színmű 1916-ból,⁵ amelyet – különösen a két év múlva két kiadást megért, *Az uszítók* főcímű munkája után⁶ – antimilitaristának szoktak (vagy lehetne) minősíteni. E falusi környezetben játszódó munkája, csúcspontján a halottnak hitt, de csonkán hazatérő katona és az ő halálhíre miatt kezét másnak ígérő lány jelenetével, valóban a háború szörnyűségeire irányítja a figyelmet, ám az idióma, amelyben a katona szereplő az utolsó passzusokban megsebesülése történetének elbeszélésébe kezd, még mindig „hazafias”. A darabot 1916-ban Kolozsvárt⁷ és Budapesten is bemutatták. A szöveg igazi jelentőségét filológiai szempontból a halottnak hitt, illetve valóban meghalt, de hazatérő katona problémája adja meg, mely itt abba a megjegyzésbe sűrűsödik, hogy a halottak helye a halottak között van – ugyanis ez a kép később egy többek által háborúellenesként méltott Benda-regényben tér vissza, az *A titokzatos másik* címűben,⁸ e spiritisztá-

nak álcázott munkában, amelyben a hazatérő – vagy csak környezete, esetleg pusztán a főhős által hazaképzelt – katonaférj, illetve annak árnya, lidérce magának a háborús pusztításnak a szimbóluma.

Benda 1918-as, *Az uszítók* című könyve, kiindulva a sajtó a háború ki-robantásában viselendő felelőssége kérdéséből, az első világháború több évtizedes előkészítésének történetét tekinti át. Nem tagadja, hogy a sajtó felelőssége létezik – csak éppen nem egyedi: a diplomácia, a kormányok, a gazdasági érdekeltségek évtizedek óta készültek a világ fölosztására, másrészt az explózió idején osztársadalmi szinten eluralkodott a háborúpárti tömegpszichózis. A tehát még a világháború befejezése előtt két kiadásban is megjelent munka a fontos csomópontok értelmezésével tárja föl ezt a folyamatot, nem tagadva a központi hatalmak, s köztük Magyarország által is elkövetett baklövéseket, ezeknek az országoknak a súlyos társadalmi problémáit, imperialista, militarista tendenciáit, de előre szétfoszlatva azt a mítoszt is, hogy a háborúra szintén hosszú ideje készülő antantállamok a béke, a jog és a szabadság letéteményesei lettek volna. Most újrakiadott könyvében Benda azt állítja, hogy a világháború kitörésének pillanatában látta már a bekövetkező tragédiát: ezt nemcsak *Az uszítók*ban szereplő tényanyag s a könyv megírásának pusztá ténye hitelesíti, de az az életrajzi adat is, hogy a szerző 1918 októberében-novemberében csatlakozik az úgynevezett „őszirózsás forradalom” táborához, s e hónapok egyik reprezentatív kiadványába, *A dicsőséges forradalom* könyvébe több riportot ír a „forradalom” napjairól. S ha most valaki értetlenül fogadná, hogy hogyan válhatott Benda másfél évvel később egy úgymond „revizionista” könyv szerzőjévé, azt kell mondanunk, hogy ennek az értetlenségnek a történeti kép összekuszáltsága, illetve több irányból is tudatosan mitizált volta az oka: ma szögesen szemben álló ideológiák hívei hiszik azt, hogy az 1919-es proletárdiktatúra eszmeileg folytatása a „polgári demokratikus forradalom”-nak, valójában azonban az utóbbi valóban demokrata résztvevői közül sokan már 1918 végén szembefordultak a diktatórikus jelenségekkel. A ma általános értelmezés szerint Benda Jenő 1920-ra a „baloldaltól” átkerült a „jobboldalra” – miközben megítélésünk szerint végig függetlenségi demokrata módjára gondolkodott. Írásaiból arra kell következtetnünk: azt, hogy Magyarország 1914-ben háborúviselő féllé vált, a Monarchia létéből – értelmezésében: a haza függetlenségének korlátozott voltából – származtatta, de természetesen elutasította mind a proletárdiktatúrát, mind az országnak a megszállók által történt kifosztását. A *béke kálváriautján* románellenes, vagy az antantot bíráló, s a mai „politikailag

⁴ Benda Jenő, in *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1911*, [h. n., é. n.], 293. p.

⁵ BENDA Jenő: *Mikor a halottak visszatérnek... Kis dráma*, Lampel R. (Wodianer F. és fiai) Rt. Könyvkiadó Vállalata, Budapest, [1916], (Fővárosi színházak műsora 346), 24 p.

⁶ BENDA Jenő: *Az uszítók. A világháború kulisszái mögül*, a szerző kiadása, Budapest 1918, 178 p.

⁷ „Az 1915–1916-os évad során mind több produkció emlékeztetett a háború borzalmaira. 1916. május 16-án a fronton a fél karját elveszített Szalay Antal tiszteletére írt alkalmi darabokból (Szalay János: *Muzsika*, Benda Jenő: *Mikor a halottak visszatérnek*) rendeztek előadást.” *Színjátszás Erdélyben*, <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/52.html>.

⁸ BENDA Jenő: *A titokzatos másik*, Franklin Társulat, Budapest, [1936], 200 p. (Saját példányom előzéklapján föltüntetve: Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Területi Szövetségének Könyvtára – az egyik kiadásváltozat tehát a megnevezett sorozatba tartozik.)

korrekt” nyelvezettel nem „kompatibilis” megjegyzései éppen a megszállás brutalitásának hatására kialakult lélektani állapotot tükrözik – hitelesen –, s nem valami eleve meglévő magyar „kultúrfölény” származékai. Nagyon tanulságosak e szempontból a hivatkozott forradalmi kultuszkönyv általa írt cikkei. Nem egy közülük az 1918. október 31. előtti s az aznapi eseményeket taglalja nyíltan forradalmi szemlélettel és szemszögből, de az egyik a nevezetes nap legfontosabb vívmányának éppen azt tartja, hogy a sapkarózsáiktól, sőt kitüntetéseiktől egyébként már megfosztott katonatisztek lélekjelenléte végül meg tudta akadályoznia, hogy a tömegmegmozdulás a részeg csőcselék rombolásába torkolljon.⁹ Ezekből a cikkekből is kiderül, hogy Benda a Monarchia fennmaradását az adott formák között lehetetlennek tartotta, s 1918-ban őszintén reménykedett a korábban egy akolba térített, s most önrendelkezővé váló nemzetek szolidaritásában. De már e kötetből világossá válik, hogy ebben csalódnia kellett. A szomszéd nemzetek szinte kivétel nélkül az éppen „függetlenné” vált Magyarországra támadnak: „Az első mámmal elmúlt a testvériség.”¹⁰

Bendának nem kellett sehová „átállnia”; döntő ideológiai fordulat nélkül vonhatta le a megtörténte következményeit. Először 1920-ban megjelent, s most újra kiadott, *A béke kálváriaútján* főcímű munkájában. Valószínűleg ekkor kötelezhette el magát döntően a külpolitikai újságírás mellett. 1917-ben novellái jelentek meg egyik egyfelvonásával közös kötetben két kiadásban is,¹¹ s a címről talán legismertebb, 1928-ig négy kiadást megért *Circe* című regényének első kiadása.¹² Erről akkor Kaffka Margit és Barta Lajos írt részletesen elismerő kritikákat. A regény a vidékről a fővárosba érkező, tengő-lengő, részben elzüllő, részben a divat hullámain és érdekösszefonódottságok révén egy időre sikeressé váló, majd elbukó alkotó értelmiség regénye. Kaffka többek között ezt írta róla: „A regény előadásmódja nem rutintalan, sehol sem zavaró! Ilyen mondatokkal, ilyen »stílussal« akár remekmű is lehetne”,¹³ ám valószínűleg félreértette Benda nőábrázolását: az eseményeket mozgató, ellentmondásosnak látszó jellemű feleség pontosabb ábrázolásának hiányát

⁹ BENDA Jenő: *A forradalmi napok hiteles krónikája*, in *A diadalmas forradalom könyve. A Nép-kormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar íróinak önvallomása*, szerkesztette Gellért Oszkár, Légrády Testvérek, Budapest, [1918], [13.] p.

¹⁰ BENDA Jenő: *Testvériség*, in *A diadalmas forradalom könyve*, 39. p.

¹¹ Az első kiadás: BENDA Jenő: *Megcsal?*, Légrády Testvérek, Budapest, [1917], 149, 3 p.

¹² BENDA Jenő: *Circe. Regény*, Légrády Testvérek, [Budapest, 1917], 178 p.

¹³ KAFFKA Margit: *Könyvekről*, in *Uő.: Hullámzó élet. Cikk, tanulmányok, válogatta, előszó és jegyzetek Bodnár György, Szépirodalmi, Budapest, 1959, 134. p.* (A cikk a könyvben szereplő adat szerint először a Pesti Napló 1917/229. számában jelent meg.)

kérte számon az írón, aki szerint azonban vélhetően éppen ez a „sejtelmeség” az, ami áthatolhatatlan, s ami a bekövetkező drámát magában hordja. (A feleség szeretője lesz azoknak, akik férje sorsát egyengethetik, s ehhez nem kapcsolódik szerzői kommentár.) Benda további regényeiben az archaikusabb vidéki város és a modern metropolis változó és ütköző erőtereinek rajza az egyik sajátosság; mindenképpen említendő itt még e vonatkozásban is a mozdíthatatlan társadalmi, nemi szerepekbe kényszerített nők benső világát hitelesnek látszóan megérezkítő, *A mosolygó álarc* című regénye.¹⁴ Az *A titokzatos másik* recepciójából pedig utaljunk még Bresztovszky Edének a Népszavában megjelent kritikájára, s idézzük néhány mondatát: „A háború nem ért véget a békekötéssel, él tovább minden borzalmával, csak elbújik az emberi tudat alatt lappangó ösztönök közé. A háborús lelkeség tovább él bennünk. A háború lelke itt van, számon kér, felelősségre von és új örületekbe kerget.”¹⁵

Emítsük még meg Benda műfordítói munkásságából azt, amiről van könyvészeti adat. Három általa fordított regény jelent meg könyv alakban, ebből két Gouncourt-díjas francia szerzőé elsőként. Claude Farrère *Akiket halálra ítélték* című, talán tudományos-fantasztikusnak nevezhető regénye két magyar kiadást ért meg, az elsőt 1921-ben, a másodikat 1924-ben. Hénri Béraud ironikus regénye, a *Kövérek vértanúsága*, melyet 1923-ban adott ki Benda magyarul, ma is kellemes olvasmány. 1928-ban pedig szerzőnk az angol nyelven író dél-afrikai Sarah Gertrud Millin egy évszázadot átfogó, az 1800-as évek elején kezdődő, fehérek, néger, félvérek társadalmi konfliktusairól, illetve egymás mellett éléséről is szóló, *Isten mostohagyermekai* című regényét jelentette meg nyelvünkön – mindegyiket a Légrády Testvérek Kiadójánál.

Szépíróként később is jelen van valamennyire a magyar kulturális életben, de már nem ez a jellemző. Külpolitikai riportsorozataiból összeállított következő, *Párizstól Genováig* főcímű kötetét¹⁶ az előszó szerint tudatosan *A béke kálváriaútján* folytatásának szánta. A szovjet–lengyel háborúról, a szibériai magyar hadifoglyok sorsáról, Baranyának a szerb megszállás alóli fölszabadulásáról, a weimari köztársaság állapotáról, az olaszok megszállta Fiuméről vagy a genovai konferenciáról szóló riportok, -sorozatok ahhoz nyújtanak adalékokat, hogy „Milyen poklot szabadítottak az emberiségre az elhibázott

¹⁴ BENDA Jenő: *A mosolygó álarc. Regény*, Légrády Testvérek, Budapest, [1923], 152 p.

¹⁵ BRESZTOVSZKY Ede: *Ha visszajönnek*, Népszava, 1936. június 7., 23. p.

¹⁶ BENDA Jenő: *Párizstól – Genováig. Egy újságíró naplójából*, Légrády Testvérek, Budapest, 1922, 169 p.

békeszerződések”,¹⁷ amelyek „lassú sorvadásra és fokozatos romlásra ítélték nemcsak a legyőzötteket, hanem a győző államokat is”.¹⁸ Benda valóban a megértést és a kiegyenlítődést kereste. További kutatások deríthetnék ki, hogyan tükröződött ez publicisztikájában a további két évtizedben (s azt is, hogy kommentárjai meddig és milyen mértékben kapcsolódtak a hivatalos magyar külpolitikához). Minderről nemcsak a napilapban megjelent írásai tanúskodhatnak, hanem néhány, a Magyar Hírlap egyéb kiadványaiban megjelent tanulmánya is.

Gulyás Pál már utalt szócikkében szerepel, hogy lapja külpolitikai munkatársaként Benda 1938-ban ott volt Horthy Miklós németországi útján, s ekkori „tudósításából kifolyólag” a következő évben megkapta a Német Sas Rend II. osztályú keresztjét. Ez a nácikat nem akadályozta meg abban, hogy az 1944. márciusi megszállás után letartóztassák. Később Németországba szállították, s a dachaui koncentrációs táborban halt meg, több lexikonadat szerint még az év végén.

Letartóztatásának okai között emlegették már állítólagos szabadkőművességét, angol orientációját, de lehet hogy elegendő volt hozzá az, hogy a hiteles magyar külpolitika híve volt. Nem kizárt, hogy valamiképpen Bethlen István köréhez tartozott vagy híve volt – akivel most megjelenő könyve tanúsága szerint Párizsban ismerkedett meg. A letartóztatás előzményeit Tersánszky Józsi Jenő írta le egyik emlékezésében. Eszerint a Pesti Hírlap szerkesztőségében megjelent egy német tisztt, aki valószínűleg változtatásokat követelt a napilap arculatán. Ezt Benda mosolyogva, de határozottan megtagadta. Tersánszky ezt jegyezte föl a „tárgyalásnál” jelen volt gépíró nő beszámolója alapján:

„A Benda és a tisztt tárgyalása a legudvariasabb modorban zajlott le. De a tárgyalás befejezésének ecsetelésénél a hölgy majdnem reszkető aggodalommal közölte:

– A főszerkesztő úr mosolygott, de fejét rázta a tisztnek. »Megbocsásson, uram! De itt, a szerkesztőségben, teljes felelősséggel egyedül én rendelkezem, éppen úgy, mint ön a csapatánál.« Félek, nagyon félek! A tisztt bosszúsan harakolt, amikor fölállt, és meghajtotta magát Benda úr előtt, kéznyújtás nélkül. Úgy távozott el.”¹⁹

¹⁷ Uo., 4. p.

¹⁸ Uo., [3.] p.

¹⁹ TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: *Az otthon*, in Uő.: *Nagy árnyakról bizalmasan*, második, bővített kiadás, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1964, 444–445. p.

Halála óta most először jelenik meg könyve Benda Jenőnek. Szükség volna újságírói tevékenységének teljes föltárására, s valamilyen formában az olvasókhöz való részleges eljuttatására is. E rövid portrévázlat írója ezt (is) saját, eddig teljesítetlen föladatának tekinti. De reméli, hogy lesz még erre a célra más vállalkozó is.

Filep Tamás Gusztáv

A Chateau de Neuilly
 le 12 mars 1920
 M. Apponyi
 Teleki Pál

Teleki Pál dedikált árnyrajza Apponyi Albertről (Neuilly, 1920. március 12.)

A KIADÁSRÓL

Benda Jenő riportnaplójának véglegesített változata 1920-ban jelent meg Budapesten, az író állandó kiadójánál, a Légrády Testvéreknél, azóta most lát napvilágot először – ezúttal kiegészítve a szerző Fabro Henrikről, a magyar béke delegáció gyorsírójáról szóló kisportréjával.

A szöveget a mai helyesírási szabályok szerint gondoztuk, a nyilvánvaló nyomdahibákat, elírásokat javítottuk, az idegen nyelvű szavakat, kifejezéseket, szövegrészeket ellenőriztük, ellenőriztettük – a francia nyelvűeket Jeney Évával, akinek itt mondunk köszönetet –, s ha szükséges volt, ezeket is javítottuk.

A kötetben előforduló idegen nyelvű, szavak, kifejezések, szövegrészek jelentése szinte kivétel nélkül vagy szó szerint szerepel a szövegben magyarul is, vagy a szövegösszefüggésből kiderül. A 118. oldalon szereplő francia szöveg értelme: „Figyelem! Az igazgatóság tisztelettel értesíti ügyfeleit, hogy a nézőtér bejáratai ideiglenesen zárva tartanak. Machin igazgató.” (Az *entrée de faveur* olyan bejárat, amely jegy nélkül használható. Mint Benda is körülírja, viccesen figyelmeztetik járdafirkában a járókelőket, hogy nem tartanak igényt ingyen közönségre.)

A könyv szövegében – nyilván annak következtében, hogy a főljegyzések eredetileg „napi használatra” készültek, azonnal Budapestre továbbított tudósítások formájában – a szerző néha elírt egy-egy nevet, ezeket a szakirodalom alapján igyekeztünk helyreigazítani. E kérdésekben olykor Zeidler Miklóshoz, a Trianon-problémakör jeles kutatójához fordultunk tanácsért. A kötetben szereplő vagy említett fontosabb magyar személyiségek olykor hiányzó keresztnévét szögletes zárójelben pótoltuk. Egy-egy passzusban – nyilván a gyors fogalmazás miatt – nyelvhelyességi problémákat találtunk, ezeket megoldottuk, de a szerző nyelvezetén egyébként sehol sem változtattunk, hiszen ezzel a szöveg dokumentumértékét veszélyeztettük volna. Egy-két helyütt változtattunk a bekezdések tagolásán.

Benda Jenő művét dokumentumértékűnek tartjuk, amely méltóképpen egészíti ki a tárgykörben megjelent forrásokat akkor is, ha adatai esetleg nem mindenütt pontosak – megfigyelései azonban mindig azok. (Az adatok pontatlanságát illetően is csupán apróságokról lehet szó, például egy-egy antantiszt éppen érvényes rendfokozatáról, amelyben a szakirodalom sem mindig egységes.)

A Château de Madrid, a riportnapló központi helyszíne, ahol a magyar békeküldöttség lakott – valamikor királyi rezidenciaként szolgált –, már rég nem szálló, hanem lakóház: a 27–31, boulevard du Commandant Charcot alatt található Neuillyben, a Bois de Boulogne mellett. Egy szép lakást e kötet szerkesztésének idején 1 700 000 euróért árultak benne.

Még egyszer figyelmeztetjük az olvasót, hogy a kötet jellege és műfaja miatt nem pótolhatja a témával kapcsolatos forráskiadványokat, antológiákat, tudományos földolgozásokat, de sok mindent hozzátesz az azokban rejlő ismeretekhez, lényeges adalékokat nyújt tehát az összképhez. Az alábbiakban megadjuk néhány olyan könyv adatait, amelyek vagy a korabeli dokumentumokat tartalmazzák, vagy tudományos elemzésnek vetik alá azokat, s nem utolsósorban, amelyek közül nem egy a további szakirodalmat is tartalmazza.

A magyar béketárgyalások. Jelentés a Magyar Békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában, I–III/B kötet, M. Kir. Külügyminisztérium, Budapest, 1920–1921.

Francesco NITTI: *Nincs béke Európában. 2.,* javított és bővített kiadás, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1923, 215 p.

Gróf APPONYI Albert: *Hogyan kötötték meg a békét a világháború után,* in Uő.: *Élmények és emlékek,* sajtó alá rendezte Jánoky–Madocsány Sarolta, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, [1932 után], [206]–232. p.

Fabro Henrik *párisi delegációs naplója, I–III. füzet,* közli Zelovich Dezső, Gyorsírási Ügyek M. Kir. Kormánybiztossága, Budapest, 1935–1941 (Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára, 102., 208., 209.).

Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. (Paul Mantoux tolmácsstiszt feljegyzései), szerkesztette, sajtó alá rendezte Litván György, fordította Litván Katalin, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998, 263 p.

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919, összeállította és szerkesztette Ádám Magda – Ormos Mária, fordította Barabás József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 395 p.

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920, összeállította és szerkesztette Ádám Magda – Ormos Mária, fordította Barabás József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 348 p.

ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés, 3.,* bővített kiadás, Osiris, Budapest, 2007, 207 p.

Trianon, szerkesztette Zeidler Miklós, térképek Sebők László, 2., javított kiadás, Osiris, Budapest, 2008 (Nemzet és emlékezet), 953 p.

A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései, válogatta, bevezető tanulmány és jegyzetek Zeidler Miklós, OlvasóSarok, Budapest, 2012, 359 p.

TARTALOM

(Gróf Apponyi Albertnek, a magyar béke delegáció elnökének levele a könyv szerzőjéhez. – „Az a pár hónap, amelynek történetét ez a könyv tartalmazza, életem legjelentősebb korszakai közé tartozik.”) 5

(A szerző előszava. – Amikor még a háborút éljenezték. – Hogyan képzeltük akkor a békét? – Új bizonytalanság előtt új kérdőjel. – A Pesti Hírlap képviselőjében Párizsban. – A história útszéli virágai.) 9

Első stáció – A békeföltételek átvétele

(Búcsú Budapesttől. – A béke delegáció útnak indul. – Tüntető tömegek. – Látogatás Apponyi fülkéjében. – A különvonat. – „Az angolok dolgoznak!” – Átlépjük a magyar határt. – A kihalt Ostbahnhof.) január 5. 15

(Az osztrák Alpeselekben. – Piros-fehér-zöld díszben a feldkirchi állomás. – „Elég volt a színekből!” – Svájci földön. – A francia határ.) január 6. 24

(Megérkezés Párizsba. – A delegáció fogadása. – A riporterek és fotográfusok rohama. – A magnéziumos ember. – Párizson végig. – A Château de Madrid. – Az első séták. – Sötétben!) január 7. 27

(Dolgoznak a Château de Madridban. – Apponyi és a delegáció főmegbízottjainak látogatása Henry ezredesnél. – Kézfogás a négy fal között. – A Szajna áradása. – A francia sajtó malíciái.) január 8. 31

(Bemegyünk Párizsba. – „C'est la guerre!” – Világkoldusai lettünk! – A Rue de la Paix. – Haza kell menni a Château de Madridba.) január 9. 34

(Egy kinoripporter lesben. – Apponyi a Château de Madridban. – Nem lesz szóbeli tárgyalás. – A német béke ratifikálása. – A hatalmak képviselőinek fölvonulása. – Láttuk Clémenceau-t.) január 10. 36

(Mise Neuillyben a Saint-Pierre templomban. – Szélvihar a Bois de Boulogne-ban. – Látogatókat nem engednek a Château de Madridba. – A telefonon érdeklődőket elutasítják. – Amerikai sürgöny Apponyihoz.) január 11. 38

(Barátaink, a detektívek. – „Seulement pour votre sécurité, Monsieur!” – Tavasz a télben. – A Zeppelin-bombák. – A Notre-Dame még emlékezik a háborúra. – Egy esküdszéki tárgyalás.) január 12. 40

(A béke delegáció irodája. – Nyomda a chambre séparée-ban. – Félnapos fogság a Château de Madridban. – Konferencia Apponyinál. – Bizonytalan helyzet. – Az első kurír.) január 13.	45
(Teleki Pál dolgozószobája. – Az előkészítő jegyzék. – Magyarország védőirata. – Harminckét melléklet. – Az antant képviselőinek váratlan látogatása. – Az első megaláztatás. – Az antant képviselői bemutatják megbízóleveleiket.) január 14.	47
(Az előzetes jegyzék benyújtása. – Nem kapunk haladékat az antant megbízólevelek átvizsgálására. – Indulás a Quai d'Orsay-re. – Amikor a sofőr nem tudja az utat. – A békekonferencia színe előtt. – Átadják a békefeltételeket. – Szomorú este a Château de Madridban.) január 15.	55
(Készülődés Apponyi expozéjára. – Pichon dolgozószobája. – Apponyi csodálatos szónoki bravúrja. – A világ urai. – „Beszélni kívánok gróf Apponyival!” – Lloyd George kérdései. – Teleki térképe a Conseil suprême asztalán.) január 16.	59
(Teleki a békeszerződésről. – „Magyarország számára csak egyetlenegy határ lehetséges, és ez: a Kárpátok vonala.” – Stratégia... vasútvonalak... zsákmányolási vágy... Hogyan született meg a Teleki nemzeti térkép? – „La Carte Rouge.” – Clémenceau bukása.) január 17.	66
(Búcsú Párizstól. – Sötét és néptelen utcák. – Beszélgetés Romanelli ezredessel. – Elindulunk hazafelé. – Szomorú ajándék szegény Magyarországnak.) január 18.	70
(Apponyi a békeszerződésről. – „A kapott békefeltételek lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok!” – „Nem szabad hibának történni!” – A Szózat Innsbruckban.) január 19.	72
(Újra magyar földön. – „Nem! Nem! Soha!” – Fekete zászlók. – Megérkezés Budapestre. – A fogadtatás. – Emberek a vonat tetején. – Nem vagyunk egyedül!) január 20.	75

Második stáció – A magyar válasz átadása

(A magyar béke delegáció újra Párizsba indul. – „Kétségbeesés nélkül megyünk Párizsba, bár a helyzet nagyon szomorú.” – Beszélgetés Bandholtz tábornokkal. – Egy gyermekvonat.) február 9.	79
(Megérkezés a Gare de l'Est-re. – A magyar delegáció fogadtatása. – Újra a Château de Madridban. – Szűken vagyunk a szállodában. – Kiseb lett a „petit pain”) február 11.	82

(Lejárt az antant határideje. – Megtörténik a magyar jegyzék átadása. – Praznovszky Iván és Csáky István Henry ezredesnél. – A jegyzékhalom költözködése. – Ahol még a töke is gyűlölködik.) február 12.	84
(Az esztendő első virágjai. – Reznált hangulat a Château de Madridban. – Tétetlenség vagyunk a kis országok agitációjával szemben. – A magyar válaszigjegyzékek. – Érvek a magyar igazság mellett.) február 13.	86
(Hírek a magyar békeszerződés rendelkezéseinek az enyhítéséről. – Új remények, új kétségek. – Balfour a magyar határokról. – Nyolcnap határidőt kaptunk a hátralékos jegyzékek benyújtására. – Az Anilin Tubus és a villany.) február 14.	90
(A Bois ébredése. – Az elegáns világ kocsi korzója. – A vasárnapi pihenők. – Csónakázók és horgászok. – Futballmeccs ingyen publikummal. – Ki emlékezik még a háborúra?) február 15.	92
(Közeledik a jegyzékek benyújtásának a határnapja. – A francia és angol fordítók erőpróbája. – A francia tisztek megdicsérik a magyar delegáció munkáját. – A nyomdászok nagyszerűen dolgoznak.) február 16.	94
(Mardi gras. – Az első a háború kitörése óta. – Megszükkült és unalmassá vált a híres farsangi ünnep. – A Montmartre-on. – Párizs keresi a régi vidámságát. – Tangótea.) február 17.	95
(Deschanel beiktatása a francia köztársasági elnök méltóságába. – Várakozó tömeg a Place de la Concorde-on. – A díszmenet. – A múlt és a jövő. – „Üres zsebbel nincs kedvük az embereknek arra, hogy éljenek”) február 18.	98
(A hátralékos magyar jegyzékek benyújtása. – Pénzügyi és közgazdasági kérdések. – Magyarország a külföld segítségére szorult; kártérítés vagy hadisarc fizetésére képtelen.) február 20.	101
(Hírek arról, hogy a magyar delegációt Londonba hívják tanácskozásra. – Optimista hangulat a Château de Madridban.) február 21.	103
(Lóverseny az autuili pályán. – Egy elhárított katasztrófa. – Eleven divatkirakat. – Egy klasszikus futam. – Séta a nyergelő körül. – Nyaktörő gát és akadályverseny. – A versenypárik hazakocsiznak.) február 22.	104
(Megfogyatkoztunk a Château de Madridban. – Hazautazott a delegátusok egy része. – Kik a feleslegesek? – A francia lapok újra erősen támadnak bennünket.) február 23.	109
(Apponyi reneszánsza. – Meghívás a béke delegáció élére. – Lelki élete. – Mit olvas a Château de Madridban? – Derűs életfilozófiája. – A „karakterfő” esete. – Életmódja a párizsi tartózkodás alatt. – Egy Apponyi-szónoklat visszhangja – ötven év múlva.) február 24.	110

(Német és francia katona harca a Boulevard de la Madeleine-en. – Modern Pythiák. Virág Heine és a kaméliás hölgy sírján. – Gamin akrobaták.) február 25.	117
(Magyarország jövője és a külföldi propaganda. – A magyar újságírók hivatása. – A Pesti Hírlap angol, francia és olasz propagandaszámai.) február 26.	119
(Hetipiac Neuillyben. – Mibe kerül Párizsban az élet? – Az élelmiszersátrak árai. – „Très cher!” – A párizsiak is panaszkodnak a drágaság miatt.) február 27.	120
(Általános vasutassztrájk. – Az extrémisták munkában. – A Campanaud-eset. – Nyugtalanság és izgalom a levegőben. – A Bois de Boulogne-ban nem készülnek forradalomra.) február 29.	123
(Az általános vasutassztrájk kudarca. – A kormány erélyes intézkedései. – A magyarkérdés és Franciaország belső zavarai. – Teleki árnyképei. – Apponyi portréja.) március 1.	126
(Apponyi vezérkara. – Bethlen István. – Tüzes magyarsága. – Optimista és szkeptikus egyszerre. – Bécsben az ellenforradalom élén. – Politikai programja. – Működése a békebizottságban.) március 2.	127
(Nitti indítványa a magyarkérdésben. – Újraéled az optimizmus a Château de Madridban. – Tájékozatlanok vagyunk. – Politikai időjósítás. – A delegátusok újabb csoportja hazautazik.) március 4.	131
(A revánseszmé és Napóleon sírja. – Az újjászületett francia gloire. – Német ágyúk, tankok és repülőgépek. – Az idegenlégió emléke. – Háborús múzeum. – Zsákmányolt lobogók. – Zsibvásár egy vitrinben. – Ferenc József és a gall kakas. – Német ágyúóriások. – A fejetlen Lukács apostol.) március 6.	133
(A német és az osztrák béke delegációk nyomdokain. – Saint-Germain. – Egy meglekelt koponya. – Versailles. – A németek rabsága. – Az az asztal, amelyen a békeszerződést aláírták. – Záporoső a saint-cloudi erdőben.) március 7.	138
(A francia nemzeti kölcsön plakátjai. – A béke és nemzeti újjáépítés kölcsöne. – A szövetségesek és a francia kölcsön. – Franciaország közgazdasági sebei. – A német hadikárpótlásban nem reménykednek többet. – Egy megváltás van: a munka!) március 9.	140
(Mi-carême. – Megválasztották a királynő királynőjét. – Az Hôtel de Ville előtt. – A várakozó tömeg. – Jön a menet! – Metz királynője. – A királynő királynője. – A többi kocsí. – A szállítási eszközök csődje. – A farsangi ünnep legmaradandóbb emléke.) március 11.	143

(A Le Temps híre a magyar békeszerződésről. – Nem változtatnak a föltételeken? – Szabadulni szeretnénk a romlott haltól és a fagyasztott hústól.) március 12.	148
(„Air express”. – Légi forgalom Párizs és London között. – Egy utazás két óra tizenöt percig tart. – A Kapp-féle puccs híre és annak hatása Párizsban.) március 13.	149
(Várjuk az antantválaszt. – Kifogások a Château de Madrid konyhája ellen. – Apponyi és a hal.) március 14.	151
(A Le Temps nem mondott igazat. – Az antant még mindig tárgyalja a magyar választ. – Új reménysek. – A Kapp-féle puccs rontotta a kilátásainkat.) március 15.	152
(A Párizs és London között közlekedő repülőgépek állomása. – Fölrobbant katonai hangárok. – Négy utas indul Londonba. – A légi közlekedés alapelvei. – Fél év alatt nem volt szerencsétlenség. – Egy óriásgép indulása. – Egy londoni gép megérkezése.) március 16.	153
(A Worth szalon. – A bronzhajú nő. – Negyvenöt estélyi toalett. – Az Ezeregyéjszaka mesevilága. – „Ne beszéljünk az árakról!” – Tavaszi ruhák. – Egy búcsúmosoly.) március 17.	158
(Az autótaxik áremelése. – A közönség sztrájkol. – Túlzsúfolt villamosok. – A párizsi „lógósok”. – Párizs is túlzsúfolt város.) március 18.	164
(Gróf Teleki Pál. – Világhírű földrajztudós. – Utazásai. – Egy ember – idegek nélkül. – Teleki Pál térképötletei. – Ellenforradalmi működése. – Tudományos optimizmusa. – Nyaktörő repülőút. – Munkája a béke delegációban.) március 19.	166
(Ahol minden megszépül és ahol mindent elrontanak. – A Buttes Chaumont. – Egy fiú, tíz lány. – Madame Max Charissi. – „Faites comme moi!” – Szerelmespárok. – Egy párizsi nász.) március 20.	172
(A Musée Grévin. – Rémjelenetek a világháborúból. – A Tigris mindenütt. – Vilmos császár a ketrecben.) március 21.	175
(San-Remóba megyünk tárgyalni? – „Sötétben tapogatózunk, mint a vak emberek!” – Idegölő napok a Château de Madridban. – Popovics Sándor szivarjai.) március 23.	177
(A tökéletes harmonia palotája. – Franciaország térképe színes márványból és drágaköből. – A francia-orosz szövetség emléke.) március 24.	179
(Hazamegyünk! – Örömteljes izgalom a Château de Madridban. – Séta Párizsban – detektív nélkül.) március 26.	181

(Egy délután a Palais de Justice-ban. – Az ügyvédek szócsatája. – A szerencsétlen biciklista. – Egy „makró”. – Pénzért marakodnak abban a teremben, amelyikben Marie Antoinette-et halálra ítélték. – Az ügyvédi hivatás vértanúja.) március 28.	182
(Információk az antant várható válaszárol. – Londonban a belátás fölött még úrrá lett a holt betű. – A revízió lehetősége. – Az idő Magyarországért dolgozik.) március 29.	185
(Újra hazafelé. – Három alkonyat. – A francia tavaszról vissza a télbe. – Magyar füzek, magyar reménységek.) április 1.	187

Az utolsó stáció – Elvégeztetett...

(Nincs változtatás! – Minden a másé! – „Átkozott az a kéz, mely ezt a békét aláírja!”) május 6.	191
(A magyar béke delegáció utolsó ülése. – Nem érzi a jogosultságot a béke aláírására. – Apponyi búcsúbeszéde. – „A delegáció végső akkordja ne legyen a kétségbeesés!”) május 19.	192
(A békeszerződés aláírásával megbízott delegátusok elindultak Párizsba. – Nyugat helyett keletre...) május 31.	194
(A temetés. – „Ebben a percben írják alá Versailles-ban a magyar békét!” – Lesz még föltámadás!) június 4.	195

Függelék

Benda Jenő: Emlékezés Fabro Henrikre	201
A szerzőről (F. T. G.)	205
A kiadásról	213

X191518

„Lloyd George érdeklődve hajolt a kiterített térkép fölé. Lord Curzon is közelebb húzódott. Nitti fölállt a helyéről, és szintén a térkép fölé hajolt. A titkárok is csoportosultak, és illendő távolságból kíváncsiskodtak. Macui, a kis termetű japán is közeledett, nyújtogatta a nyakát, hogy valamit meglásson, a Nitti széles háta azonban minden kilátást elfogott előle. Apponyi elkezdte részletesen megmagyarázni a térképet. Clémenceau pár percig a helyéről figyelte mindezt, azután maga is fölállt, és odalépett Apponyi mellé, aki egymás után mutatott rá a Csallóközben, Ruszka-Krajnában, Erdélyben, Arad környékén, a Bácskában rekedt nagy vörös foltokra: a magyar nemzettest vérző sebeire.”